

91-5

L 4 I

LATVIJAS SKOLAS

I

ROBERTA KRŪKLĪŠA

GRĀMATNĪCA

P.O. BOX 1594

(511 CHARLES ST.)

EAST LANSING, MICH. 48823

U. S. A.

14. sept. 1975

Godātājam R. Jankus kungam.

R. Paula-Nekal mani gredzenā.....	\$ 4.50
Dadzis N 13.	-.40
Jaunās gramatas N 6.	-.40
Romāns Suta.	2.80
Sabatīni-Kapteiņa Blada Odiseja.	2.-
Ļudēns-Usmas un Mežotnes sonetas	<u>1.20</u>

11.30

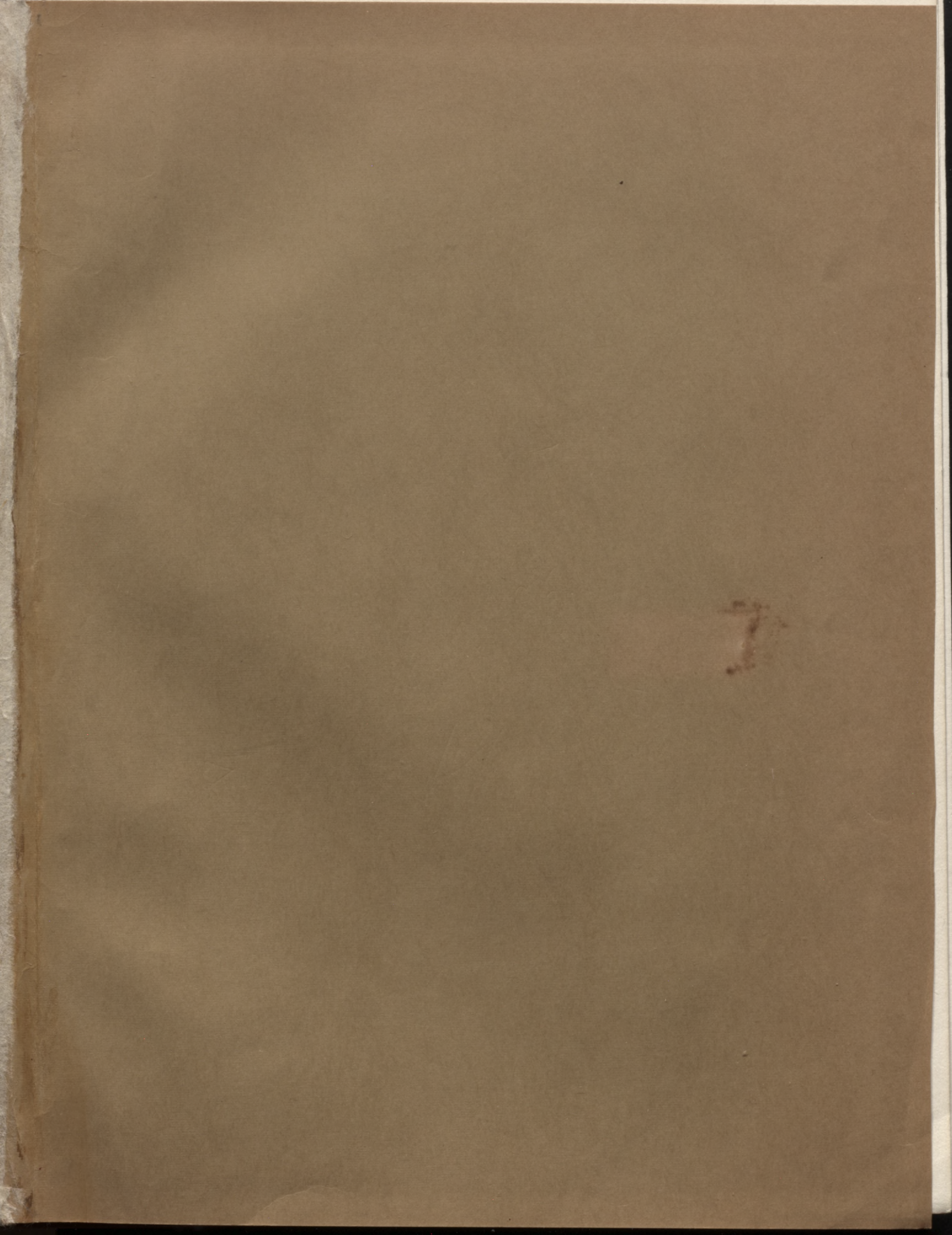
3.90

15.20

Ar sveicienu

R. Krūklīša

76

LATVIJAS SKOLAS — I.
LATVJU GRĀMATA

B, L

Rīgas pilsētas latviešu elementārskolu skolotāju grupa.
Pirmās rindas vidū sēd Todlebenas bulv. skolas pārzinis
Valdis Zālītis, Staburaga bērnu autors. Otrā rindā
pa kreisi latviešu skolu vēsturnieks Jānis Kriškāns.

91-5
L4

Dubl
L
373

LATVIJAS SKOLAS

PIRMAIS SĒJUMS

JĀNIS KRIŠKĀNS

Tautskolu vēsture

No 13. gadsimta līdz 1905. gadam.

Rediģējis Jānis Kronlins

— 3717

Ritvaldis Jankus

LATVIJAS VALSTS
BIBLIOTĒKA

~~92-~~ 29.228

0305030505

pārb. 8. XII. 08. Z. S.
pārb. 1928. 08. E. S.

L A T V I J A S   S K O L A S   o t r a i s   s ē j u m s

J. Kronlīna

BALTĀS UN NEBALTĀS DIENĀS

No 1906. gada līdz jaunākajiem laikiem.

IEVADAM

1966. gada 18. oktobrī pagāja 50 gadu no tās dienas, kad pārgrā nāvē, nepilnu 53 gadu vecumā savas darba gaitas izbeidza latviešu skolu vēsturnieks un publicists Jānis Kriškāns. Ar viņa nāvi latviešu tauta zaudēja klusu, bet lietpratīgu cīnītāju par savu tautskolu, valodu un nacionālo kultūru. Viņa rosinātājs spēks nebija slēpts jautājumā: Kas man par to būs?, bet gan neatlaidīgā gribā kalpot savai tautai.

Viņa klusās dabas dēļ, kas necieta nekādu skaļu publicēšanos, Kriškāns bija labi pazīstams tikai diezgan šaurās literātu un skolu darbinieku aprindās, bet viņa lietpratīgiem rakstiem, kam tikai retumis parakstīja savu vārdu, iespaids un arī panākums bija liels. Kad 1905. gadā radās iespēja iesniegt petīcijas un memorandumus valdības iestādēm skolu politikas un tautas izglītības lietās, materiālus meklēja un arī atrada pie Kriškāna. Ja latviešu deputātiem Valsts domē vajadzēja drošus datus par skolu stāvokli, arī Kriškāna krājumi labi izlīdzēja. Viņa rakstiem arvien bija divas augsti vērtējamās īpašības: tie bija latviska gara apdvēsti un pamatoti uz faktiem.

Kriškāna nelokāmais cīņas gars ir palīdzējis audzināt arī tos tautiešus, kas vēl tagad nav salūzuši zem ļauno pārkrieivotāju un komunistu varas, vai arī mīt tālās zemēs starp svešām tautām, sirdī kā dārgu mantojumu glabādami savu latvisko stāju.

Šinī J. Kriškāna rakstu krājumā uzņemts tas latviešu tautskolu vēstures apskats, kas bija iespiests R.L.B. Derīgu Grāmatu Nodaļas izdotajā Koverzācijas Vārdnīcā. Tā iznāca 1908. gadā. Viņa latviešuskolu vēsture te apskata laikmetu no vēsturisko ziņu sākuma, līdz 1906. gadam, pieminot arī skolotāju piedalīšanos 1905. gada revolūcijā.

Technisku iemeslu dēļ krievisko avotu nosaukumos atmesti krievu burti un lietota latviska transkripcija. Rakstu valoda nedaudz labota, tomēr atstājot tā laika izteiksmes īpatnības. Vecās ortografijas vietā lietota jaunā un ievērojamākie notikumi ietverti atsevišķās nodaļās, kas telpas ekonomijas dēļ Konverzācijas Vārdnīcā nav bijis iespējams. Pievienots arī Kriškāna raksts par tautas augstskolām.

Pussimts gadu ir piemiņas brīžu laiks. Tik daudz gadu jau pagājis no Jāņa Kriškāna nāves. Lai tad nu šī grāmata ir piemiņas zieds, ko klusā pateicībā varam nolikt uz krietnā darbinieka kapa dzimtenē.

Nujorkā
1972. gada pavasarī

Jānis Kronlins

DAŽAS ZIŅAS PAR JĀŅA KRIŠKĀNA SKOLU VĒSTURES LIKTENI

Jāņa Kriškāna biogrāfijā vairākkārtīgi pieminēts viņa mūža darbs – Latviešu skolu vēsture. Šinī grāmatā lasāmais plašais raksts par latviešu skolām gan arī ir J. Kriškāna darbs, bet uzrakstīts speciālai vajadzībai, – ievietošanai Konverzācijas Vārdnīcā. Pie savas lielās latviešu skolu vēstures viņš strādāja tuvu divdesmit pieci gadiem, izlietodams katru svabada brīdi, ko varēja atlicināt no saviem skolotāja un skolas pārziņa pienākumiem. Vienmēr vēl atrada jaunus materiālus, ko pievienot savam lielajam darbam un to papildināt, līdz ļauna slimība (plaušu vēzis) un nāve viņam izņēma spalvu no rokām. Bet tad arī bija radies darbs, par kuru pats īsi pirms nāves tā izsacījās savam draugam, laikraksta Dzimtenes Vēstneša redaktoram Aronu Matīsam:

”Citi domās, ka Latviešu skolu vēsture ir pilnīgi nobeigts darbs. Tikai es zinu dažus robus, kas būtu papildināmi.” (Skat. Dzimt. Vēstn. A. Matīsa rakstītu nekrologu J. Kriškānam. – A.K.)

Liels bija arī tā darba materiālais apjoms, – piecas rakstāmgalda atvilktnes pilnas pierakstītu burtnīcu (Aronu Matīsa liecinājums) un pati skolu vēsture izsekota līdz 1915. gadam.

Šo J. Kriškāna sarakstīto pilnīgo latviešu skolu vēstures manuskriptu piemeklējis pavisam savāds liktenis, kas arī šeit īsumā jāpiemin.

Pēc J.K. nāves visus viņa atstātos manuskriptus, ieskaitot arī Latviešu skolu vēsturi, savāca viņa brālis, kas nekādās ”augstās skolās” nebija gājis un maz ko saprata no atstāto manuskriptu vērtības (pašam J. K. savas ģimenes nebija). Visu saņemto manuskriptu kaudzi nodeva kādam Rīgā pazīstamam skolotājam, kas lai rūpētos par to publicēšanu.

Kad šo rindiņu rakstītājs, jau pieaudzis un ar zināmu interesi literatūrā un vēsturē, aizgāja pie manuskriptu glabātāja un lūdza tos atdot viņam, kā sava tēvoča likumīgam matiniekam, dabūja šādu atbildi:

”No tā laika, kad saņēmu manuskriptus, jau pagājis ap divdesmit gadu. Līdz šim tos neviens nebija pieprasījis, un tagad tie uz prasības noilguma pamata ir mans likumīgs īpašums. Jaunais cilvēks, es nekā nevaru jums līdzēt.”

Patstāvīgās Latvijas laikā Latviešu skolu vēsture tomēr ieraudzīja dienas gaismu. Dažādos laikos iznāca trīs it prāvi sējumi, tikai uz tiem nebija Jāņa Kriškāna, bet kāds cits vārds. Nebija arī teikts, ka šo sējumu pamatā ir Jāņa Kriškāna mūža darbs, tikai pirmajā sējumā aiz titullapas norādīts, ka ”šis darbs veltīts skolot. Jānim Kriškānam”.

Šo trīs sējumu titullapā minētais autors saņēma par katru sējumu bez parastā honorāra vēl Kultūras Fonda un Krišjāņa Barona prēmijas. Tā bija atzinība par labi veikto kolosālo darbu.

Bet lai nu kādā ceļā tas gājis, Jāņa Kriškāna mūža darbs nav pazudis. Savā laikā tas publicēts, varbūt ar dažiem grozījumiem, un kāds eksemplārs būs arī kur uzglabājies. Tāpat kā tie raksti, kas ievietoti šīnī viņa piemiņai veltītā grāmatā.

Izsaku sirsnīgu pateicību Latvijas sūtniecībai Londonā par šeit ievietoto rakstu fotostatiem no Konverzācijas Vārdnīcas, kas citā ceļā nebūtu bijuši dabūjami.

Šis Jāņa Kriškāna piemiņai veltītās grāmatas rediģēšanu un sakārtošanu uzņēmās mag. paed. Jānis Kronlins, bij. Latvijas Izglītības ministrijas Skolu statistikas un informācijas nodaļas vadītājs. Vecākās paaudzes skolu darbiniekiem un paidagoģiskās literatūras lasītājiem viņa vārds nav svešs.

Austrālijā,
1966. gada 28. martā

A. Kriškāns
33 Emerson St., N. Perth,
6006 W. Australia.

V. Plūdonis

SKOLOTĀJAM JĀNIM KRIŠKĀNAM

manam dārgajam darba biedram, mirušam
1916. gada 18. oktobrī.

Draugs mīlais, ko guli? Nāc, celies un raugies,
Kā zeļ jaunie asni tavā mīlotā druvā!
Vairs sniegi tiem negul uz kamiešiem vāriem,
Nedz vēji tos saldē, nedz rūsa tos maitā.
Ziema bargā pagalam, un salnas jau garām,
Un saulīte balta dej Latvijas ārēs.
Viss mostas un ceļas, un traucas uz augšu,
Uz augšu, uz sauli, uz dzīvības māti.
Kā kapā, draugs mīlais, tu dusēt vēl vari,
Kad kapos nu visos plūst dzīvības saule?
Nāc, klausies, draugs mīlais, kā Latvijas skolās
Skan liksmi un brīvi nu latviešu mēle!
Top dzīvi dižā Ausekļa dzejiskie sapņi,
Un veidu gūst Kronvalda drosmīgās ceras.
Par tautu top ļaudis, par valsti top zeme,
No simtgadu kapa kāpj apraktā brīve.

(Iespiests 1922. g. 21. janvāra Jaunākās Ziņās un V. Plūdoņa kopotos rakstos.)

Piezīme: Dzejnieks V. Plūdonis (Lejnieks) darbojās vienā skolā ar J. Kriškānu – Rīgas pilsētas I. pamatskolā, Totlēbena bulvārī 8. Vēlāk šo skolu pārdēvēja par Kalpaka pamatskolu.

JĀNIS KRIŠKĀNS

Īss viņa dzīves gaitas un darbības pārskats.

1863. gada 6. novembrī Aknīstes pagasta Mežraupju mājās kalpa vīra Kristapa Kriškāna sievai Ilzei piedzima dēliņš, ko Gāršenes mācītājs Grueners tā paša gada 27. decembrī nokristīja par Jāni. Bērniņā pavājš fiziski un sīks augumā, bet garīgi ļoti apdāvināts. Grāmatu lasīt neviens viņu noteikti neesot mācījis, — to zēns iemācījies, kā stāstīja viņa tuvinieki, "citiem pār muguru skatīdamies". Šinī ziņā J. Kriškāns ir līdzīgs citiem mūsu tautas atmodas laikmeta censoņiem, jo arī par tiem stāsta, ka viņi "grāmatu" iemācījušies itkā rotaļādamies. Piemēram, Kr. Valdemars bijis tikai pieci gadi vecs, kad jau pratis lasīt.

J. Kriškāns no bērnības dienām audzis un attīstījies nelabvēlīgos apstākļos. Iztika pavāja, un visā apkārtnē arī neviena, kas jauno paaudzi pamudinātu uz derīgu grāmatu lasīšanu. Jānis redz tikai to, ka tēvs, brālis un citi mājas ļaudis no agra rīta līdz vēlam vakaram strādā grūtus darbus. Vecāki tomēr novēro, ka dēls nepagurst no dienas darbiem, bet vakaros un svētdienās lasa grāmatas. Jāni nu nodod Aknīstes pagasta skolā, kur mācās gadus trīs. No skolas pārnes labas apliecības, uzslavas cītibā un labā uzvedībā.

Lai gan trūcīgie dzīves apstākļi ļoti nospiež Kriškāna vecākus, tēvs tomēr ņem visu savu iekrājumu palīgā un 1878. gadā augustā nodod savu dēlu turienes apgabala "augstākajā skolā". Tā ir Subātē, "skolas meistara" Gērkāna rīcībā. Oficiāli šo skolu sauc par "Neu Subbatsche Stiftsschule". Savā laikā tur mācījies arī Vecais Stenders, vēlāk Kr. Kalniņš — ārsts un plaši pazīstamais sabiedriskais darbinieks Pēteris Kalniņš.

Jānis te mācās ļoti sekmīgi un skolas kursu nobeidz divi gados (1880). Apliecībā ir atzīmes: "Sehr gut," "recht gut" un tikai divos priekšmetos — ģeometrijā un dabas mācībās "gut". Skolā mācības ir vācu valodā, un tā tad vācu valodas prašana te ir pirmā vietā.

Pēteris Kalniņš turpina izglītību Rīgas ģimnazijā, bet Jānim nav līdzekļu augstākām skolām. Kr. Kalniņš par šo laiku raksta savās atmiņās:

"Pētera Kalniņa aizrautība ar darbību tautas labā un viņa katēgoriskā prasība, lai mēs censtos paši saviem spēkiem sasniegt nepieciešamo izglītību, mūs abus (viņu un Jāni Kriškānu) sajūsmināja uz neatlaidīgu darbu un deva mūsu dzīves un darbības tālākai izveidošanai impulsu un stingri noteiktu veidu."

Nobeidzis Subates skolas kursu, Jānis uzsāk rakstveža gaitas Aknīstes miestīnā, pēc tam top rakstveža palīgs Panidēlē. Pagasts liels, un

jaunajam rakstveža palīgam darba daudz. Rodas arī dažāda izdevība uzlabot dzīves apstākļus, bet Kriškāns skatās uz ceļiem, kas varētu viņu vest uz tālāku izglītību, lai tad strādātu tautas labā.

Viņa mūža draugs Krišjānis Kalniņš tā raksta par Kriškāna pirmiem darba gadiem:

"Kriškāns aiziet uz Panidēles miestīņu Lietuvā, kur strādā trīs gadus. Darbs grūts, alga niecīga – pieci rubļi mēnesī. Bet brīvajā laikā Kriškāns pilnīgi nogrimst grāmatās, – lasa, mācās. Atpūtas viņš nepazīst. Neizdzēšamu audzinošu iespaidu uz viņu atstāj Velmes vadītais Austrums. To lasīdams, Kriškāns novēro, ka Maskavā atrodas mūsu tautas lielo darbinieku centrs, kas raida uz dzimteni gaismas spožumu, rāda tautai ceļu, kas ved uz garīgu un materiālu labklājību. Tas aizkustina Kriškāna dvēseli. Viņā rodas nemiers ar sevi, ar pelēko darbu un ar apkaimi. Viņa dvēsele sāk tvīkt pēc augstākiem ideāliem."

Kā tikt ārā no šaurās ikdienas, kā iziet uz lielāka ceļa, kas aizved tālēs? Kriškāns skatās uz Maskavas pusi. Tur ir tie vīri, kuru bērnība, centieni un drosme līdzīga viņam. 1885. gada 12. februārī Kriškāns raksta Fr. Brīvzemniekam šādu vēstuli:

"Augsti godāts kungs!

Iedrošinos griezties pie Jums ar lūgumu, kura ievērošana no Jūsu puses manu dzīvi un stāvokli bez šaubām labos. Es no sirds vēlētos dabūt vietu kādā Krievijas pilsētā, it īpaši Maskavā, pēc kuras jau ilgāku laiku cenšos. Bet tā kā labdaru un pazīstamu, kas kaut vārdu varētu man par labu teikt, tur nav, – mana ilgošanās ir velta. Un doties tik tālā ceļā bez jebkādas priekšziņas, ir ļoti šaubīga lieta, kur savu grūti sapelnīto grasi varu iztērēt nolūka nesasniedzis un, kas vēl sliktāki, nonācis lielā pilsētā, varu krist jaunu cilvēku rokās, jeb kā citādi. Šo visu apcerot, es neatrodu nekāda cita ceļa sava mērķa sasniegšanai, kā griezties pie Jums, Augsti godāts kungs, ar vispazemīgāko lūgšanu būt man par gādnieku un palīgu pie dienesta izgādāšanas Maskavā, kuru no Jūsu rokas saņemdams, būšu Jums līdz mūža galam pateicīgs.

Lai neizliktos Jums, Augsti godāts kungs, mana lūgšana par jo ērmīgu, ka ar to pie Jums griežos, drīkstu pieminēt, ka man bija laimīga daļa dažus Jūsu rakstus lasīt, iz kuriem bez izņēmuma dvašo karsta mīlestība pret latviešu tautu un prieks par viņas labklāšanu, kas arī manī kā latvietī pie Jums palīga meklēt skubināja.

Mācības esmu baudījis un kursu beidzis krievu tautas skolā Aknīstē un vācu elementārskolā Subatē un no 6. nov. 1881.g. esmu par pagasta skrīvera palīgu Panidēlē. Tā kā šo amatu turpinājot, izglītības ziņā nav iespējams uz priekšu tikt, bet manas līdzšinējās dzīves vienīgais uzdevums ir izglītība, kuras es pa skolu ceļiem nespēju sasniegt, apņemos pāriet uz pilsētu, kur izgli-

tību ceru pilnīgāki sasniedzamu. Vietas es sev nevaru izvēlēt, jo ar visu esmu svešs, bet gan labākā būtu tā, kuru Jūs man ierādītu.

Liecības zīmes droši ceru dabūt par labu liecinājošas. Vienīgais, kas par mani varētu vārdu teikt, bet arī ne vairāk, būtu Kalniņa kungs, kurš, ja drīkstu pieminēt, Jums personīgi pazīstams. Izslavēt sevi par krietnu un labu, būtu nevietā; ko līdzētu vārdi, ja tos ar darbiem neattaisnoju.

Gados neesmu jauns, bet miesās gan vēl. Man ir 21 gads, augumā 2 arš. 4 1/2 veršoku.

Cerēdams, ka manu lūgšanu pie Jums, Augsti godāts kungs, netiks atstumta, pazemīgi lūdzu atbildi, dēļ kam pielieku 2 pasta markas.

Ar visām savām cerībām paļaujos uz Jums.

Ar augstcienību

Jānis Kriškāns.”

Fr. Brīvzemnieks, redzams, sapratis jaunā censoņa vēlēšanos, sagādāja Kriškānam Maskavā vietu. 1885. g. vasarā viņš pošas uz Maskavu, kur atrod darbu Pētera Pāvila vācu skolas kancelejā par rakstvedi.

Drīzumā jaunais maskavietis jau redzams vecāko mūsu tautas vīru vidū. Tur ir Valdemārs, Brīvzemnieks, Velme, Krodzinieks un citi. Kriškāns ir kluss, nemīl "izskriet priekšā", bet nopietni seko maskaviešu darbībai, karsti dzīvodams līdz viņu centieniem. Cik noprotams no dažām Kriškāna vēstulēm, viņš vistuvāk stāvējis Brīvzemniekam, kas, kā zināms, arī bija savā darbā un dzīvē kluss, mierīgs, ļoti nosvērts. Abu raksturi bija radnieciski. Maskaviešu centieni tapa arī Kriškāna centieni, viņu nesavtīgās darbības virziens rādīja, kā strādāt arī J. Kriškānam.

Maskavas latviešu garīgi bagātā dzīve un kopējā centība strādāt savas tautas labā, atstāja arī uz Kriškāna attīstību ļoti labu iespaidu. Tā bija vislabākā mūsu tā laika sabiedriskā skola, kurā bija laimējies iekļūt Aknīstes pagasta kalpa vīra dēlam.

Krišjānis Kalniņš savās Atmiņās par J. Kriškānu Maskavā raksta, ka – "Alga arī šeit maza, knapi ar to var samaksāt par uzturu un istabu.

Bet materiālās grūtības Kriškānam visos laikos bija blakus lieta, tās nespēja viņu kavēt gaitā uz sprausto mērķi. Maskavā piepildījās J. Kriškāna jaunības laika sapnis: viņš iepazinās ar mūsu tautas garīgajiem dižgariem – Baronu, Valdemāru, Brīvzemnieku u.c. Atminos, ar kādu svētlaimību viņš man rakstīja no Maskavas, ka piedalījies kādā literāriskā vakarā pie redaktora Velmes, ka iepazīties tur ar vairākiem latviešu studentiem. Tie visi esot apgaroti ar mīlestību uz savu tautu.

Maskavā pavadītais laiks Kriškāna dzīvē bez šaubām bija vislai-

mīgākais. Visu to, pēc kā viņa dvēsele agrāk slāpa, viņš tagad baudīja pilnībā. Apmeklējams latviešu vakaru sapulces pie Valdemāra, viņš ar aizrautību sekoja mūsu tautas garīgā ciltstēva pamācībām un aizrādījumiem. Barona tēva un Barona māmiņas viesmīlība, viņu dabiskā vienkāršība, retā sirsnība un gudrās, ar tēvišķu smaidu sniegtās pamācības valdzināja Kriškānu un veidoja viņa dzīves ideālus. Brīvēznieks, savukārt, ar viņam piemītošo lietpratību ievadīja Kriškāna izglītības darbu noteiktā, pareizā sistēmā, nosprauda viņa darbam robežas nevis uz plašumu, bet uz dziļumu. Kriškāns Maskavā nu veidojās un attīstījās tādos labvēlīgos apstākļos.”

J. Kriškāns nopietni turpināja savu izglītību, gatavodamies nolikt aprīņa skolas skolotāja eksāmenu. Kā jau vispāri mudrs darbā, viņš arī eksāmenus gribēja nolikt vai ar vienu rāvienu. Students P. Kalniņš par to rakstīja savā dienas grāmatā 1886. g. 26. septembrī:

”...Pēc tam aizgāju pie Kriškāna, kur paliku līdz vakaram, — mācījāties ģeometriju. Viņš zēns grib par daudz ātri ķert. Kas gan no viņa var būt par skolotāju, ja viņš pēc gada arī noliktu eksāmenu?...”

Izrādījās, ka tiešām vienā gadā nevar sagatavoties uz eksāmeņiem, bet divu arī nevajadzēja, un 1888. gada aprīlī Kriškānam aprīņa skolas skolotāja diploms bija rokā.

1887. gada vasarā Fr. Brīvēznieks atstāj Maskavu un pārnāk uz Kurzemi tautskolu inspektora amatā. Kriškānam tas ir sāpīgs zaudējums. Viņš raksta Brīvēzniekam: ”...nav kur aiziet. Jūsu vieta paliek tukša, to visi saka.” Kamēr Kriškāns dzīvo un darbojas Maskavā, viņš nepārtrauc sakarus ar savu garīgo vadoni Brīvēznieku. Vēstulu apmaiņa notiek diezgan bieži.

1887. gada 21. jūlijā Kriškāns no Maskavas raksta Brīvēzniekam:

”No 17. jūnija līdz 17. jūlijam biju dzimtenē. Pa to laiku nekā nezdirdēju no dienas notikumiem. Bet atbraucis Maskavā, izlasīju negaidītas ziņas. Cik no avīzēm redzams, tad tautas skolas ir pilnīgi inspektoru rokās (pasvītrojums mans — A.K.). Tādēļ, cienītais Brīvēznieka kungs, Jūs man ticēsat, cik es sirsnīgi priecājos, ka Jūs būsat tas izredzētais, kura rokās tagad ir mūsu tautas garīgā attīstība. Jūsu uzdevums ir grūts un nemiera pilns, bet tādēļ tas arī pa lielai daļai pašķir tautas likteni.

Jūs man piedosat, cienītais Brīvēznieka kungs, ka būšu atklāts un visu izteikšu, kas man gul uz sirds, jo tas jau man pa daļai dabā.

Izbraukdams no Maskavas uz dzimteni, biju nodomājis daudz ko darīt savā apgabalā, rakstīt, pastāstīt par Latvijas attīstītāko apgabalu dzīvi, lasīt tautas gara mantas u.t.t. Bet aizbraucis nevarēju sarunāties par tādām lietām un atbraucu atpakaļ nekā neizdarījis. Man liekas, ka pie šīs manas neizdevības vainīga tautas neattīstība; tāpat arī Jums, es domāju, varbūt dažu reizi nāksies piedzīvot tādu gadījumu, kur ļaudis Jūs un Jūs ļaužu nesaprātīsāt, tad paciešaties ar tiem. Ļaudis tur nebūs vainīgi, bet līdzšinējā vēsture. Latviešu

tautai prāts nesās uz visu labu, tikai tai vajaga ceļa rādītāju, kādu līdz šim maz bijis.

Bet otrkārt sakot, ja sagaidam daudz laba, tad jābūt gataviem saņemt arī daudz sliktā. Man uzmācas jautājums: cik gan patiesi brīvi būs inspektori savā darbībā? Vai nevar gadīties, ka mūsu tautas labākie dēli ir par apsegu kādam aizklātam darītājam? Bet lūdzu piedodat, tas jau par daudz...

Pa vasaru dzīvoju Velmes kunga dzīvoklī un līdz pat šim laikam neesmu nekā laba darījis, jo vecākus apciemojot, nebija ko domāt par darbu. Gatavojos pie raksta par leišiem, bet trūkst materiāla, un bez visām tām ķibelēm pašuzturēšanās prasības neļauj daudz nodoties tādām lietām. Tās skubina kaut cik nodibināt nākotni, lai varētu sev un saviem trūcīgiem, nespēcīgiem vecākiem sagādāt uzturu.

Sirsniņi sveicinot, no Jūsu visai padevīgā

J. Kriškāna.”

Kādā citā vēstulē viņš raksta Brīvzemniekam:

”Jūsu padomu gatavoties aprīņa skolas skolotāja eksāmenam es labprāt paklausu un ar visiem spēkiem raudzišu to pildīt. Lai Dievs dod, ka būtu Jūsu gādības cienīgs un varētu savu mērķi sasniegt un tam kalpot pēc Jūsu priekšzīmes.”

Viss dažkārt neveicas kā domāts, un tāpēc 1887. g. 2. okt. Kriškāns it vaļsirdīgi atzīstas savam labvēlim: ”Man jānosarkst Jūsu priekšā. Laiku esmu nelietīgi nokāvis, nodiedelējis un nekā laba neesmu padarījis. To pieminu, lai Jūs zinātu, kāds es aiz kulisēm izskatos. Sev par labu teikšu, ka strādāt varu un reiz pie darba pielikts, raudzišu to izpildīt labi, cik spēdams un mācēdams.”

Ka šim solījumam sekojis nopietns darbs, redzams no viņa vēstules 1888. g. 11. martā: ”Necerēju, ka ar eksāmeniem izdosies tik labi. 10. martā noliku pēdējo priekšmetu. Rīt iemaksāšu naudu diploma drukāšanai. Atļaujiet, lūdzu, man nākt pie Jums ar lūgumu – neatstājiet mani bez padoma un palīga. Ceru, ka pēc pāris nedēļām mans aprīņa skolas skolotāja diploms būs gatavs un tad gaidīšu no Jums ziņas, ko ar to darīt.”

Tautskolu inspektors Brīvzemnieks tad arī jauno skolotāju nav atstājis bez padoma, ko liecina kāda cita viņa vēstule:

”Bez jebkādam runām un valodām pieņemu Jūsu piedāvājumu – tapt par Veczvārdes ministrijas skolas pārzini. Centīšos strādāt pateicībā Jums un mīlestībā tautai, cik spēki nesīs.”

Brīvzemnieks pats personīgi noveda savu aprūpējamo J. Kriškānu pirmajā darba vietā.

Kad Kriškāns bija vienu gadu nostrādājis Veczvārdes skolā, Brīvzemnieks viņu pārceļ 1889. g. rudenī uz Rīgu, Totlēbena bulvāra tautskolā, kur Kriškāns nostrādāja bez pārtraukuma līdz savai saslimšanai 1914. gadā, pēc kam skolas darbā vairs neatgriezās.

* * * * *

Rīgā sākas Kriškāna rosīgākā darbība latviešu sabiedrībā, ar sevišķu centību ieslēdzoties Rīgas latviešu biedrības darbā. Tās Derīgu grāmatu nodaļas nodibināšanā un attīstībā J. Kriškānam ir lieli nopelni.

Kamēr tautskolu inspektors Fr. Brīvzemnieks dzīvoja Rīgā, J. Kriškāns nebija redzams skolu politikas atklātā darbā *), bet pēc Brīvzemnieka nāves Kriškāns vairs neslēpa savu pārliecību, noteikti aizstāvēdams latviešu skolu un cīnīdamies pret uzbāzīgo pārkrievošanu pulku. Šinī darbībā Kriškāns parādīja tik ievērojamu lietpratību, izveicību un arī taktu, ka vēlākos gados viņš Rīgas latviešu skolotāju un inteliģento darbinieku vidū kļuva par noteiktu autoritāti skolu politikas jautājumos. Literātu vidū viņš bija pazīstams kā nopietns un apdāvināts publicists, savus rakstus ievietodams Dienas Lapā, Mājas Viesa Mēnešrakstā, Dzimtenes Vēstnesī un citos latviešu laikrakstos. Sarakstījās ar krievu redaktoriem un šādā veidā iesūtīja tiem savus rakstus.

Viņš ļoti interesējās par mūsu bibliotēkām. Savāca par tām ziņas, izstrādāja plašus pārskatus un informēja bibliotēkārus. Kriškāna interešu lokā bija arī tautas augstskolas, kā tautas masu izglītības iestādes. Apceļoja Dāniju, lai uz vietas iepazītos ar tautas augstskolu darbību tādā zemē, kur tās visvairāk bija izplatītas. Izstrādāja arī tādu tautas augstskolu programmu, kas būtu vislabāki piemērota Latvijai, pat jau bija izraudzījis direktoru pirmajai šī veida skolai (Aleksandru Daugi).

Īsā biografiskā skicē nav iespējams parādīt J. Kriškāna darbību visā pilnībā, kādēļ citēsim tikai dažus laikrakstos iespiestus nekrologus pēc šī darbinieka nāves. Tie īsi un tomēr vispusīgi tēlo viņa darbību un tā rāda arī to zaudējumu, kas radies latviešu tautai ar J. Kriškāna guldīšanu zemes klēpī.

Plaušu vēzis, kas bija pārgājis arī uz smadzenēm, sagādāja viņam smagas un ilgas ciešanas, līdz nāve tās izbeidza 1916. gada 18. oktobrī. 27. oktobrī šo latviešu pedagogu Rīgas Lielajos Jāņa kapos atdeva zemei. No Daugavas puses tad rūca lielgabali. Pasaules karš bija klājis dziļas sāras pār dzimteni, un jo vairāk tās bija jūtamas pie aizgājēja kapa.

Dzimtenes Vēstnesis 1916. g. 249. n-rā rakstīja:

"Jāņa Kriškāna bēres. Ceturtdien, 28. oktobrī Rīgas Jāņa kapos prāvs skaits ļaužu atvadījās no pāragri mirušā ievērojamā skolotāja Jāņa Kriškāna. Runājot par vārdiem: "Man jāstrādā, kamēr vēl diena," virsmācītājs Meirēns sirsnīgos vārdos cildināja aizgājēju, kā vienu no darbīgākiem, atzītākiem un nopelniem bagātākiem audzinātājiem, kas klusi, bet dedzīgi un apzinīgi strādājis tautas nākotnes darba laukā. Viņa piemiņa paliks patiesā tautas izglītībā ..."

Vīru korim dziedot, aizveras nelaika kaps, pie kura kā pirmais

-----
*) Laikam tāpēc, ka J. Kriškānam, kā dedzīgam latviešu patriotam, tad būtu bijis jāsaduras ar savu lielāko labvēli, kas tomēr, būdams tautskolu inspektors, pārstāvēja to pašu varu, kuras interesēs bija latviešus pārkrievošana. — J. Kr.

atvadvārdus saka J. Kriškāna darba biedrs M. Eiche: "Aizgājis no klusa darba lauka un klusu darbinieku vidus atkal viens, pie tam viens no mūsu dižākiem tautas darbiniekiem ... Un cik daudz viņu aiziet pēdējos gados, kā steigtin steidzas viens pēc otra. Tāpēc no tevis atvadīties lemts tikai nelielam darba biedru pulciņam. Citi izkaisīti kļīst pa malu malām tālumā un svešumā. Viņu vidū un kopīgā darbā noritēja visa tava mūža pūles. Reti kāds bija iedziļinājies tik ļoti savā darba laukā, kā tu. Tavš padoms bija nepieciešams, kur vien radās kāds lielāks pasākums vispārības lietās. Svēts tev bija darba galvenais mērķis – izaudzināt tautai stipru gribru un veselu garu. Tavš cēlais paraugs mūžam paliks tautas piemiņā."

Tuvo un tālo darba biedru vārdā Eiche noliek vainagu.

R. Latv. B. Derīgu grāmatu nodaļas vārdā skolotājs Ieviņš salīdzina nelaiki ar uguni, kas deg bez dūmiem. "Esi sveicināta, baltā dienas gaisma, kas no Kriškāna izplatījās uz tautu! Tu pirmais arī liki pamatu tautas gaismas pilij – Tautas augstskolas idejai un bijī katru brīdī pirmais pie darba katrā vietā, lai tikai veicinātu tautas izglītību." Arī viņš noliek vainagu uz kapa.

T. Zeiferts runāja Brīvēzemnieka piemiņas komitejas un Latvijas izglītības biedrības vārdā, nolikdams vainagu. "Svētā gaismas uguns, kas starojusi un degusi neapdziestot, silda ikvienu vēl tagad no Kriškāna darbiem. Sevī krāt un tautā izplatīt gaismu bija tavš nerimstošs darbs. Šo svēto, neizdzēšamo uguni tevī iededzināja mūsu lielais tautas darbinieks Brīvēzemnieks. Tu nesi šo uguni tālāk tautā..."

Laikrakstu Dzimtenes Vēstnesis un Rīgas ziņu vārdā runāja Juris Kalniņš: "Kā klusajā Brāļu kapsētā tagad gandrīz ik dienas paceļas jaunas smilšu kopijas, zem kurām guldīti varonīgie tēvijas aizstāvētāji, tā arī šeit gandrīz ik nedēļas nākas atdot zemes klēpim kādu ievērojamu tautas darbinieku. Latvju tautai klājas tagad kā Jūdu vectēvam Jēkabam, kurš žēlojās par zaudētiem dēliem: 'Jāzēpa vairs nav, Rūbēna vairs nav, un nu vēl jāzaudē pēdējais. Tas viss iet pār mani, kā bēdu jūras vilņi'. Tā mums jāgaužas par šajos kapos guldinātiem: Krišjāņa Valdemāra un Krišjāņa Kalniņa vairs nav, Brīvēzemnieka, Milēnbacha un Dubura vairs nav un vēl daudz citu citur guldinātu krietnu tautas dēlu un cīnītāju vairs nav! Un tagad jāzaudē arī mūsu cītīgais izglītības lietu veicinātājs, latviešu skolu vēstures materiālu krājējs un pedagoģiskais rastnieks Jānis Kriškāns. Tāds teicams darbinieks jāzaudē taisni šajā grūtajā piemēklēšanas laikā."

Jaunā Vārda redakciju pārstāvēdams, redaktors Pīpiņš cildināja aizgājēju kā īstu tautas skolotāju, kas centies nodibināt tautas skolu tās vārda tiešajā nozīmē, uz kuras vairs negulētu sveša roka.

Baltijas bēgļu komitejas vārdā runāja zv. adv. Ansbergs, pieminot Kriškānu arī kā ievērojamu lietpratēju agrāros un pašvaldības jautājumos.

Drūma rudens vakara krēsla jau sedzās pār aizgājēja piemiņas vainagiem pušķoto kapa kopu, kad izvadītāju pulks atstāja kapsētu.

Dzimtenes Vēstneša redaktors Aronu Matīss, tuvs J. Kriškāna

draugs, ievietoja savā laikrakstā vairākus rakstus par mirušo skolu nodaļas vadītāju. Daži no šiem rakstiem bija diezgan plaši un vispusīgi apskatīja J. Kriškāna darbību. Tāds raksts bija arī Dzimtenes Vēstneša 244. numurā:

Sāpīgs sitiens atkal ķēris mūsu tautu. Nupat uzzinām, — šais kara laikos viss privātais pasts iet gausiem soļiem, — ka Elvā (pie Tērbatas) 18. oktobrī pēc ilgākas slimības miris mūsu lielais izglītības lietu veicinātājs, pedagoģiski politiskais rakstnieks un karotājs, mūsu skolu lietu speciālists un autoritāte, skolotājs Jānis Kriškāns. Kaut gan par aizgājēju bija zināms, ka viņa slimība grūta un pat neārstējama, taču kad nenovēršamais noticis, topi bez gala pārsteigts no šī sāpīgā sitiena.

Un nu mums ir laiks un pienākums paraudzīties aizgājēja mūža gaitā un darbos, kauču tikai īsumā.

Jāņa Kriškāna mūža centieni un mūža darbība vijās ap skolu un visiem izglītības veicināšanas nolūkiem mūsu tautā. Šai laikā gan neviens no mūsu skolotājiem nav tik daudz darījis un tik lietpratīgi iejuties savā darbā, kā nupat mūža miegā aizgājušais Kriškāns. Tagad mums ar viņa nāvi cēlies acumirkli neaizpildāms robs. Kur vien skolu lietās vārds bija sakāms, — vai presē, vai sapulcēs un saeimās, tur Kriškānu aicināja klāt, un viņš ar sirdi un dvēseli arī piedalījās. Tā piem., viņš sarakstīja visas tās sevišķās atsauksmes, ko latvieši iesnieguši Baltijas ģenerālgubernatora padomei skolu un izglītības lietās. Viņš sarakstīja garu memorandu — apm. skolnieku burtnīcas lielumā — atspēkodams Rižskij Vestņik'ā ievietotus krievu valdības politikas rakstus tautskolu lietās. Šo memorandu Kriškāns faktiski bija sastādījis, atbalstīdams H. Vissendorfu Krievijas Izglītības ministrijas mācīto komitejā. Vissendorfs gan bija šīs komitejas loceklis, bet pats skolu lietas vāji pārzināja. Atsauksmes no viņa tomēr prasīja, un te nu Kriškāns izlīdzēja. Un cik daudz materiālu viņš iesniedza citos gadījumos, kur mums bija jāapgaismo mūsu apstākļi skolu lietās! Tāpat neskaitāmi viņa raksti, kur viņš dažādos laikrakstos pārrunāja skolu jautājumus, apkaroja nepareizas audzināšanas un skolu politikas virzienus, rādīdams pareizo ceļu.

Dzimtenes Vēstnesī gadus trīs vai četrus pirms saslimšanas J. Kriškāns vadīja skolu nodaļu, apgaismodams skolu jautājumus. Tai laikā tur iespiesti ap simts dažādu viņa rakstu. Tā šie, kā citur laikrakstos iespiestie viņa raksti palika bez autora paraksta. Aiz labi saprotamiem iemesliem viņš tos atzīmēja tikai ar pseidonīmu vai atstāja gluži bez paraksta. Kriškāna dabā nebija izrādīties, spīdēt citu priekšā, bet tikai darīt labu, tautai vajadzīgu darbu. Šī darba darišana, iekšēja vajadzība viņā bija tik tālu iedzimis vai attīstījusies, ka viņš dega aiz vēlēšanās teikt vajadzīgā laikā vajadzīgu vārdu, kad vispārība to prasīja.

Bez šaubām, no viņa rakstiem, kad tos turpmāk savāks sevišķā krājumā, iznāks tāds pedagoģiski politisku rakstu krājums, kāda mums vēl nav. Tikai tad daudzi tuvāki iepazīsies ar J. Kriškāna ievērojamo darbību un ar viņa lielajiem nopelniem latviešu skolu lietās.

Latviešu skolu vēsturei viņš krāja materiālus jau kopš gadu desmitiem. Kad pēdējo reizi apciemoju Kriškānu Elvā, viņš man teica: "Citi

domās, ka (mana) latviešu skolu vēsture ir pilnīgi nobeigts darbs. Tikai es zinu dažus robus, kuri būtu papildināmi.”

Visi vietējie latviešu laikraksti (pa daļai arī vācu) ir viņa izšķirstīti lapu pa lapai, no pirmajiem sākot, līdz pēdējiem un izvilkti katra ziņa, kas vien kaut kādi zīmējas uz mūsu skolu un izglītības lietu un varētu noderēt kā materiāls nākamajai latviešu skolu un izglītības vēsturei. Blāķiem pierakstītas burtnīcas gaidīja, kad nelaiķis, nokalpojis vēl dažus gadus savā skolotāja darbā un ieguvis pensiju, varētu sarakstīt šo vēsturi pilnīgā mierā. Bet, diemžēl, liktenis bija lēmis citādi, — lielais darba rūķis apgulās diendusā, kad darbs vēl bija tikai lielumā paveikts.

Uz materiālu krāšanu skolu vēsturei nelaiķis skubināja arī plašākas aprindas.

Viņš bija savu ideju neatlaidīgs propagandētājs. Bez mitēšanās rakstīja un rakstīja savlaikā gandrīz visos mūsu laikrakstos, bieži pat atkārtodamies, lai jautājumu iekustinātu un iekustināto virzītu uz priekšu. Tā par Tautas bibliotēkām un dažādiem citiem izglītības jautājumiem. Ļoti jauki viņš izsaka savu dabu, savus uzskatus un savu rīcības veidu kādā rakstā mūsu laikrakstā, aicinādams izglītības biedrības atdzīvināt, piem., mūsu vecās atskolas. ”Katra izglītības drauga pienākums ir propagandēt starp pagasta vai draudzes pārstāvjiem izglītības idejas, vispirms gādājot par skolu stāvokļa uzlabošanu un atskolu kārtīgu ieturēšanu. Tas jā dara bez noguruma un naida pret citādi domājošiem. Sevišķi jāatturas no naida, kad viens vai otrs mums nepiekrīt. Naidis ir šādās reizēs vislielākais postītājs. Runā vienu reizi, runā otro un trešo reizi, runā desmito reizi un ja arī tad neizdodas, tomēr nesanīsties, bet meklēt jaunus ceļus, kā piekļūt cietgalvim, meklēt jaunus pierādījumus, kas vienpadsmito reizi varbūt viņu pārliecinās...”

Aizgājējs bija tīrais izglītības apustulis. Viņš tik karsti interesējās par tautas augstskolām, ka pat jau sameklēja direktoru pirmajai šādai skolai Latvijā (A. Daugi, kas arī bija gatavs uzņemt šos pienākumus).

Ceļošana pa dzimteni un ārzemēm bija viena no viņa mīļākām nodarbībām vasaras brīvlaikā. Tur viņš smēla jaunus iespaidus, paplašināja savu redzes aploku tā, ka beidzot varēja visas problēmas vērtēt no pilnīgi kultūrāla eiropēiska viedokļa.

Lai gan nevienā augstskolā nebija studējis, tomēr pastāvīgi lasīdams ievērojamus darbus, viņš savā inteliģencē un vispārējo zināšanu krājumā pārspēja dažu labu studējušu vīru.

Kriškāna raksti, lai par kādu jautājumu tie būtu rakstīti, vienmēr bija interesanti, kodolīgi un ar bagātīgu saturu, izteiktu lielā nopietnībā un lietiskībā. Spriedumi un nodomi vienmēr droši un taisni, bez locīšanās un glaimiem, tomēr arvien ar zināmu lēnību un apdomību, lai jo labāki sasniegtu mērķi.

Pēdējo reizi Kriškānu apciemojot, viņš man ar humoru stāstīja, ka dažreiz citiem esot apgalvojis, ka piedzīvošot simts gadu vecumu. Viņa tēvs sasniedzis vairāk kā 80 gadus un māte mirusi 60 gadu vecumā triekas ķerta. Bet nu iznākšot citādi. Dēls sasniedza tikai 53 gadus. Pā-

rāk agri nežēlīgā nāve aizsauca mūsu tautas lielo druvas arāju pie sevis, kad viņa lauki vēl tikai pa pusei bija aparti un apsēti ...

Saldu dusu!"

Otru plašāku rakstu par J. Kriškānu rakstījis skolotājs A. Vičs (Dzimtenes Vēstneša 1916. g. 261. n-rā):

"Tālu no dzimtenes būdams, šodien saņēmu bēdīgu ziņu. Mīla roka to rakstījusi un, varbūt nojauzdama, ka šī ziņa var mani stipri skumdināt, raksta īsi: 'Skolotājs Kriškāns miris. Šodien viņu apglabā Lielajos Jāņa kapos.'

Īsa, bet svarīga ziņa!

Miers viņa pišļiem dzimtenes zemē! Kamēr latvieši savus darbiniekus pieminēs, netiks aizmirsts arī Kriškāna vārds un viņa darbi. Aizgājušiem mūžīgā atpūtā mūsu vairs nevajaga, bet mums viņu joprojām vajaga. Tāpat kā vajag katru dienu atjaunot miesas spēku, lai varētu strādāt, tā aizgājušo piemiņā mums jāmeklē garīgais stiprums.

Divi gari un grūti gadi aiztecējuši, kamēr Kriškānu redzēju pēdējo reizi. Īsa tad bija mūsu saruna. Es biju iesaukts kara dienestā un atrauts no dzimtenes. Kriškāns sajuta savas miesas vārgumu un domīgi teica: 'Arī man laikam būs jāatstāj dzimtene, jāmeģina ārstēties dienviņdos.' Es pēc tam par dzimtenes dzīvi maz spēju interesēties, un retas ziņas no dzimtenes mani apmeklēja. Nekad man nenāca prātā, ka viņš jau stāv uz tā ceļa, no kura vairs nekad neatgriezās mūsu sētā... Tad skolotājs (Cīrulis) mani pārsteidza šī gada maija sākumā. Viņš rakstīja: '...Arī ar Kriškānu stāv bēdīgi. Nedēļu atpakaļ viņš atbrauca no Jaltas. Runā čukstēdams. Žēl, ja arī tam būtu jāaiziet nelaikus. Paliks atkal vienu mūža darbs — Baltijas skolu vēsture nepabeigta.'

Un tas notika, no kā baidījāties. Jau 1913. gadā kādā sarunā Kriškāns izteica domas, ka viņam vajadzētu pastiegties ar Baltijas skolu vēsturi. Tad domāju, ka šis darbs mums steidzīgi vajadzīgs, bet nedomāju, ka tas tiešām paliks nepadarīts. Kriškāns savā lielajā darbā bija pārrāk stipri ieķēries, — viņš to gribēja izsmelt līdz pēdējam sīkumam. Kad viņam jau kāda atsevišķa daļa vai nodaļa bija pastrādāta, tad piepeši viņš izraka archīvos kādu ziņu, kas bija jāpielipina jau noapaļotam klāt, vai pat saskaņā ar atrasto jāpārstrādā.

Visi tie, kas Kriškāna darbu pazina cik necik tuvāk, zin, cik rūpīgi viņš krāja savai skolu vēsturei vajadzīgo materiālu. Rīgas latviešu biedrības bibliotēkā viņš uzskīra katru laikraksta lapu un atzīmēja katru rakstu, pat niecīgāko ziņojumu, ja tam bija kāds sakars ar latviešu skolu un izglītību. Viņš meklēja ziņas visās Rīgas bibliotēkās, arī klausīnāja, vai laukos pie veciem skolotājiem nav noderīgi materiāli vēsturei. Visu sameklēto viņš rūpīgi pievienoja iesāktajam darbam. Tā materiālu sakrāšanās daudz un darba apmērs stipri augs.

Bieži vien ap mūsu bērnu audzināšanu krājās arī politiski jautājumi. Šis parādības vajadzēja nevien reģistrēt un ziņas pievienot skolu vēstures materiāliem, bet arī ieņemt attiecīgu nostāju un rādīt ceļu, pa kuru jāvirza skolas gaita. Kriškāns nebija sauss kronists, kam nav daļas ar to, kas pašlaik notiek un atzīmē vai apstrādā tikai pārdzīvotos noti-

kumus. Kriškāns dega par to, kas risinājās mūsu skolu dzīvē un pie katras pārgrozības, lai tā nāca no kuras puses nākdama, viņš mēģināja teikt savu vārdu un dot lietišķu padomu. Arī šis darbs prasīja lielu daļu no tā brīvā laika, kas atliek tautskolotājam ārpus ikdienišķiem pienākumiem skolā.

No tā laika, kamēr es pazīstu Kriškāna darbu, varu liecināt, ka neviena nozīmīgāka pārgrozība mūsu skolu dzīvē nepagāja secen, uz kuru Kriškāns neatstātu savu iespaidu. Vai tad kāds brīnums, ka Kriškāns beidzamā laikā bija vienīgā nopietnā autoritāte mūsu skolu lietās. Kriškānu kā autoritāti šinī ziņā atzina nevien domu biedri, bet arī pretinieki. Man noteikti ir zināms, ka pat tie, kuri veda Kriškāna virzienam pavisam pretēju skolu politiku, nepagāja viņam garām, kad ķērās pie kāda nopietnāka vai lielāka darba. Viņi apjautājās, kā domā Kriškāns un pat mēģināja viņu iegūt par līdzstrādnieku.

Kā jau pieminēju, Kriškāns bija Baltijas skolu jautājumos bez šaubām mūsu stiprākā autoritāte. Un tādēļ mūsu zaudējums ar viņa nāvi ir ļoti liels. Es domāju, ka mēs vairāk esam zaudējuši ar viņu kā ceļa rādītāju mūsu skolu jautājumos vispār, nekā Baltijas skolu vēstures sarakstītāju. Ir sagaidāms, ka nākotnē mūsu tautas dzīvē būs stipras pārgrozības, un šīs pārgrozības stipri aizķers arī mūsu skolu. Daudz kas no jauna būs jābūvē, bet ne mazāk darba būs ar vecā, bet derīgā izlabošanu, lai nemākulīgi ar nederīgo neaizmestu prom arī īstās vērtības. Te mums pietrūks drošā padoma devēja un varbūt pat vadoņa. Turpretim tie materiāli un tas apstrādājums, ko veicis neaizmirstamais Kriškāns, var rūpīgās rokās atrast turpinātāju, ka vēsture tomēr tiks laista atklātībā.”

Pēc tam Dzimtenes Vēstneša 1916. g. 280. un 288. n-ros par J. Kriškānu raksta pats redaktors Aronu Matīss:

”Jau esam rakstījuši par mūsu pāragri mirušo skolotāju Jāni Kriškānu, īsi raksturodami, cik daudz ar viņu esam zaudējuši. Par viņu īsus piemiņas vārdus – zīmīgākos un pilnīgākos, kādus līdz šim jel viens izteicis, deva mūsu laikrakstā skolotājs A. Vičs, labs skolu lietu un tam līdz arī mūsu aizgājēja pazinējs. Viņš zin un sāpīgi sajūt to robu, kas tagad mums radies ar Kriškāna nāvi. Par ko visu Kriškāns savā laikā gan devis spriedumu un rādījis ceļu, pa kuru jāiet, lai spertie soļi nāktu tautai un visai zemei par labu? Par pārkrievošanas jautājumu dažādos veidos, par izglītības stāvokļa grimšanu pārkrievošanas režīma laikā, par ministrijas skolām, par skolu tīklu, par mājas mācību, par draudzes un pagasta skolām, par skolu politiku u.t.t. Tas tā, ja lūkojamies vienīgi uz skolu lietām. Bet viņš interesējās un arī daudz rakstīja – vairāk kā neviens cits pie mums līdz šim – par dažādiem citiem izglītības jautājumiem: par skolu un māju bibliotēkām un citiem izglītības veicināšanas paveidiem.

Viņa raksti ir izkaisīti pa dažādiem, vai pat pa visiem laikrakstiem, jo viņš gribēja savas mācības un idejas izplatīt visā tautā, pie dažādu attīstības pakāpju un virzienu ļaudīm. Viņš atrāvās tikai no tiem, kas strauji atteicās no tautiskā un kultūrālā virziena. Tā savā laikā viņš vairs nerakstīja Jaunajā Dienas Lapā, kad tā bija uzņēmusi kādu rupju un

aizkarošu rakstu par Fr. Brīvzemnieku. Vislielākais rakstu vairums, pie tam vissvarīgākie – skolu politikā un tās kritikā – iespiesti Dzimtenes Vēstnesī, kur viņš no 1910. g. vadīja skolu lietas.

Kad mēs par J. Kriškānu gribam runāt tuvāki, tad nevaram to citādi, kā rādot viņa darbus, viņa ceļus, ko viņš gāja un rādīja citiem. Tā kā daudzi viņa darbi veikti klusumā, apslēptībā (piem., visi politiski kritiskie visinteresantākie darbi par mūsu skolām iespiesti bez parakstiem). Mums šie darbi ir jāatklāj. Tas jādara steidzami, iekams aculiecinieki vēl dzīvi, kas pazina šos klusos darbus, jo citiem tie nav zināmi. Ar to mēs reizē no jauna kustināsim un pārrunāsim dažu labu pagājušu dienu pievilcīgu jautājumu, kurš savu dzīves īstenību un pievilcību vēl nav zaudējis līdz šai dienai. Šimbrīžam ar šo darbu jāaprobežojas, jo bēgļu apstākļos visi avoti nav pie rokas ...”

Turpinājumā M. Arons raksta: ”Kur patlaban iznāk runa par mūsu augstskolas (Tērbatā – J. Kr.) teoloģijas fakultātes reformēšanu un par mūsu mācītājiem, kas nupat dažos latviešu laikrakstos saņēmuši asas atsauksmes, būs šoreiz gluži vietā, ja paraudzīsimies, kā nelaiķis sprieda par mūsu mācītājiem, sakarā ar viņu darbību bērnu mācīšanā. Tā kā pie mums mācītāji arvien bijuši saistīti ar skolas un mājas mācības pasniegšanu un pārraudzīšanu, tad tāds liels mūsu skolu lietu pārzinātājs, kāds bija Kriškāns, nevarēja pāriet garām arī mācītāju jautājumam. Tālāk arī saprotams, ka ievērojot to, ka pārkrievošanas laikmetā tiklab jaunajai skolu pārvaldei, kā arī jaunajiem skolotājiem un kreisās puses preseī izturoties stipri negatīvi un atraidoši pret mācītājiem, viņam bieži vien bija jāuzstājas par mācītāju aizstāvi, sevišķi runājot par mājas mācības stāvokli pie mums. Viņš aizņēma šo jautājumu daudzos savos rakstos, gan nopietnos apcerējumos, gan polemikā.

Zīmējoties uz mājas mācību, Kriškāns jau 1913. gadā, dodams garu vēsturisku pārskatu par šo jautājumu, rakstīja starp citu: ”Vispār par Vidzemes mācītājiem (mazāk par Kurzemes), kā galvenajiem šā pieņēmuma nesējiem, jāsaka labs, par daudziem tikai labs.” 1914. gadā polemizēdams ar Jaunās Dienas Lapas ”speciālistu”, kurš nozākāja mācītāju līdzdarbību mājas mācībā, Kriškāns rakstīja: ”Mājas mācības panīkšanas iemeslus jau esam pamatīgi aprādījuši mūsu avīzē un šoreiz varam tikai piebilst, ka šo mācību starp citu nogremdēja vairāki tautskolu inspektoru lēmumi: 1/ Lēmums 1895. g. inspektoru kongresā, 2/ tāds pat lēmums 1902. inspektoru kongresā, 3/ Tautas apgaismošanas ministrijas 1900. g. 1. sept. pavēle Nr. 22786, kurā teikts, ka draudžu mācītājiem nav tiesība izdot patstāvīgus rīkojumus mājas mācības jautājumos. Visi šie lēmumi ir ciešā sakarā ar pārkrievošanas politiku. Ja gribam mājas mācību pacelt, tad tas izdarāms ne ar plānu plākssterīti, kuru ieteic J. D. L., bet ar stingru likumīgu mājas mācības organizāciju, kauču arī pēc 1874. g. instrukcijas un skolu likuma 3581. panta. Nav draudžu mācītāji vien vainīgi pie mājas mācības pagrimšanas, un mēs ticam, ka mūsu skolotāji, roku rokā ar mācītājiem varētu pacelt mājas mācību (kāda citā viņš saka: ' Par maz mājas mācības darbā piedalās skolotāji. '), ja vien tai nekaitētu, pirmkārt, pārkrievošanas politika un, otrkārt, – skolotāju kūdīša-

na pret mācītājiem. Ja mācītāji un skolotāji droši varētu izpildīt likuma noteikumus par mājas mācību, tad arī varētu vispusīgi apspriest, kā šo mājas mācību labāki izvest dzīvē. Ja vecā likumīgā mājas mācības iekārta izrādītos par sliktu, tad būtu jā rūpējas par likuma papildināšanu. Bet likumīga mājas mācības kārtība tikusi smagi bremsēta un šo bremsi neatrausim ar "speciālistu" mazvērtīgiem projektiem, bet gan ar kopēju un visādu politiku izslēdzošu darbību."

Tai pašā gadā kādā citā vietā viņš saka: "Jo grūts palika mācītāju stāvoklis, kad sākot ar 1905. gadu pret viņiem sacēlās pastiprināta agitācija. Vēl tagad uz pirkstiem nevar saskaitīt tos skolotājus, kas pilnīgi noliedzoši izturējās pret to, ka mācītāji vada mājas mācību. Tomēr mācītāji nemitējās pildīt savu pienākumu un dažiem no viņiem izdevās darbu tik labi noorganizēt, kā nekad agrāk, piemēram, — Jendem Raunā, Kundziņam Tirzā un citiem."

Kā redzams, Kriškāns nenoliedz un ievēro, pat ar pateicību atzīst — kā katrs patiesīgs un atsaucīgs cilvēks — mācītāju nopelnus mūsu mājas mācībā, kā arī uzskaita iemeslus, kam sekojusi viņu vēlākā laika nolaidība skolu un mājas mācību lietās. Bet viņš nebūt neaizbildina mācītāju nolaidības grēkus, bet kā pie vairāk mācītiem, apgaismotiem cilvēkiem, to viņiem pieskaita par jo lielāku grēku. Tas spilgti izteicas viņa mājas mācības vēsturiskā apskata nobeiguma daļā: "Apziņas trūkums un vienaldzība no vecāku un saimnieku puses pildīt savu pienākumu, dažkārt arī naidis pret mācītāju, mājas mācību gaitu stipri apgrūtina. Aiz šiem iemesliem, kā redzams, daži mācītāji, pukodamies par ļaužu bezdievību un pienākuma apziņas zušanu tautā, krietnā pašā pienākuma neizpildīšanas grēkā, kā tie vecāki un saimnieki, kurus tie nosoda. Tādēļ nosodot vecāku nesapratīgo un pašu bērniem kaitīgo rīcību, mēs dažkārt to pa daļai varam aizbildināt ar šo vecāku patiesu nesaprātību. Nolaidīgi mācītāji turpretī jānosoda bez kādiem ierobežojumiem, jo nav domājams, ka tie vēlētos, lai pārmetumu mīkstinātu viņu nesaprašanas dēļ."

Rakstu virknē Regress (1911. g.), pārrunājot mājas mācības un skolas apmeklēšanas pagrimšanu, Kriškāns saka: "Lai gan arī mācītāji pie visa vainīgi, — mēs nebūt negribam viņus aizstāvēt, — bet vēl vairāk vainīgi tie, kas stāv mūsu tautas izglītības vadības priekšgalā. Tie vainīgi daudz lielākā mērā, nekā paši un citi varētu to domāt: viņiem atnākot*), jautājums par vispārējas un piespiestas skolas apmeklēšanu mūsu dzimtenē pavisam pazuda! Notikušas daudzas inspektoru sapulces un apspriesti dažādi jautājumi, bet šis jautājums viņiem palicis svešs un dažam no tiem varbūt nezināms. Nav arī daudz ko brīnīties par šādu parādību: inspektori nāca un nāk no Iekšskrievijas, kur vispārēja un piespiesta skolas apmeklēšana ir sveša lieta. Viņu kvalifikācija dažkārt aprobežojusies ar to, ka viņi ir krievi un noteikti atzīst "apvienošanas" politiku. Bet ko katrs no viņiem zem "apvienošanas" saprot, rāda darbi ..."

Par mācītājiem atsevišķi Kriškāns nekā nav rakstījis, bet mācītāju jautājumu, kā redzams, skāris dažādos rakstos un dažādos gadījumos

*) Krieviskās tautskolu pārvaldes ieviešana Baltijas gubērņās 1887.g.—J.K.

un laikos ... Vispār jāatzīmē, ka Kriškāns pilnīgi atzīst mācītāju nopelnus latviešu skolu un sevišķi mājas mācības izkopšanā un ka vajadzības gadījumos viņš mācītājus aizstāv pret visiem tiem, kas viņus nosodīja bez kāda ierobežojuma. Arī te mēs redzam, ka Kriškāns skatās uz lietām ar vēsturnieka acīm, dziļāki un plašāki un nevadās no dažādām laika strāvām, kuras dažkārt ir it vieglas un ātri gaistošas.”

* * * * *

Kad kara vētras jau bija mitējušās un nodibinājusies neatkarīga Latvija, 1925. gada 27. maijā Lielajos Jāņa kapos Jānim Kriškānam atklāja pieminekli. Šo gadījumu atzīmēja visi Rīgas latviešu laikraksti. Izglītības ministrijas mēnešrakstā (1925. g. 7. n-rā) bija šāds raksts:

”Rīgas latviešu skolotāju biedrība, kuras biedru vidū ir daudzi J. Kriškāna domu biedri un draugi, jau pāris gadus atpakaļ savā pilnsapulcē, kas iekrita tieši mirušo piemiņas dienā, nolēma celt piemiņas akmeni uz J. Kriškāna kapa Lielajos Jāņa kapos. Darbs tomēr ievilkās, un nu tikai 27. maijā varēja to atklāt.

Šinī gadījumā pie kapa bija sapulcējušies daudzi Rīgas skolotāji, nelaiķa draugi, paziņas un arī tādi, kas personīgi nav Kriškānu pazinusi, bet viņa darbu dziļi cienīja.

Iesvētīšanas ceremoniju izpildīja māc. Ludis Bērziņš — Rīgas skolotāju institūta direktors, pieminēdams arī Kriškāna miršanas laiku un nožēlodams, ka nelaiķim nav bijis lemts dzīvam no bēgļu gaitām atgriezties dzimtenē un sargāt to, kā svētu ieguvumu.

Rīgas latviešu skolotāju biedrības uzdevumā A. Vičs nodeva pieminekli skolotāju saimei un latviešu tautai J. Kriškāna piemiņas saglabāšanai, apzīmēdams J. Kriškānu par ceļa rādītāju visiem latviešu skolotājiem. Domādami par Kr. un viņa darbību, skolotāji gūs spēkus arī savam darbam. Kriškāns gan bijis mazs augumā, bet liels garā, vājš fiziskos, bet stiprs garīgā spēkā. Viņš bija autoritāte mūsu skolu jautājumos. — Biedrības vārdā Vičs nolika ozollapu vainagu pie Kriškāna pieminekļa.

Doc. L. Ausējs Latviešu izglītības biedrības vārdā cildināja aizgājušā nopelnus. Skolotājs Indriķis Cīrulis atzīmēja Kriškāna panākumus Rīgas latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļas darbībā. Pateicoties viņa enerģijai, Nodaļa izaugusi par ievērojamu kultūras veicinātāju latviešu tautā. Izglītības min. mēnešraksta redaktors T. Zeiferts savā runā atcerējās, kā Kriškānu guldījuši kapā 1916. gadā. Bijusi drūma, pat baiga rudens diena, un tālumā dārdējuši liелgabali. Tagad pat kapsētā dzied lakstīgalas, un latvju tauta bauda brīvības augļus, priecādamies savas patstāvības pavasarī. Bet arī tagad gribētos dzirdēt, ko par mūsu skolu lietām teiktu Kriškāns, ja būtu dzīvs.

Aronu Matīss uzsvēra, ka Kriškāns bijis visievērojamākais cīnītājs pret varmācīgo pārkrievošanas politiku un centies ievadīt Vakareiro-pas gaisu latviešu skolās. ”Dzimtenes Vēstnesi, ko tanī laikā es rediģēju,” Arons pieminēja, ”atrodami daudzi Kriškāna raksti par tā laika mūsu skolu dzīvi. Tiem liela vērtība arī tagad. Kā skolu draugs un veicinātājs, viņš krāja materiālus latviešu skolu vēsturei.”

Cildinošo runu noslēgumā, viens no bijušajiem Kriškāna skolēniem liecināja par sava skolotāja labo iespaidu uz viņa audzēkņiem.

Pieminekļa svinības kuplinot, dziedāja Rīgas latviešu skolotāju un Rīgas I. pamatskolas skolēnu koris.

Kapa pieminekli pagatavojis akmeņkalis J. Lācis no pelēka laukakmens. Tas ieturēts Kriškānam raksturīgās mierīgās līnijās. Uz tā rakstīts: "Latviešu skolu darbinieks Jānis Kriškāns. 1863. 6. XII. — 1916. 18. X. — Rīgas latviešu skolotāju biedrība."

A. Kriškāns

* * * * *

Augst: zecēnits Brihofsaince. a. a. g. s!

*Paldeos Jums par veiktul: un unndps
par raufstcham. Vis: p. sum avvehlu
Jums i hfti wefelēgn jaunv gardu. Hāi
notēca tā, ka Juh: fastiprināgates
un preezigi kerātes pēe darba.
Man ar wefelību eet itim lāt. Hāi
jan pīnat, ftundās am atnceem ftolā
atftabju, ftahdaju wafan*

Jāņa Kriškāna rokraksts.

LATVIEŠU TAUTSKOLU VĒSTURE

I. ČETRI TUMŠIE GADU SIMTEŅI

Skaidru ziņu par to, kāds bijis latviešu tautas attīstības stāvoklis pirms vāciešu uzklīšanas Baltijā (1158. g.) — nav. Bet visai zems tas nebūs bijis, jo latvieši nodarbojušies ar zemkopību; tiem bijušas pilis un bagāta mitoloģija. Ka arī rakstu zīmes tiem bijušas, nav nekur pierādīts. Uz šādas attīstības pakāpes vienīgie tautas izglītības līdzekļi ir ieražas un tautas gara mantas. Cik latviešiem šie līdzekļi bijuši bagāti un dažādi, par to mums liecina to atliekas: tautas dziesmas, pasakas, mīklas, sakāmie un pūšamie vārdi. Tautas dziesmās ir ļoti daudz smalkjūtības un poētiska daiļuma, mīklās un parunās daudz asprātības un novērības, kas norāda uz diezgan izkoptu un daiļu garu. Varētu varbūt sacīt, ka ap vācu atnākšanas laiku latvieši bija sasnieguši tādu attīstības pakāpi, kādu iespējams sasniegt bez rakstu palīdzības.

Ap 1200. gadu vācu krusta karotāji bija ieguvuši pie Daugavas grīvas diezgan stiprus pamatus zem kājām. Pagānu piegriešanai kristīgai ticībai, bīskaps bija apņēmis, blakus kara ieročiem, lietot arī gara ieročus: šinī nolūkā 1200. gadā tikuši sūtīti mācībā uz Vāciju kādi 30 iedzimto jaunekļi. Starp tiem varbūt bijis arī vēlākais kronists Latviešu Indriķis. Tad vēlreiz bīskaps Alberts sūtījis karā uzvarētos tautas vecājos uz Vāciju mācīties.

Latviešu Indriķis 9. nod. 14. p. stāsta, ka 1206. g. Rīgā izrādītas garīga satura lugas, kur uzstājies Dāvids, Erods, Ģideons u.c. Tēlojums tā pārbiedējis iedzimtos, ka tie bēguši. Izrādes notikušas vācu valodā un tulkotas latviski. Un tas tad laikam arī bija puslīdz viss, kas izglītības ziņā darīts uzvarētiem par labu.

Ap to pašu laiku tikušas dibinātas dažas latīņu skolas: Rīgā 1211. g. (domskola), Tērbatā 1250. g., Vecpērnavā 1251. g., Rēvelē 1266. gadā, Hapsalā 1280. g. un vēl dažas klostera skolas. Ar to arī aprobežojas gādība par vācu ienācēju izglītību.

Jannaus (Geschichte der Sklaverei und Charakter der Bauern. 17-86.) saka: "Bīskapi bija tautas ienaidnieki, ne gani. Viņi nemācīja ļaudīm pazīt Dievu un Viņa vārdu, bet prasīja paklausību, nodevas, gavēņus un padevību tiem, zem kuriem tie tika nolikti." Kari starp bīskapu un ordeni izpostīja visu zemi. Ordeņa brāļi, Jannaus liecina, bija barbari, mācītāji nebija labāki un zemnieki bija vergi.

Līdz reformācijas ieviešanai Baltijā nevar būt runas par tautas izglītību, nevar būt runas pat par kristīgo ticību. Tauta gan tika kristīta

un saukta par kristīgu, bet Kristus mācības tai palika svešas. Viss, ko tauta kādos apmēros 400 gados bija mācījusies no Kristus, bija uzcītīga krusta mešana un tēvreize latīņu valodā. Kā garīgs mantojums no katoļu laikiem tad nu mums atlicis vārds "pātari" (no Pater Noster), savienots ar vārdu "skaitīt", t.i. mechaniski noskaitīt šo paša Jēzus mācīto lūgšanu, un pūšamos, buramos un riebjamos vārdos Laimes un citu paganisko dieviņu vietā nāca saldā jumprava Marija. Tas ir viss. Un jāsaka, tiešām maz dots par visu to, kas ņemts. Citādi tas nevarēja būt, jo katoļu baznīca vispār līdz šo baltu dien' un sevišķi vēl tanīs laikos nav atzinusi tautas izglītības vajadzību.

Bez tam Baltijā vēl nāca klāt valodas kavēkļi. Valodas neprašana starp garīdzniekiem ilga gadu simteņiem; bojātās latviešu valodas sīkie vilnīši pat vēl mūsu dienās šļakstinās ap dažām luteru baznīcas sienām Vidzemē un Kurzemē. Kad vācieši jau trīs simts gadus bija mituši Baltijā, 1424. gada landtags Rīgā noskaidroja, ka mācītāji nemāk latviešu valodu. Pavēlēja gada laikā to iemācīties. Pats archibīskaps Hennings nosacīja, ka nevienu garīdznieku nedrīkst ielikt amatā, ja tas neprot tautas valodu. Bet, kā redzams, viņš pats neticēja savai pavēlei, jo turpat tālāk sacīts: ja ir kandidāti, kas šo valodu prot. (Mitteil. und Nachr. f. d. ev. Geistlichkeit Russlands, 1847. S. 106-107). Šai pašā landtagā nosprieda pārus nelaulāt, ja tie neprot tēvreizi, 12 ticības gabalus, 10 baušļus un Ave Maria. Bet to aizmirst izpildīt.

Pa mājām linodami (desmito tiesu no zemniekiem saņemdami), garīdznieki mācīja un noprasīja ļaudīm pātarus. Tos, kas mācējuši, pacienājuši, bet nemācētājus likuši pērt ar rīkstēm. To darījis pats archibīskaps Linde, ko tautas pārmācības vajadzībām pavadījis klostera fogts un citi ierēdņi, kā soda ekspeditori. Bet tie bija tikai uz īsu brīdi uzpliksnojoši mēģinājumi nest ticības gaismu ļaudīs. Drīz tie pārgāja, un ļaudis dzīvoja savu dzīvi, un garīdzniecība nodevās savām baudām. Beidzot, īsi pirms reformācijas visa kristīgā dzīve un kārtība bija tik tālu grimusi, ka pat baznīcu vairs nebija, t.i. kur tās bija gājušas bojā, vairs netika atjaunotas. Kad briesmas jau bija uz kakla, kad Knepkens Rīgā sāka sludināt "jaunās viltus mācības", t.i. luterismu (1552. g.), tad gan arī katoļu garīdzniecība sāka sparoties. Bet bija jau par vēlu.

* * * * *

II. REFORMĀCIJAS NOPELNI UN NEVEIKSMES TAUTAS IZGLĪTĪBAS LAUKĀ

Tikai reformācijas laikā latviešiem radās pirmie raksti. Ap 15-30. g. Nik. Rams pārtulkoja 10 baušļus, ap 1535. g. Jānis Eks — Čakarijas slavas dziesmu (T. Zeiferts, Latv. rakstniecības chrestom. I. Pirmatnējie teksti un ortografija). Protams, ka visi šie gadu simteņi līdz reformācijai bija latviešu tautas izglītībai pazudis un pazudināts laiks.

Bet arī reformācija vēl ilgi nedeva latviešu tautai to, ko no tās varēja gaidīt. Gan M. Luters prasa (1524. g.), lai pie katras baznīcas būtu skola kristīgiem bērniem, bet tādas netiek ierīkotas pat ne pilsētās, kur nu vēl uz laukiem. Tam bija vairāki svarīgi iemesli. Pirmkārt, jau sabiedriskās dzīves uzbūve Baltijā bija kavēklis skolu celšanai: Kur dzimtniecība, līdzīga verdzībai valda, tur nevar būt runa par tautas izglītību. — Otrkārt, protestantu garīdzniecība, kas nesa šurp tautas izglītības garu, nāca no ārzemēm un, tautas valodu neprasdama, nevarēja to mācīt, bet derīgu palīgu, kas valodu varbūt arī būtu pratuši, tiem te neradās, jo vāciešu izglītības līmenis nebija daudz labāks, kā latviešu. Izglītotus, cik vāciešiem pašiem to vajadzēja, skolotājus arvien aicināja no ārzemēm. — Treškārt, par daudz jauna un sveša vēl bija reformācijas radītā tautas masu izglītības ideja. Tā nevarēja ietilpt tanī sabiedriskā iekārtā, kāda valdīja Eiropā līdz lielajai franču revolūcijai. — Un ceturtkārt, drīz uzbrukušie kari laupīja mūsu dzimtenei uz ilgāku laiku arī materiālo iespēju gādāt par tautas izglītību. Pie visa te der atzīmēt, ka reformācijas sekmes Baltijā mazāk dibinājās uz ticīgas sirds pārliecību, kā uz politiski ekonomiskiem konfliktiem starp ordeni un bīskapiem. Ordeņa brāļi pārgāja luterismā, lai nokratītu no sevis katoļu garīdzniecības aizbildniecību un iegūtu tās īpašumus, lai iegūtu neaprobežotu varu pār zemi. Par zemnieku garīgo likteni tie nedomāja, tāda domu virziena tiem pat nevarēja būt. Zemniekus vienkārši pārdēvēja par luterāņiem, bet cik maz tie agrāk zināja no katolisma, tikpat maz tagad zināja no luterisma. Rusovs par to saka: "Lai gan visuvarenais Dievs apdāvinājis Vidzemes provinci ar svētā evaņģēlija nesamaitātu un tīru mācību pēc Augsburgas konfesijas satūra, tomēr daudz vietās Vidzemē nedaudzi bija atrodami, kas no Dieva vārda un baznīcas apmeklēšanas ko būtu zinājuši. Iemesli, kādēļ viņi nokļuvuši tādā palaidnībā un baznīcas apmeklēšanas nicināšanā, ir šie: Pirmkārt, visā zemē nebija nevienas labas skolas, kura būtu devusi kaut tikai vienu, lai arī sliktu mācītāju, kurš būtu pratis nevācu valodu. Tādu skolu trūkuma dēļ baznīcas daudz gadu stāvēja tukšas un panīka. Otrkārt, ja arī kādā draudzē bija mācītājs, tad tas pa paradumam bija ārzemnieks un nevācu valodā neveicīgs. Tas sprediķoja vāciešiem vāciski, ko nevācu zemnieki nevarēja saprast; tie no baznīcas atrāvās un pieradinājās pie

palaidnīgas dzīves. Treškārt, ordeņa kungi un bīskapi visai maz interesējās par nabaga zemnieku dvēselēm, domādami, ka te neesot viņu tēvija.” (Script. rer. livonic. vol. II, p. 43, 32b).

Tomēr līdz ar reformācijas nodibināšanos sāka rīkoties tautas apgaismošanas labā, zināms, garīgas. Tā 1558. g. sāka ievākt naudu skolu dibināšanai, tikai, diemžēl, pie pašas skolu dibināšanas netika, jo drīz Jānis Briesmīgais – maskavietis sāka karu ar ordeni, un skolu būves naudu nu izlietoja kara vajadzībām. Karš bija ordenim nelaimīgs. Maskavieši briesmīgi izpostīja zemi un izkāva ļaudis. Zobenbrāļu ordenis krita, bet asiņainā cīņā izpostītās Baltijas dēļ turpinājās tālāk starp Poliju un Maskaviju, kamēr pēdīgi Stefans Batorijs guva virsroku pār Jāni Briesmīgo. Bet tad vairs nebija Baltijā, sevišķi tagadējā Vidzemē un Inflantijā – nekā. Viss bija iznīcināts.

* * * * *

III. POĻU UN HERCOGU VALDĪBAS LAIKMETS

Visā poļu valdības laikā (1561. – 1629.) Vidzemi plosīja cīņa starp poļu valdību, kuru vadīja jezuīti, un Baltijas muižniecību latviešu zemnieku dvēseļu dēļ. Poļi gribēja latviešus atkristīt atpakaļ par katoļiem, muižnieki tam pretojās. Paši latvieši pie šī jautājuma izšķiršanas, zināms, netika aicināti. No šī posta laika atmiņām ievērojams tas, ka poļu karalis Sigismunds Augusts Vidzemes pievienošanas aktā (1566.) 7. pantā raksta: "Arī skolas un baznīcas zemnieku kārtai ierīkos un ar pietiekamiem uzturēšanas līdzekļiem apgādās un pabalstīs." Diemžēl tālāk par solījumiem nekas nenotika. (Dr. Ulmann – Zur Geschichte d. Volksbild. u. Landschulen in Livl. – Mitteil. f. d. ev. Geist. in Russl., 1847. S. 110). Tādā veidā tautas apgaismošanas jautājums Vidzemē bija aprakts uz veseliem 70 gadiem, t. i. līdz tam laikam, kad tā nāca zem Zviedrijas.

Mazliet labāk tai pašā laikā izskatījās Kurzemē, kuru kara briesmas mazāk bija aizņēmušas. Pēdējais ordeņa mestrs Gotards Ketlers kļuva par Vidzemes hercogu (1561. – 1587.). Jau agrāk, būdams Dinaburgas komturs, viņš zināmā mērā interesējās par tautas izglītību. 1567. g. viņš deva zemi baznīcām, skolām un slimnīcām. (Dr. Sonntag – Bruchstuecke zur aelteren Schulgeschichte f. Kurl. – Albanus, Livl. Schulblaetter 1814, Nr. 20, arī Dzimtenē 1905. g. Nr. 1 – "Kam pieder baznīca?", kur uzskaitītas gandrīz visas Ketlera dibinātās baznīcas.)

Bez tam viņš uzlika zemniekiem sevišķu nodokli baznīcām un skolām par labu. Tieši baznīcas likumā (Kirchen – Ordnung) pavēlēja skolu ierīkošana un uzturēšana. Arī augstākās skolas prasītas, kurās sūtāmi tiklab "nevācu", kā vācu bērni, ja tiem uz mācīšanos ir dāvanas ... jo Kungs Kristus in genere, neizšķirdams personas kārtu un stāvokli, ir pavēlējis: "Laidiet tos bērnus pie manis." – Tomēr, Sontāgs saka, skolām no tā nekas neiznāca, kaut gan arī vēlāka (1620. g.) baznīcu vizitācijas instrukcija noteica rūpēties par pastāvošo skolu uzturēšanu un jaunu dibināšanu. Jau 1570. g. hercogs bija dibinājis vairākas stipendijas un uzdevis superintendentiem izraudzīt stipendiātus, bet mācītājiem apmeklēt savas draudzes skolas divi reizes nedēļā ... Neikas neiznāca tādēļ, ka dzīves apstākļi un pavēļu izpildītāji nebija savam uzdevumam derīgi.

Bet laiks skolu uzplaukšanai tad būtu bijis pats izdevīgākais: cīņa ar katolicismu spiestin spieda uzcītīgi mācīt tautai "tīro Dieva vārdu", – Lutera prasījums pēc tautas izglītības arī nebija vēl aizmirsts.

Bet cik maz ir bijis no evaņģēlija gaismas Kurzemē veselu cilvēka paaudzi pēc reformācijas sākuma un pēc 26 gadu ilgās G. Ket-

lera valdišanas, kurš patiesi bija centies nest tautā gaismu, to mums rāda sekošs izvilkums no kroņa Biržu baznīcas (pie Jēkabmiesta) kronikas. "1589. g. un 1590. g. viens mācīts vīrs Johann David Wunderer reizojis pa Dāņu, Zviedru un Krievu zemi." Kurzemē un Vidzemē viņš uzkavējies ilgāku laiku, gribēdams iepazīties ar latviešiem. Viņš liecinot: "Kad latvieši grib aprakt mironi, tad tie to noliek zem galda, pie kā paši mielojas, ēd un dzer. Tās atliekas no ēdiena un dzēriena tie met un lej mironim virsū, uz to runādami: "Nem, ēd un dzer, tas tev pieder." Tad tie to mironi aiznesa mežā, ieliek dobē un pieliek viņam klāt cirvi, divi vērduņi naudas, gabalu maizes un mazu enkuriņu alus. Tie ir cietsirdīgi ļaudis, visi vergu kārtā un nikni pagāni. Viņu starpā ir kas pielūdz sauli, mēnesi un zvaigznes, kuplus kokus un miroņus. No auguma tie ir lieli un spēcīgi. Tie cits citam neuzticas. Lielā daļa no viņiem ir burvībā iemācīti, tie māk pārvērsties par vilku, kaķi un naktīm tie uz krukļiem pa gaisu jā; tie prot krusu taisīt un ar velliem dancot."

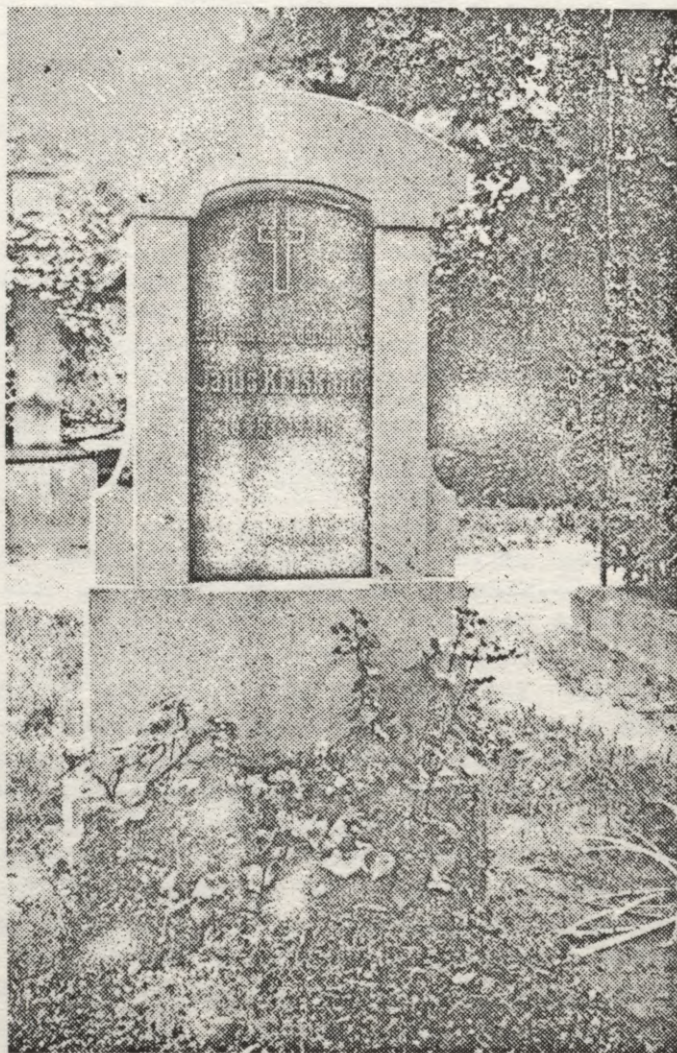
(Latv. Avīzes 1868. g. nr. 23.) Kronikas tulkotājs, dzejnieks Līventāls itin kā baidīdamies, ka "L. A." lasītāji nesāk ticēt augstāk aprakstītām veco latviešu pārdabiskām spējām, paskaidro no sevis: vecie latvieši esot lielijušies svešnieka priekšā. Bet, kā liekas, mācītais vīrs Wunderers (vācu vēsturnieks) gan būs noticējis "nikno pagānu" spējām, kā to liecina viņa ticīgi noteiktais tonis. Un par to nebūtu ko brīnīties, jo burvju un raganu ticība vidus laikos Rietumeiropā bija nešķirami saaugusi ar kristīgo ticību.

Pilnīgi veltīgām un tukšām vajadzēja būt visām tām runām, spriešanām un skolu dibināšanas pavēlēm jau tādēļ, ka līdz pat 1587. gadam latviešiem nebija nevienas iespiestas grāmatas. Tikai daži niecīgi gabaliņi no sv. rakstiem bija izplatīti starp mācītājiem rokkrakstā. — Ko ar tiem varēja iesākt skolā? Un kas lai būtu mācījis bērnus? Par šo laikmetu taisīt pārmetumus vāciešiem, ka tie mūs turējuši tumsībā, būtu nevēsturiski. Tie bija tumši laiki, un paši mūsu tagadējo izglītības lepno lielkungu senči dzima, auga un mūžu nodzīvoja ar to garīgo bagažu, ko sauc par tradīcijām. Pārmetumus viņi pelnījuši un tos viņi dabūs par daudz vēlākiem laikiem. Tomēr aizrādīt der arī te, ka pēc kronistu ziņām, ordenis mēdzis vajāt tos retos mūkus, kuri izņēmuma gadījumos gribējuši gādāt par tautas izglītību. (Rutenberg — I. 250. lapp., citēts pēc Livlaendische Rueckblicke 23. lapp.).

Tādēļ atdurdamies arī turpmāk uz muižniecības pretošanos tautas izglītības pasākumiem, mēs nedrīkstam tulkot šīs parādības kā apzinīgu nodomu atturēt tautu no izglītības, bet ņemt to kā materiālistiska egoisma parādību (bailes no izdevumiem skolām, cilvēku atrašana no muižas darba, arī muižnieku nabadzība daudzo karu dēļ. Tikai pēdējā vietā varētu likt vergu turētāja bailes no izglītotāka verga). Šeit mums tikai jākonstatē, ka Baltijas muižniecībai nav bijis tanī laikā tautas izglītībai vajadzīgās izpratnes un ka tādēļ tagad tai nav tiesības pierakstīt sev nopelnus par darbu, kam tie pretojušies visu savu mūžu.

Un tagad mēs varam atstāt Kurzemi mierā uz veseliem 200 gadiem un vēl drusku ilgāki, jo visā tanī laikā ar skolu palīdzību ne- notika nekas ievērojams.

* * * * *

Jāņa Kriškāna kapa piemineklis Rīgas Lielajos Jāņa kapos.

No saņemtām ziņām vērojams, ka Rīgas Lielie kapi jau gandrīz visi nolīdzināti, atstājot tikai dažus ievērojamākos monumentus. Tā šis uzņēmums varbūt ir pēdējā piemiņa no skolu vēsturnieka J. Kriškāna dusas vietas.

IV. ZVIEDRU LAIKA PIRMĀS PATIESĀS RŪPES PAR TAUTAS IZGLĪTĪBU

Vislielākie nopelni pie latviešu un igauņu tautas izglītības pier zviedru valdībai. Zviedrijā zemnieki bija brīvi ļaudis un pilntiesīgi pilsoņi jau no "zemnieku karaļa" Gustava Vazas laikiem. Par viņu izglītību tika gādāts tāpat, kā par visu citu šķiru izglītību. Un tā kā Zviedrija ir reti apdzīvota zeme, tad bērnu pulcināšana skolās tanīs laikos bija neiespējama (arī tagad vēl pa daļai). Ģeografiskie apstākļi piespieda meklēt un atrast ceļu, pa kuru tautai pievedama izglītība, un šis ceļš bija mājas mācības pastāvīgā mācītāju uzraudzībā, kā arī apkārstaigātāji skolotāji. Blakus tam — skolas, cik iespējams. Savus uzskatus, ka zemnieks ir pilntiesīgs cilvēks, zviedru valdība pārnesa arī uz Vidzemi un tālāk sāka gādāt par zemnieku laicīgo un garīgo labklājību. Kad 1601. g. "tronim negrozāmi uzticīgā" Vidzemes muižniecība veda slepenas sarunas ar Zīdermanlandes hercogu Kārli, vēlēko karali Kārli IX., par Vidzemes padošanos zviedru pavalstniecībā, hercogs Kārlis esot "piesolījis vairāk, nekā muižniecība gribēja". Viņš piesolījis nevien to, kas minēts pievienošanās akta 4. pantā par akadēmiju, skolām un slimnīcām (šīs iestādes ierīkošot no bijušo klosteru ienākumiem), bet 5. pantā teikts: "Arī zemniekiem ir atļauts sūtīt savus bērnus skolā un tikt sagatavotiem uz valsts amatiem." Ceturto pantu muižniecība pieņem ar pateicību, bet uz 5. pantu atbild: "Tādiem mēģinājumiem, kas iziet uz zemnieku brīvību, vispārīgā bruņniecības un zemes aizstāvības sapulce, dibinādāmās uz pamatiem, kuri atrodami vecās historiņās, un atsaukdāmās uz vecvecām privilēģijām un brīvībām, vēl nesen atpakaļ jau vairākkārt pretojusies; zemnieki noder un arī paši no dabas iziet uz to, — palikt vairāk pie savas vecās kārtības, nekā tīkot pēc kautkādas brīvības..." (Dr. Sonntag — Zur Geschichte d. Schulen in Livl. u. d. Schwed. Regierung, Livl. Schulblaetter, 1815, Nr. 5).

Mēģinājums tikt vaļā no Polijas tik drīz neizdevās. Vēl bija jāizkaro garš karš starp Zviedriju un Poliju, kurš atkal ne mazā mērā izpostīja Vidzemi. Karam turpinoties, Gustavs Adolfs jau sāka gādāt par vidzemnieku izglītību. 1624. g. viņš pavēlēja ģenerālsuperintantam Samsonam no visas sirds rūpēties par skolām un krietnu bērnu mācīšanu. 1626. g. atņēmis no poļiem Cēsis, viņš Jirgenhofas muižinā lika ierīkot skolu latviešu bērniem un muižinā ienākumus novēlēja skolai. 1629. g. pēc Stumsdorfas pamiera Vidzeme nāca zem Zviedrijas. 1630. g. zviedru ģenerālgubernators Skite (Skytte), atverot Tērbatas universitāti, aizrādīja, ka līdz šim par zemnieku izglītību neticis gādāts, bet turpmāk universitātē būs jānāca arī igauniski un latviski.

Maz no visiem šiem solījumiem un skubinājumiem gan iznāca, jo Zviedrija tanī laikā veda vienu karu pēc otra, bet vēsturiskā ziņā svarīgi ir atzīmēt zviedru valdības patieso un nopietno gribu un cenšanos ar izglītību pacelt iedzimtās tautas valsts pilsoņu kārtā. Un tā kā muižniecība arvien pretojās valdības priekšlikumiem, kas tiecās uz zemnieku izglītību, tad valdība sāka likt visas savas cerības uz luteru garīdzniecību. 1650. g. iznāca konsistorijas pavēle, ka pie katras baznīcas jābūt ķesterim, kam jātur skola. Ķesterim jānodod zeme. Kā ziņāms, katoļu laikos baznīcām piederēja lielu lielais daudzums zemes, bet tagad izrādījās, ka pie daudzām baznīcām ķesterim nav zemes, un muižnieki liedzās to dot. Šā tā lietu tomēr nokārtoja.

Tagad jau bija arī dažas grāmatas, kā: M. Lutera Mazais katķisms (iespiests 1586. g.). Garīgu dziesmu krājums, Svētdienas un svētku dienu evaņģēlijumi un lekcioni, Stāsti, kā Jēzus Kristus cietis un miris (1587. g.), – visas Kurzemes hercogu apgādātas. Arī Vidzemē ap šo laiku bija iznākušas vairākas grāmatas ar daudz skaidrāku valodu un vieglāku ortografiju, nekā augstāk minētās (sk. Zeiferta Chrestomātija I. d.), tomēr ar skolām negribēja veikties. Iemesls bija tas, ka ķesteri bija maz noderīgi skolotāja amatam. 1668. g. izdeva jaunu pamudinājumu (ļoti raksturīga liecība par toreizējo zemo tautas izglītības stāvokli): Ķesteriem piekordināts iet pa mājām un pieaugušiem mācīt, ka "ir Dievs, Dieva vārds, svētā Trīsvienība, mūžīga dzīvošana, nāve un elle". (Dr. Sonntag – Uebersicht v. d. Geschichte der Livl. Landschulen, Raupacha rakstā – Neues Museum der Deutschen Provinzen Russlands. Dorpat, 1825, Heft 2).

Oficiāls valdības 1687. g. priekšlikums liek landtagam celt skolas, jo zemnieki "vēl smok pagānu aklībā, elkadievībā un māņticības tumsā". Tādēļ katrā draudzē jāceļ skolas, visi zemnieku bērni jāsūta kārtīgi skolā un muižniekiem jāpārtrauga kārtīga skolas apmeklēšana. Skolas tomēr neplaukst, un pa lielākai daļai to pavisam vēl nav, un kur tās ir ierīkotas, tur dažkārt trūkst skolotāju, un kur ir skolotāji, tur tos dažkārt kā dzimtcilvēkus dzen muižas darbos taisni ap to laiku, kad skolā būtu jābūtu bērni. Kas gan par skolotāju var būt cilvēks, kas vienā laikā ir skolotājs, muižas riju kūlējs un citu gaitu gājējs?

Pēc muižu redukcijas valdība pati sāk lielākā mērā gādāt par tautas skolām muižniekiem atņemtajās muižās. Ap to laiku bija radušies arī vairāki grāmatu pratēji no latviešu pašu vidus. Par to gādājis ģenerālsuperintendents Johans Fišers ar savu palīgu Gliku – Alūksnes mācītāju. 1683. g. Gliks nodibināja trīs skolas "gan pirmās Vidzemē, no kurām izlaida skolotājus visam Kokneses apriņķim". Cik mācīti šie skolotāji bijuši, liecina apstākļi, ka mācības kurss Glika skolās ilga divi gadus. Tik īsā laikā pēc tā laika metodēm tikko varēja iemācīt lasīt. Mācīja Lutera Frankfurtes katķismu, ko Gliks bija pārtulkojis latviski, bībeles stāstus un baznīcas dziedāšanu.

Lai gan jau 1634. g. virskonsistorijai bija uzdots gādāt par tautas skolām un izglītību, tomēr, — tā Fišers saka savā ziņojumā ģenerālgubernātoram 1681. g. 4. martā, viņš visā zemē neesot atradis nevienas krietnas skolas un konsistorijas protokolos nevienā burta, kas pēc maskaviešu postīšanas būtu runājis par skolu ierīkošanu un atjaunošanu. Tanī pašā skolām svētīgajā 1687. g. ģenerālgubernātors Hastfers liek priekšā un Vidzemes landtags apsola dot katrai baznīcai ķestera zemi, kur tādas nebūtu, tāpat apsolas celt skolas namus.

Šo gadu Dr. Ulmanns uzlūko par Vidzemes draudzes skolas dibināšanas gadu, jo šoreiz tiešām sākuši ierīkot skolas, sevišķi gan tāpēc, ka 1694. g. karalis Kārlis XI katrai draudzes skolai dāvinājis 1/4 arkla zemes (Buddenbrock, Saml. d. Gesetze, B. II. S. 1316). Bet tad viss jauki pasāktais, lielas cerības radījušais apgaismības darbs, kura nostādīšana uz drošiem pamatiem bija prasījusi tik daudz gadu simteņu, piepeši sabruka: uznāca bads un mēris (1695. — 1697.), nomira ģenerālgubernātors Hastfers (1695. g.), nomira karalis Kārlis XI (1697. g.), Fišers aizgāja atpakaļ uz Vāciju (1699. g.) un iesākās briesmīgais Krievijas, Dānijas un Polijas karš pret Zviedriju (1700. g.), pie kura tik daudz bija pūlējušies "mūsu karalim mūžam uzticīgie" muižnieki (Patkuls).

1702. g. arī Gliks jau bija projām — aizvests uz Maskavu gūstniecībā — un 1703. g. no 25 skolām 17 bija nodedzinātas.

* * * * *

V. KRIEVIEM PĀRŅEMOT VIDZEMI, VISS ATKAL PANĪKST

1710. g. Vidzeme nāca zem Krievijas. Gan tūlīņ krievu valdība pavēlēja atjaunot visas skolas (1711. g. 13. dec. ukazs), bet zeme bija tā izpostīta, ka par skolām nebija ko domāt. Bijuši apgabali, kur uz piecām draudzēm bijis tikai viens mācītājs. Pirmajos 50 gados (1710. – 1760.) nav ne zīmes no tam, ka muižniecība, savā skopībā, būtu nopietni gribējusi kaut ko darīt skolu labā, vai vispār tautas izglītības veicināšanai (Dr. Ulmans). Taisni otrādi: Pa šiem gadiem muižnieki viscaur bija piesavinājušies skolu zemes, tā kā 1750. g. ģenerālsuperintendents Cimmermans lūdza landtagu iecelt sevišķu revīzijas komisiju, kas lai atmeklētu mācītāju un skolmeistaru zemi. Cimmermans, liels hernhutiešu vajātājs, pārmeta muižniecībai, ka tā vainīga pie hernhutiešu sektes izplatīšanās Vidzemē, jo neesot gādājusi ne par baznīcām, ne par skolām. Šāds raksts ķērās muižniecībai nevien pie mantas, bet arī pie goda. Landtags jutās apvainots un atraidīja ģenerālsuperintendenta prasību ar piezīmi, ka tā saturot vairāk nepareizu apvainojumu, nekā prātīgu priekšlikumu.

Šajos tumšajos laikos lieli nopelni pie tautas izglītības bija luteru mācītājiem: kas te toreiz tika darīts ļaužu izglītības labā ganskolās, bet jo vairāk mājās, tas nāca no mācītājiem. Skolas, kā jau sacīts, bija izpostītas. Tā Sonntags (otrais) raksta, ka 1713. g. baznīcas vizitācijas protokolos minētas vairāk kā 20 draudzes, bet tikai vienā esot runa par bērnu mācīšanu, proti, tur mācījušies trīs bērni. 1718. g. Alūksnē, šai skolu šūpuļa vietā, nav bijis ne skolotāja, ne skolas zemes, jo "zeme vēl nav atdota", un 1736. g. baznīcas pārlūkošanas protokoli rāda, ka no 77 latviešu draudzēm 26-ām skolu nav un nav bijis; visās citās draudzēs skolas ir, bet tikai piecās vairāk par 20 skolnieku, pārējās pa 4, 3 un 2. Tas izskaidrojams ar to, ka zemnieki bija nonākuši lielā nabadzībā un vēl lielākā verdzībā, nekā tas bija pirms zviedru laikiem. Arī skolas apmeklēšanas apstākļi bija tādi, kas to nevarēja padarīt pievilcīgu: skolas telpu trūkuma dēļ mācības notiekot pirtīs un citās dūmnīcās (Rauchbehaeltnissen); skolotāji slikti (die Dorf – und Kirchspielschulen sind mit den untauglichsten Leuten als Schulmeister besetzt), kas paši tikko mācēja lasīt, lasītmācīšanas metodes nekādas, tādēļ nav brīnums, ka bērni uzlūkoja skolu kā "pārmācības un soda namu, no kā vēl tagad baidās", kā Dr. Sonntags raksta min. Raupacha Mūzejā 1825. g. (Visus augstāk minētos trūkumus tēlo valdības 1787. g. 20. jūlija ukazs). Lasīt vien tā laika skolās mācījuši 2, 3, 4 un pat 6 gadi (ziemas). Maz un sliktas skolas piespieda garīdzniecību pašu likt rokas pie darba: konsistorija 1739. g. pavēlēja mācītājiem pašiem sākt mācīt bērnus lasīšanā. Periodiski nu bērnus sāka pulcināt mācītāju muižās uz lasīšanu. Tā nodibinājās konfirmandu apmācīšana. Tīri labprātīga šī saņemšanās no mācītāju puses nebija. Valdošo luteru baznīcu (Landeskirche) zināmā mērā uz to piespieda hernhutiešu darbība.

* * * * *

VI. HERNHŪTIEŠI – SKOLU DRAUGI

Jau ap 1735. g. Vidzemē ieradās hernhutiešu misionāri, atrada te diezgan lielu piekrišanu un sāka dibināt brāļu draudzes. Grāfa Cincendorfa pamudināta, ģenerāliene Halart atvēra savā Valmieras muižā "vienkāršu zemnieku skolu", kurā skolnieku skaits jau 1736. g. pārsniedza 100 un kur mācīja četri skolotāji. Nākošā 1737. g. ģenerāliene turpat atvēra pilnīgu tautas skolotāju semināru sava mājskolotāja diakona Buntebarta vadībā. Audzēkņi te dabūja nevien brīvu mācību, bet arī uzturu un apģērbu. Landrāta ģenerāļa Kampenhausena Oreļa muižā Buntebarts bija jau agrāk ierīkojis skolu. Vispar, kur vien hernhutieši parādījās, tur tie dibināja lūgšanas un skolas namus un mācīja ļaudis grāmatā.

Tiesa gan, viņu darbība bija vienpusīga – raudulīgi reliģioza. Bet vienā ziņā viņu rīcība pašā pamatā atšķīrās no "valdošās" luterā baznīcas rīcības: Kamēr "valdošā" baznīca prasīja no "iedzimtajiem" pasīvu ticību, bezdarbīgu padošanos garīdzniecības vadībā, tamēr hernhutieši aicināja tautu uz darbīgu dalību ticības lietās. Tā isā laikā no tautas vidus cēlās simtiem – un varbūt tūkstošiem palīgu, kā viņus tānī laikā sauca, kuri kā priekšdziedātāji, teicēji un "tētiņi" strādāja tautā ar lielām sekmēm, modinādami tautas garu uz aktīvu, darbīgu reliģiozu dzīvi.

Šī aktivitāte hernhutiešu rīcībā ir ļoti svarīgs apstāklis. Tā tūlīn nostādīja hernhutiešu citādi garīgā ziņā diezgan nedziļo kustību augstu pāri luteru bezdarbīgai baznīcai. Un luteru baznīca, kas no sākuma bija diezgan labvēlīgi skatījusies uz hernhutiešiem, drīz vien saka tos vajāt. 1743. g. 16. aprīlī ķeizariene Elizabete aizliedza hernhutiešu sapulces; lūgšanas namus un skolas slēdza un brāļus izraidīja no Vidzemes. Bet tautas dziļumus viņi bija sakustinājuši, un pasāktais darbs bez pēdām nepazuda ...

1763. g. Katrīna II atkal atļāva hernhutiešiem ienākt Krievijā, bet viņu darbību visādi apgrūtināja un aprobežoja. Vidzemes pazinēji liecina, ka vēl pāra desmit gadus atpakaļ (19. gadsimta beigās) varējušipazīt to pagastu ļaudis, kur bijušas brāļu draudzes: tie atšķīrušies no citiem ar lielāku inteliģenci un saprātību arī tīri saimnieciskās darīšanās. Arī Dr. Ulmans atzīst, ka hernhutiešiem bijuši lieli nopelni tautas izglītības laukā Vidzemē, un ka šie nopelni līdz šim neesot diezgan cildināti.

Un tomēr, atzīstot hernhutiešu nopelnus, atzīstot viena otra humāna muižnieka un mācītāja darbību skolu lietās, mums jāsaprot, ka visu 18. g. simteni, kā arī lielāko daļu no 19. g. simteņa mūsu tautas izglītība atkarājās no nejaušībām: Nodibinājās kautkur brāļu draudze, radās kaut kur muižnieks un mācītājs ar sirdi un prātu, nodibinājās arī skola un pat uzplauka. Izklīda brāļu draudze, aizgāja vai nomira muiž-

nieks vai mācītājs, — skola izputēja. Mūsu skolām tanī laikā klājās tāpat, kā tagad (apm. 20. gadsimta sākumā) mūsu tautas bibliotēkām, jo tām nebija droša pamata, to liktenis atkarājās no nejaušībām. Pat likumi, ko tanī laikā izdeva, palika neizpildīti, jo tautas izglītības vajadzība nebija atzīta par kultūrālas sabiedrības nešķīramu piederumu. Par likuma izpildīšanu nebija kontroles, tauta vārģa zem dzimtniecības sloga. Ar to arī izskaidrojams apstākļis, ka 1765. g. likums, kas noteica, ka katrā muižā, kurai ne mazāk kā 5 arkli zemes, jāierīko pagasta skola, bet mazākām muižām jāsūta sava pagasta bērni draudzes skolā, kuras faktiski nebija (1765. g. 18. aprīļa ukazs palika uz papīra).

VII. LIKUMI BŪTU LABI, TIKAI TOS NEPILDA

Divdesmit gadus vēlāk (1785. – 1787. g.) uznāca jauns saņemšanās vilnis: prasīja pienācīgas gaišas skolas istabas, krietnus skolotājus. Bet atkal tikai uz papīra. Jo, ja arī būtu varēts uzbūvēt "gaišas istabas", tad krietnu skolotāju nebūtu varēts dabūt, – tādu nebija un arī nevarēja būt.

Tā tas gāja arī visu Aleksandra I valdīšanas laiku. Visi likumu akti, visi ģenerālkonsistorijas un landtaga spriedumi un spriedelējumi nedeļa nekāda noteikta panākuma. Visa šī ārēji manāmā gādība par skolām, – runājot ģenerālsuperintendenta Dr. Sonntaga vārdiem, bija tikai acu apmānīšana. 1804. g. Vidzemes zemnieku likumi nemin par skolām ne vārda; tikai vaku grāmatu paraugā, kas pielikts (zem burta D) šiem likumiem, lasāms: 6/ skolotāja uzturēšanai, – Schulmeister Gerechtigkeiit. No tā var vērot, ka zemnieki vai nu bijuši aplikti ar "kroņa" nodokļiem skolotāja algošanai, vai arī bijis tikai nodoms tos aplikti. Bet lai nu kā tas bijis, laiks skolu uzplaukšanai Vidzemē tobrīd nebija izdevīgs. Lielā franču revolūcija visus bija izbiedējusi. Par drošāko aizsarga līdzekli pret dumpi uzskatīja ļaužu nezināšanu.

Šinī laikā tikai Tērbatas universitāte mazliet traucēja "zemes" mieru ar saviem projektiem par tautas izglītību. Proti, Aleksandra I. tuvākie draugi sastādīja sevišķu komisiju, kas izstrādāja skolu ustavu visai valstij. (1804. g.) Šis likums nosacīja, ka katrā draudzē jābūt vismaz vienai tautas (draudzes) skolai. Skolu pārraudzība uzdodama universitātēm. Tērbatas universitātei skolu dibināšanas plāns drīz bija gatavs un iesniegts guberņu priekšniecībai. Šī savukārt to nedeļa muižniecību atsauksmei, muižniecība – virskonsistorijai. Virskonsistorija pilnīgi nokritizēja universitātes projektu. Minēsim tikai svarīgāko:

Konsistorija pastāvēja uz to, ka nevis universitātei, bet konsistorijai jāvalda tautas skolu lietas. Tautas skolu dibināšanu Vidzemes latviešu daļā konsistorija atzina par nevajadzīgu, jo "te māju mācība tiek uzlūkota par labāku, nekā skolu apmeklēšana un patiesi tiek ar apbrīnojami teicamām sekmēm piekopta" (und werden mit einem wirklich verwunderungswerthen gluecklichen Erfolge betrieben). Universitāte prasīja, lai ar kroņa līdzekļiem Vidzemē dibinātu divus seminārus. Virskonsistorija bija tam pretim: Mācītāji savās muižās sagatavošot "pārredzamu" skaitu semināristu (eine uebersichtbare Anzahl Seminaristen), lai tikai viņiem dod palīgus. 1806. g. landtags pilnīgi piekrita virskonsistorijai, ka universitātes plāns nekam nederot, un nosprieda, ka likumi nedrīkst ievest nekādu piespiestu skolas dibināšanu, – viss esot jāatstāj dabiskai attīstībai. No guberņu pārvaldes izgādāja pavēli, ka nevienu nevar spiest uz skolu dibināšanu, bet tikai paskubināt uz labprātīgu dibināšanu. Strīds muižniecībai ar universitāti, kurā pusē ir taisnība un likums, turpinājās līdz 1818. gadam; nonā-

ca līdz ķeizaram, bet Aleksandrs I atsacījās tanī iejaukties (Tobien — Die Agrargesetzgeb. Livl. i. 19. Jahrh., V. I. S. 384.-386.). Ar to mēs varētu nobeigt dzimtniecības laikmetu un pāriet uz "brīvo" latviešu tautu, kura no 1817. - 1819. g. tika atsvabināta no savām tiesībām uz zemi.

Bet Kurzemē jādod gods arī dzimtniecībai. Pēc Gotarda Ketlera un viņa palīga Einhorna tur vairs neradās stipru gādnieku tautas apgaismošanai. Nevien ar skolām, bet arī ar baznīcām tur bija gājis uz leju. Jo asu gaismu uz Kurzemes zemnieku garīgo dzīvi metsekoši fakti: 1767. g. Jelgavas draudzē, tā tad pašā galvas pilsētas tuvumā un valsts bagātākajā apgabalā, baznīcas ruļļos uzskaitīts liels daudzums pagānu, piemēram 7. pantā: "N. N. pats saimnieks, viens apcietināts pagāns, kas Dievu un Viņa vārdu mēda un par visu smejas, ir negrib ieraudzīt, ka pie viņa pātari turēti tiek." — 10. pantā: "Viens jau vecīgs varēja skaitīt un solīja (ko?), bet pievilis un nenācis." "Ronas tādi, kas pagānu laikus uzteic. Daudzi visu mūžu palikuši neiesvētīti un negājuši pie Dieva galda. Cērtā svētdienā pēc Vasaras sv. atsvētes 1767. g. vienā pašā pagastā no kanceles saukti 22 pieauguši cilvēki, kas nebija pie pārklaušināšanas un iesvētīšanas bijuši." (Latv. Avīzes, 1834. g. Nr. 26.).

Ievērojot tādu lielu pagānību, Jelgavas latviešu draudzes ķestērim bijis 1768. g. jādibina skola, "kur gohdīgi vezzaki no latveeshu kartas savus bērņus skolā suhtijuši." (L. A. 1834. g. nr. 33.). Redzams, ka ar laiku tā iznikusi, jo 1850. g. māc. Šulcs to no jauna "izgadajis", (1850. g. nr. 3.). Šai skolā pieteikti 98 zēni un 100 meitenes, bet kad bijusi jāmaksā skolas nauda, bērņi nav atnākuši.

Filosofiskais gadu simtenis deva Baltijai Garlību Merķeli. Ar spēku un dedzību viņš šauta vergu turētājus Baltijā. No viņa Latviešiem mēs redzam, kādā materiālā un garīgā postā atradās mūsu tauta īsi pirms "atsvabināšanas".

Atsvabināšana notika Kurzemē 1817. g., Vidzemē 1819. g. — 1817. g. 25. aug. visaugstāki apstiprinātais Kurzemes zemnieku likums "uzliek katrai pagasta sabiedrībai par jo sevišķu pienākumu ierīkot un uzturēt uz katrām abēju dzimumu dvēselēm vismaz pa vienai skolai. Sabiedrības, kurām tik liela dvēseļu skaita nav, savienojas šinī ziņā ar citām pagastu sabiedrībām (60. p.). Pagastu tiesas uzrauga kārtīgu nodokļu maksāšanu skolām par labu, gādā par skolas namiem un to uzturēšanu kārtībā (P. 242. un 243.)."

Tas ir viss. Un tā kā pagastu sabiedrības atradās pilnīgā beztiesības un atkarības stāvoklī no muižnieka un muižniekam nekādu pienākumu nedz uzdevumu skolu labā neuzlika, tad no visa šā "jo sevišķa pienākuma" nekas neiznāca.

Daudz plašāki un pat sīki izstrādāti noteikumi par skolām Vidzemē visaugstāki apstiprinātā 1819. g. 26. martā Vidzemes zemnieku li-

kumā, kas 516. p. par pagasta skolām nosacīja: "1/ Katrai pagasta sabiedrībai vai, skatoties pēc vietējiem apstākļiem, arī vairākām pagastu sabiedrībām kopā, kuru iedzīvotāju skaits tomēr nedrīkstēja iet pāri par 500 vīriešu dvēselēm, jāierīko skola un jāpieņem tai derīgs skolotājs, kuru gan muižnieks vai, gadījumā, kad vairākas pagastu sabiedrības apvienojušās, — muižnieki, apspriedušies ar mācītāju, — apstiprina. 2/ Šinī skolā pie pag. sabiedrībām piederīgu zemnieku bērni mācāmi lasīšanā, katķismā un vismaz dažu lietojamāko garīgu dziesmu dziedāšanā. 3/ Visi bērni, izņemot tos, kas pie vārda minot, atsvabināti, vai kurus kavē slimība, sūtāmi skolā tik ilgi, kā to mācītājs atzīs, ka viņi ieguvuši diezgan zināšanu; pretējā gadījumā vecāki, audzinātāji vai saimnieki sodāmi ar 5 kapeikām kapara naudā pagasta skolai par labu par katru dienu, kad bērni skolā nav bijuši, "ko uzrāda ar piezīmi, kuru skolotājam taisīt pienākas". No tam atsvabināti tiek tikai tie bērni, kuri pēc mācītāja apliecības, mācās mājās ar viņu vecāku vai audzinātāju gādību. 4/ Mācītājs kopā ar skolotājiem un baznīcas pērminderi katru rudenī sastāda sarakstus katrai pie draudzes piederīgai pagasta sabiedrībai atsevišķi par visiem tiem bērniem, kam jāiet skolas mācībā, kuri no tam atsvabināti un līdz ar to atzīmē tos no pirmajiem, kuriem vecāku vai saimnieku nabadzības dēļ pienākas sniegt palīdzību; abi šie saraksti nododami pagasta valdei ar to ziņu, lai pagasta tiesa piegādātu skolotājiem uz visas sabiedrības rēķina skolā sūtāmo nabadzīgu vecāku vai saimnieku bērniem uzturu, rēķinot uz katra skolnieka dienā pa 2 mārčiņām maizes un citu pārtiku. Šī palīdzība tiek sniegta no labības magazīnas, un nākošā rudenī, saņemot atpakaļ aizdoto magazīnas labību, nāk atpakaļ pēc iepriekš sabiedrībā izdarītas repartīcijas. Citiem bērniem piegādā skolotājam vajadzīgo pārtiku viņu vecāki vai audzinātāji. Kam tuvu mājas, tie ēd mājās. 5/ Skolas laiks no Mārčiņiem līdz 10. martam. Mācību laiks katru dienu no rīta un pēc pusdienas pa 4 stundām. No 10. marta līdz Mārčiņiem mācītājs pie katķisma mācīšanas pārbauda šos bērnus, vai viņi māc lasīt, un uzrauga, ka bērni šais 8 mēnešos mājās turpina vingrināties lasīšanā, lai neaizmirstu to, ko mācījušies skolā. 6/ No sestdienas līdz pirmdienas pusdienai bērni tiek atlaisti uz mājām, kur tiem jānomazgājas pirtī un jāpārmaina veša un jātop apgādātiem no jauna ar pārtiku nākošai nedēļai. 7/ Tāpat no Mārčiņiem līdz 10. martam katru mēnesi vienu reizi sapulcējas pie skolotāja priekš pārklaušīšanas tie bērni, kuri mācās mājās pie saviem vecākiem ... Par katru bērnu, kas neierodas pie mācītāja, jāmaksā soda nauda 10 kapeikas kapara naudā pagasta kasei par labu. Ja pie pārklaušīšanas izrādītos, ka daži bērni, nelūkojot us skolotāja un baznīcas pērmindera pamudināšanu, nav baudījuši mājas mācību, tad tādi tiek nodoti pagasta skolā uz vecāku rēķina vai, viņu nabadzības gadījumā, — uz sabiedrības rēķina. 8/ Nabadīgu vecāku bērniem un bāreņiem, kurus māca saimnieki pie sevis mājās, jāpaliek pie tiem līdz pilnam 17. gadam. 9/ Mācītājs un baznīcas pērminderis tura pārraudzību par pagasta skolu, bet virspārraudzība par to tiek nodota muižniekam.

Tad nāk garš nosacījums par sodiem. Rīkstes, zināms, atļautas. Aizliegtas pļaukas un sišana ar koku. 10/ No 10. marta līdz Martiņiem katru mēnesi skolotājs pārklaušina visus bērnus baznīcas pērmindera klātbūtnē, lai šis varētu pienest vajadzīgās ziņas mācītājam. 11/ Katram skolniekam jāņem līdz uz skolu ābece vai cita grāmata, lai mācītos tanī lasīt, bet trūcīgo vecāku bērniem pērk tās, kā arī vispār visas vajadzības apgādā uz sabiedrības rēķina un apgaismošanu arī, kuram nolūkam nekādā ziņā nedrīkst lietot skalus. 12/ Pagasta sabiedrība nospriež, lai bērni, kuri mājās dabū parastu, sagatavotu bāribu, turētu tādu pašu arī skolā, un nolīgst šai ziņā ar skolotāju, vai ar to, kas skolu uztur. 13/ Ja muižnieks gribētu, lai skola atrodas viņa muižā, tad tas viņam netiek liegts. Visus izdevumus, kas vajadzīgi skolas ierīkošanai, maksā sabiedrība, kuras pienākums arī celt tam nolūkam vajadzīgās ēkas, uzturēt tās un pievest tām vajadzīgo malku. 14/ Skolu ēkām jābūt veselīgām un ērtām, ar labām krāsnīm un aiztaisāmiem logiem; tāpat arī jābūt tanīs galdiem un beņķiem. 15/ Pagastu vecākie un baznīcas pērminderis uzrauga skolotāja uzvešanos un pienes par to pagasta valdei ziņas, kurai ir tiesība taisīt skolotājam piezīmes, uzlikt soda naudu, tomēr ne augstāk par vienu sudraba rubli, un vajadzības gadījumā atstādināt viņu no amata, pie kam tomēr vajadzīgs pieprasīt baznīcas priekšnieka domas. 16/ Skolotāji, kamēr tie stāv dienestā, atsvabināti no miesas soda, no rekrūšiem un no galvas naudas maksāšanas. 17/ Par skolnieku neierašanos skolā skolotājs tiek sodīts vienlīdzīgi ar vainīgajiem saimniekiem, ja viņš par neierašanos nav devis ziņu pagasta tiesai. 18/ Mācītājam jāpūlas pārraudzīt bērnu mācību skolā un ārpus tās, kā arī pašas skolas iekārtošanu, tāpat arī pienākums divreiz gadā apskatīt to un pārklaut bērnus un bez tam iesniegt sīku ziņojumu skolu konventam par skolnieku skaitu un viņu sekmēm. 19/ Skolu konvents sastādas no draudzes muižniekiem, tas sanāk katru pavasari maija mēnesī pēc mācību beigām skolās. Šis konvents dod visas vajadzīgās rīkošanas visās uz skolu un mācīšanu attiecīgās lietās, sastāda pārskatu, cik soda naudas ienācis, un ziņo baznīcas virspriekšniekam par pagastu skolās mācāmo bērnu sekmēm, par skolotāju spējām un uzvešanos, par viņu algām un par stāvokli, kādā skolas nami atrodas. Tāds ziņojums tiek izgatavots konventā, parakstīts no baznīcas priekšnieka un kontrasignēts no mācītāja.

Pār draudzes skolām runā likuma 517. pants. 1/ Katrā draudzē, kurā ir 2000 vīriešu dzimuma dvēseles, vajag būt ierīkotai draudzes skolai tiešā baznīcas priekšnieka un mācītāja uzraudzībā kā saimnieciskā, tā mācības ziņā. Draudzes, kurās ir mazāk par 1000 vīriešu dzim. dvēselēm, ir spiestas, ja negrib ievest sevišķu skolu, apvienoties savā starpā, rīkojoties pēc lieluma un vietas stāvokļa. 2/ Tādā draudzes skolā vajag tikt mācītiem uz to pag. sabiedrību rēķina, kuras pie draudzes pieder, vismaz pa 12 bērnu vienā laikā. Sabiedrībām tomēr atļauts sūtīt arī vairāk bērnu pēc iepriekšējas vienošanās. Rīkojoties pēc iespējas, šinīs skolās tiek uzņemti jauni ļaudis tikai no

14. līdz 17. dzīvības gadam, kuru vecāki var un grib paši to uzturēt. Ja tāda mērena skolēnu skaita pēc labprātīgas vēlēšanās nerastos, tad skolas konvents salasa vajadzīgo skaitu no apdāvinātiem un, proti, no tiem, kuri pagasta skolās izrādījuši sevišķas dāvanas, bet jo vairāk vēl uzcītību un teicamu uzvešanos, vispirmā kārtā bāreņus, kuriem ir pietiekoša turība, un tādus bērnus, kuru vecāki vai audzinātāji grib dot tiem labāku audzināšanu. Tādi bērni līdz pingadībai nevar tikt atņemti no vecākiem vai aizbildņiem bez viņu pašu labprātīgas piekrišanas. 3/ Tiem, kurus sabiedrība uz sava rēķina uztur un māca skolā, ir pienākums kalpot savai sabiedrībai 6 gadi par skrīveri, skolotāju u.t.t., dabūnot šiem amatiem nolikto algu. Ja turpretī izdevumus par uzturu un mācību draudzes skolā nesis muižnieks, tad mācekļi ir spiesti kalpot muižniekam 6 gadi, saņemot tāpat nolikto algu. 4/ Vecākiem atļauts sūtīt savus bērnus arī citā draudzes skolā, bet tikai tās pašas draudzes tiesas robežās. 5/ Draudzes skolā māca arī rakstīšanu, rēķināšanu, baznīcas dziedāšanu, dod gaišus jēdzienus par katķismu un māca tādas zināšanas, kuras noder māpticības iznīdēšanai, briesmu novēršanai un kalpo vispārīgai dienesta izpildīšanai. 6/ Mācības laiks un sodi par nokavētām dienām tie paši, kas pagastu skolās. 7/ Draudzes skolu saimnieciskā ierīkošana pieder draudzes muižniekiem, tomēr saziņā ar mācītājiem. 8/ Arī viegli miesas sodi nevar tikt pielaist bez mācītāja ziņas, bet bārgāki – bez draudzes priekšnieka piekrišanas. 9/ Par metodēm un grāmatām dod priekšrakstus virskonsistorija, kura pārdās arī par to, ka vajadzīgais grāmatu skaits būtu dabūjams. 10/ Izdevumus par grāmatām, rakstāmu materiālu, eļļu priekš lampām vai svecēm un citām vajadzībām sedz to sabiedrību pagasta lādes, pie kurām pieder mācāmie. 11/ Dievvārdi jāmaca mācītāja muižā; ja tur nav telpu, pagastam jāgādā par tām. 12/ Skolotāji, kuri varētu būt arī par ķesteri, ja viņi uz šo amatu ir spējīgi, tiek ievēlēti no baznīcas konventa un mācītāja. Amatā iestājot, pagastu sabiedrības dod tiem šķūtes zirgus; bet vietu atstājot, tie vairs nebauda šo labumu. 13/ Draudzēs, kur skolotājiem noliktā alga nepietiekoša, skolas konventi uzņemas vajadzīgo rūpēšanos par to, un bez tam katrs skolotājs dabū no draudzes strādnieci, kura palīdz viņa sievai pie mājas darbiem pa to laiku, kurš noteikts skolas turēšanai. Pagastu tiesas turpretim gādā par to, lai skolotāji kārtīgi dabūtu visu, kas viņiem nākas. 14/ Kur draudzes skolotājiem algas un uztura vietā tiek dota zeme, tur uz viņiem tiek attiecināti noteikumi par arendatoriem. 15/ Draudzes skolotāji padoti draudzes priekšniekiem un mācītājiem, pēc kura padoma un pamācības tiem jārikojas visās uz skolu attiecīgās lietās un jāizpilda viņu pavēles tiklab zīmējoties uz priekšā rakstītām lasīt mācīšanas metodēm, kā arī zīmējoties uz apiešanos ar mācāmiem. 16/ Viņiem nevajag lietot skolniekus pie māju darbiem, nedz uzlikt viņiem citus uzdevumus. 17/ Ja skolnieku skaits būtu daudz par lielu, tad skolotāji, ar mācītāju atļauju, var pielaist par palīgiem pie mācību pasniegšanas arī savas sievas, vai citas personas. 18/ Viņiem jāsatāda ik mēnešus saraksti par skolnieku skaitu, atzīmējot viņu uzcītību vai slin-

kumu, uzvešanos un parādītās sekmes, un jāiesniedz šie saraksti mācītājam katra mēneša pirmo triju dienu laikā. 19/ Ja pie draudzes skolotājiem tiks pamanīta nekārtība un nolaidība, tad tie, uz mācītāju uzrādīšanu vai uz ienākušu sūdzību pamata, papriekšu tiek pamācīti no baznīcas priekšniekiem un mācītājiem, vai arī tiek uzlikts tiem naudas sods, ne pārāk par 5 rbļ. sudr., bet nespējīgi, netikumīgi un nepaklausīgi tiek tūlī atstādināti no amata izpildīšanas un pirmā baznīcas konventa sapulcē tiek galīgi atlaisti. 20/ Mācītāja pienākums sniegt visādu iespējamu palīdzību pie bērnu mācīšanas, tamdēļ viņam pienākas turēt par skolām stingru uzraudzību un bieži tās apmeklēt, tāpat viņam pašam pienākas dot nedēļā 4 stundas, lai tādā kārtā pats dotu piemēru skolotājiem. Turklāt mācītāja pienākums katru gadu ziņot skolu konventam tiklab par draudzes, kā pagastu skolu stāvokli. Konvents, izdarījis par vajadzīgām atzītas rīkošanas, pamatīgi ziņo par visubaznīcas virspriekšniecībai. 21/ Tie, kam baznīcas virspriekšniecība dota, neatstās no savas puses, ja atzīs par vajadzīgu, sarīkot skolu aplūkošanu caur prāvestiem, kuriem šinī nolūka dos vajadzīgās šķūtes vai, vajadzības gadījumā, arī paši priekšnieki tās aplūkos; tāpat viņi izdara arī citas viņiem atļautas rīkošanas un raksta priekšā to izpildīšanu; bet par citām vajadzībām un derīgiem nolēmumiem ceļ priekšlikumus mūžniecības landtagam vai tā konventam, dibinoties uz landtaga nolēmumu, kas taisīts 1818. gadā.”

* * * * *

VIII. SKOLU UZRAUDZĪBA MUIŽNIEKIEM UN GARĪDZNIEKIEM, BET NASTAS LATVIEŠU ZEMNIEKIEM

Visi minētie plašie likuma nosacījumi nodod tautas skolas likteni muižnieku un garīdznieku rokās. Muižnieki pilnīgi atsvabināti no nastām un pienākumiem skolām par labu. Ne tā tas bija zviedru likumos. Kā izskaidrojama tik krasa pārmaiņa? Nu, gan laikam tā: zviedru laikos likumus deva zviedru valdība, bet 1817. g. un 1819. g. likumus taisīja Kurzemes un Vidzemes muižniecības. Ar šiem likumiem tās sevi atsvabināja no visiem pienākumiem zemniekiem un "zemei" (dem Lande) par labu.

Der vēl norādīt uz to, kādēļ Vidzemes zemnieku likumos iekļuva plašie nosacījumi par pagastu un draudzes skolām. — Vidzemniekiem par laimi Vidzemē atkal reiz bija par ģenerālsuperintendentu tautas izglītības draugs, arī Dr. Sontags vārdā. Taisni tanī laikā, kad landtags bija "nodziļinājies" zemnieku "atsvabināšanas" plānu apspriešanā, piepeši pienāk no ģenerālgub. marķīza Pauluči raksts (1818. g. 2. jūl. nr. 2360), kurā sacīts, ka virskonsistorija viņam ziņojot, ka no daudzkārtīgiem mācītāju ziņojumiem redzams, ka lauku iedzīvotāju stāvoklis tiklab intelektuālā, kā morāliskā ziņā topot jo dienas sliktāks, tamdēļ ka vecākām paaudzēm izmirstot, labi mācītu (wohlunterrichteter) zemnieku skaits arvienu vairāk mazinoties. Tas nākot no tam, ka trūkstot audzināšanas iestāžu. Tamdēļ konsistorija prasa tautas skolu un skolotāju semināru dibināšanu zem garīdzniecības uzraudzības (katrā no 8 prāvestu iecirkņiem pa vienam semināram — A. Tobien — Die Agrargesetzgebung utt., V. I. S. 387-388). Muižniecība tapa pavisam nīkna uz virskonsistoriju, ka tā bez lielkunu ziņas griezusies taisni pie ģenerālgubernatora. Landtags nosprieda nodot skolu jautājumu zemnieku atsvabināšanas likuma projekta sastādītājas komisijas apspriešanā, bet pie apspriešanas garīdzniecības pārstāvjus nepielaist. Tā bija atriešanās. Tomēr ģenerālsuperintendents izgādāja sev tiesību rakstiski izsacīt savas domas un iesniegt savu projektu landtagam par tautas izglītības jautājumu kārtošanu.

Kad muižniecībai zemnieku likuma projekts bija gatavs, Sontags nelikās mierā to neredzējis, lai zinātu, kas nospriests par skolām. Ģenerālgubernators pavēlēja landtagam izpildīt Sontaga vēlēšanos un kopā ar virskonsistoriju izņemt cauri skolu jautājumu. Tai nolūkā sastādīja sevišķu konferenci. Strīdus vairāk grozījās ap varas priekšrocībām, cik tālu par to var spriest no A. Tobiena citētiem strīdus rakstu izvilkiem.

* * * * *

IX. MUIŽNIEKI UZVAR GARĪDZNIEKUS, BET ĪSTĀ ZAUDĒTĀJA IR SKOLA

Sontags atrada, ka garīdzniecības tiesības pārvaldīt skolu, salīdzinot ar agrākiem laikiem, ir samazinātas. Muižniecība tās bija sagrābusi savās rokās. Garīdzniecībai bija uzkrauts par pienākumu skolu lietās, sevišķi 4 stundu došana nedēļā. Svarīgākais no Sontaga pārmetumiem muižniecības projektam bija tas, ka par skolotāju semināriem likuma projektā nekas nav minēts. Muižniecība palika pie sava projekta un, par spīti Sontagam, pastāvēja arī uz to 4 stundu došanu. Gan Sontags pielika projektam klāt savu separātvotumu, bet valdība apstiprināja muižniecības projektu.

Sontags arvien vēl nelikās mierā. 1821. g. viņš šinī lietā griezās pie tautas apgaismošanas ministra ar plašu rakstu, bet muižniecība atkal ar sekmēm aizstāvējās un savā izskaidrošanas rakstā nosauca Sontagu par kosmopolitu un prasīja viņu sodīt tāpēc, ka apstrīdējis tāda likuma pareizību, ko parakstījis pats ķeizars. Sontagu gan nesodīja, bet strīds ar to bija izbeigts. Un tā it dabiski no Pēterburgas šai laikā nekā laba priekš skolām nevarēja sagaidīt.

Aleksandrs I bija pilnīgi padevies reakcijai. Viņa uzticības vīrs Arakčejevs pūlējās visu Krieviju pārvērst par vienu vienīgu lielu kazarmi. Tautas apgaismošanas ministrijā saimniekoja Šiškovs, kurš dibināja bībeles biedrības un domāja vienīgi par to, kā visas pasaulīgas grāmatas un skolas izskaust, lai iznīcinātu brīvdomību (voľnodumstvo). (Istoričeskij obzor miņisterstva nar. prosvešč. Oficiāls izdevums.)

Lai gan Sontags nomira jau 1827. g., tomēr muižniecība trīsdesmitos gados vēl skatījās uz garīdzniecību ar zināmu naidu un neuzticību visos tautas izglītības jautājumos. Atgriežoties pie pašiem likuma nosacījumiem, mums jākonstatē, ka tie nebija pietiekami tautas skolu uzplaukšanai. Pirmkārt, tā vienīgā ļaužu šķira, kuras rokās atradās zemes manta, bija pilnīgi atsvabināta no skolu celšanas un uzturēšanas. Otrkārt, bērnu sūtīšana skolā nemaz nebija uzlikta vecākiem par pienākumu, kamēr agrāk tas gan tā bija. Tā Kurzemes likumā par bērnu sūtīšanu skolā nemaz nav runas un Vidzemes – kā par sodu piespiež atdot pagasta skolā tikai tos bērnus, kuri mājās nedabū pienācīgu mācību. Un beidzot, kas no šiem Kurzemes īsajiem un Vidzemes garajiem likuma nosacījumiem iznāca? – tie palika par nedzīvu burtu. – Kāpēc?

Zemnieku "atsvabināšana" nedeļa tiem brīvības, nedeļa nekāda labuma, var sacīt, līdz piecdesmitiem-sešdesmitiem gadiem. Muiž-

nieki turpretim atsvabinājās no visiem pienākumiem, kādi uz tiem guļēja, attiecoties uz zemniekiem un viņu labklājību. Senāk pašu interesēs muižnieki bija spiesti gādāt par savu dzimtļaužu labklājību, ja ne vairāk, tad tik tālu, ka tie neizmirst bada nāvē, un Vidzemē dzimtļaudis bija zināmā mērā sargāti pret muižnieku izsūkšanu ar zviedru vaku grāmatām, kuras no 1804. g. bija atkal ievestas. Pēc "atsvabināšanas" "brīvie" latviešu zemnieki ekonomiskā ziņā zaudēja pēdējo likuma aizsardzību pret muižnieku patvarībām. Tagad iesākās daudz pamatīgāka zemnieku izmantošana; zemnieku turība gāja atpakaļ, jo atsvabināšanas likuma "brīvie līgumi" bija brīvi tikai muižniekiem, zemniekiem tie nozīmēja pilnīgu padošanos muižnieka varā.

Pats par sevi saprotams, ka tādiem apstākļiem valdot, skolas nevarēja uzplaukt. Zemnieki nevien bija nespējīgi skolas celt un bērnus tanīs sūtīt, ja viņi to saprastu par vajadzīgu, bet tāda saprašana tiem varēja arī trūkt, — arī muižnieki nebija ieinteresēti zemniekus uz to skubināt: pirmkārt, skolu ierīkošana un uzturēšana prasa zināmus materiālus līdzekļus, kas tādējādi muižniekiem pazūd; otrkārt, atvelk darba spēkus no darba, kurus muiža varētu ekspluatēt un, treškārt, skola padara ļaudis slinkus, nepaklausīgus u.t.t. Vēl tagad lielkungam vislabākais ir tas zemnieks, kam vismazākā izglītība. Jo augsti šo patiesību cienija, protams, vecie vergu turētāji. Un tā kā vienīgie, kas tajos laikos būtu varējuši gādāt par skolām, bija muižnieki, bet skolu ierīkošana ar viņu interesēm nesakrita, tad, protams, nekas no tā neiznāca.

Spāģis (Die Zustaende eines freien Bauerstandes in Kurland, Leipzig, 1860. g.) raksta, ka visā Kurzemē līdz 1833. gadam bijušas ne vairāk kā 5 "zemnieku skolas". Jau tā mazo skolu skaitu Spāģis, bez šaubām, samazinājis. Krieviskajā Sprāvočnij ukāzāteļ vsech uč. zav. Kurlandskoj gub., K.I.C.K. izdev. 1888. g. mēs atrodam starp tagad pastāvošām skolām 19, kas dibinātas pirms 1833. g., vairākas tādas, kuru dibināšana pierakstīta "neatminamieņ laikiem" un dažas, kuru dibināšanas gads nezināms. Tā tad lai gan jāsaka, ka jau ilgi pirms 1833. g. Kurzemē ir bijis vairāk par 5 skolām, tomēr skolu ar nodrošinātu stāvokli varbūt nebija ne 5. Cik skolu un kādā stāvoklī tās bijušas, redzēsīm vēlāk no ziņām, kādas mums par to izdevies savākt. Tagad vispirms vēl "godam pieminēsim" dažas cīņas par mūsu tautas skolu.

Kad nu vietējā garīdzniecība un muižniecība bija apņēmušās nepielaiest Tērbatas universitāti pie mūsu skolu pārvaldīšanas un šo apņemšanos tām arī izdevās sekmīgi aizstāvēt, tad radās jautājums, ko tālāk darīt? — Šis jautājums nodarbināja tikai garīdzniecību. Muižniekiem tas bija lieks, tā atzina to pat par kaitīgu. Atrada par vajadzīgu iecelt sevišķas "ļaužu skolu komisiones" (1825. g.). To sastāvā bija divi valdības ierēdņi (no Iekšl. min.), divi apriņķu "maršalki" un divi mācītāji — Kurzemē pazīstamie tautas izglītības draugi Pauflers un Vattsons. Vidzemē mācītājs Mazings kā darbīgākais (Latv. Av. 1825. g. Nr. 45 un 50). Mazings jau agrāk bija iesniedzis skolu reformas plānu mar-

ķīzam Pauluči. Pauluči atzina to par labu un izgādāja ķeizara pavēli dibināt jau pieminētās komisijas.

Vidzemes komisijas reformu plāns drīz bija gatavs, un to iesniedza ģenerālgubernātoram. Šis plāns prasīja ļaužu skaita pavairošanu un divu skolotāju semināru dibināšanu. Kurzemnieku komisijā vidzemnieku priekšlikumi atrada siltu piekrišanu, bet ģenerālgubernātoram iesniedza savu vēl plašāku projektu. Piemēram, tā proponēja dibināt Kurzemē vien veselus 7 skolotāju seminārus – 5 luterāņiem un 2 katoļiem. Bet ar to šis priecīgi pasāktais darbs, ja to par darbu varēja saukt, arī nobeidzās. Kurzemes muižniecība stājās šiem projektiem pretī, un laikam arī citas muižniecības nepiekrita šiem plāniem, un pavasara čalas aplkusa.

Ar to visa mūsu skolu lieta varbūt būtu tikusi nodota aizmirstībai, vai, citiem vārdiem sakot, atstāta mācītāju labvēlībai, ja perkonā grāviens no dzidras debess nebūtu pārtraucis šo klusumu. 1827. g. 19. aug. negaidot iznāca visaugstākā pavēle nodot visus Baltijas "ļaužu" skolu reformas plānus un projektus Tautas apgaismošanas ministrijai. Tas pilnīgi pārsteidza Baltijas muižniecību. Kungus un mācītājus sagraba bailes, ka tautas skolu vadība var tikt izņemta no viņu rokām. Tikai par to arī varēja būt bailes. Bailoties no tā, ka centrālā valdība liks dibināt Baltijā par daudz skolu, nebija iemesla. Tautas apgaismošanas ministra Šiškova paša centieni visu laiku izgāja tikai uz to, kā iztikt ar mazāk skolām, ja jau pavisam bez tām nevar iztikt. Turklāt Pēterburgā apstākļi izkārtojās arvien vairāk mūsu zemes kungiem par labu: 1828. gadā Šiškova vietā par Tautas apgaismošanas ministru nāca pašu cilvēks – firsts Kārlis Līvens, kas aizliedza pat Šiškova dibinātās bībeles biedrības kā kaitīgas iestādes. Ar bībeles lasīšanu varot pavedināt ļaudis uz domu patvaļību (svojevolstvo misļi). Par Baltijas ģenerālgubernātoru Pauluči vietā, kurš, lai gan muižniekiem citādi padevīgs, bet tautas izglītības lietās, kā liekas, tiem visai daudz neklausīja, bet labprāt piegriezta dzirdīgu ausi mācītājiem (Sontagam 1818. g. un Mazingam 1823. - 1824. g.), nāca ģenerālleitnants fon der Pā-lens, palikdams arī par Tērbatas mācības apgabala kurātoru.

* * * * *

X. TAUTAS SKOLA – PELNRUŠKĪTE

Pāleņs, kura rokās tagad bija nevien Baltijas augstākā civilā pārvalde, bet arī skolu politiskā vadība, uz muižniecības lūgumu iesniedza Pēterburgā savu ziņojumu, kura pamatdomas bija tādas, ka tautas izglītība jānodod garīdzniecībai un muižniecībai; skolotāju semināri nav vajadzīgi, – mācītāji sagatavošot vajadzīgos skolotājus (taisni tā, kā 1804.-05. g. Vidzemes virskonsistorija bija izsacījusies); arī jauni skolu likumi neesot vajadzīgi, pietiekot ar tiem pašiem Vidzemes zemnieku 1819. g. likumiem, tikai tos nu vajagot attiecināt arī uz Kurzemi un Igauniju. Un tā ķeizara agrākā pavēle palika neizpildīta, ne arī atcelta. Viss gāja tā, kā barons Pāleņs savā ziņojumā bija izteicies, izņemot Vidzemes zemnieku likumu attiecināšanu uz Kurzemi un Igauniju.

Visu šo laiku un arī pēc tam muižniecība nekā nedarīja skolu labā, ieņemdama, kā Tobiens saka, nogaidošu stāvokli, tā kā beidzot muižniecības pašas locekļi sāka aizrādīt uz tautas izglītības galīgu pagrīšanu, piem.; Vidzemē aprīņa deputāts f. Rennenkampfs 1833. gadā. Katru ierosinājumu no garīdzniecības puses muižniecība uzlūkoja naidīgi un ar neuzticību. Par iemeslu šādai neuzticībai laikam bija Son-taga un "ļaužu skolu komisiju" agrāk minētie plāni un projekti. Tikai ģenerālsuperintendents f. Klots pārliecinājis Vidzemes landtagu (1836. g.), ka ar tautskolām tikšot izdarīts "viens pakalpiņš darbs" (ein dienstlich Werk im Gange sei). Kā Klots to landtagam iztēlojis, mēs nezinam, bet kādi tanī laikā bija valdošo šķiru uzskati, mums māca šie vārdi: "Zemniekam jāiemāca tikai Dieva vārdi un svētu rakstu lasīšana. Viss cits dara viņu nelaimīgu. Zemnieku kārtai taču jāpaliek par zemnieka kārtu, miesīgam darbam tā nu reiz ir radīta" (Citēts pēc Ulmana "Was sollen u. was kennen lett. Volksschulen, Rīgā, 1825. g.). Vai šādu apsoliņumu f. Klots būs devis landtagam, vai, varbūt devis cerības uz latviešu pārvācošanu ar skolu palīdzību, mēs, kā jau sacīts, nezinam. Zinam tikai to, ka Vidzemes vācu politiķu galvās ap šo laiku stipri bija ieperinājusies pārvācošanas ideja.

Vispārīgi ņemot, trīsdesmitos gados apstākļi izkārtojās mazliet izdevīgāki tautas izglītībai. 1832. g. iznāca luteru baznīcas likumi; pāra gadus vēlāk sākās mācītāju sinodes, kuras, dibinādamās uz baznīcas likumu nosacījumu 189. p. pieminēja, ka mācītājiem jā rūpējas par reliģisku audzināšanu, apmeklējot laukskolas un draudzes locekļu mājas. Mācītājiem par labu runāja arī agrāk minētais f. Pāleņa ziņojums, kas ieteica valdībai nodot tautskolas garīdzniecības rokās. Tāpēc arī mācītāju sinodes uzņēma tautskolu jautājumus savu kārtīgi apspriežamo priekšmetu skaitā. Un radās arī kā Vidzemē, tā Kurzemē daži mācītāji, kas sirsnīgi vēlējās celt tautas izglītību, kaut arī tikai baznīcas politikas robežās (kā piem., Kurzemē Volters, Vidzemē Ulmans).

1836. gadā Ulmans deva Vidzemes mācītāju sinodei pārskatu par tautas skolu stāvokli Vidzemes latviešu daļā. Minētā gadā te bijis skolas vecumā (no 7 līdz 17 gadiem) 63,450 bērnu, no tiem tikai 850 (to starpā 40 meitenes) mācīti draudzes, pagastu vai muižu skolās. "Bijušas tikai 14 iestādes ar 250 skolniekiem, kas pelnījušas vārdu muižas vai pagasta skola." Patiesībā labākās bijušas tikai 6 skolas: Lenču (Lenzenhof), Oreļu, Jaunstraupes, Drustu, un Jaun- un Vecpiebalgas. Draudzes skolas bijušas 33 ar 550 zēniem un 40 meitenēm. Pagastu skolas bijušas pavisam sliktas, bet arī draudzes skolas ļoti nevienādas, tomēr visās draudzes skolās mācīts lasīt, rakstīt un rēķināt, dažās mācīts arī kas vairāk.

Sinode liek priekšā organizēt skolu pārvaldi, dibināt jaunas pagastu skolas un 2 seminārus draudzes skolu skolotāju sagatavošanai un izglītošanai, bet pagastu skolu skolotājiem semināru nevajagot, — pagastu skolu skolotājus došot draudzes skolas. Semināri un skolu pārvalde uzturami no valsts līdzekļiem; pagastu skolas dibina un uztura muižnieki kopā ar zemnieku pagastiem.

Landtāgs, zināms, atkal nepiekrita tādām projektam. Pēc landtaga domām nekādas reformas nav vajadzīgas, pietiekot ar 1819. gada zemnieku likumu. Tomēr barons Bruinings ņēmās aizstāvēt skolotāju semināru. Privātā ceļā viņš izgādāja no finanču ministra Kankrīna solījumu dot naudas līdzekļus semināram, un domēņu valde apsolīja kroņa muižu par lētu renti, kur iemitināt semināru. Bet atkal, ak bēdas! — muižniecību izbiedē Tērbatas māc. apgabalu kuratora ģenerāļa Kraftštrema pieprasījums (1837. g. 8. aug.), dibināts uz 1827. g. ķeizarsko pavēli — atdot viņa ziņā zemnieku skolas.

Visu triju guberņu muižniecība nu ir kājās. Ceļi muižniecībai ir zināmi, un pēc gada Baltijas tautas skolas ir "glābtas". Ķeizars Nikolajs I. 1838. g. 13. sept. apstiprina ministru komitejas lēmumu, ka "lauku zemnieku skolas" paliek to personu rokās, kam tās nodotas ar 1819. gada zemnieku likumu.

Nu bija miers no valdības iestādēm. Drīz dibināja "Cimzes" semināru (1840. g.) Vidzemē pateicoties māc. Valtera pūliņiem, un Irlavas semināru (1841. g.) Kurzemē ar māc. Voltera gādību. Tikai tagad muižnieki baidījās prasīt līdzekļus no valdības un iztika ar saviem līdzekļiem, lai nedotu iemeslu valdībai jaukties semināru lietās, bet semināriem nu tika pavisam plāns rīciens no muižnieku galda. Jaundibinātās iestādes arī nedrīkstēja saukt par semināriem, jo 1819. gada zemnieku likumā par semināriem nav runas.

Nu reiz bija skolotāju sagatavošana dabūta uz ceļa, un varēja rasties cerības, ka arī skolu lietas sāks iet uz priekšu. Bet tik drīz tas vēl nenotika. Vidzemē pagastu skolām vajadzēja vel pamatīgi izputēt, līdz tās atkal sāka celties. —

1820. gadā, kā redzams no Sontaga priekšlasījuma (Raupacha Mu-

seum 1825, V.I. Heft 2) Vidzemes latviešu daļā bijušas 15 draudzes skolas ar 341 skolnieku un 83 pagastu skolas ar 1900 skolniekiem; 18. g. simta beigās būs bijis vēl vairāk draudzes skolu (ap 80), jo Merkels savos Latviešos saka, ka "gandrīz visur iecelti vācu skolotāji". Bet 1849. gadā Rīgas apriņķī bijusi tikai viena pagasta skola, Valmieras un Cēsu apriņķos nevienas un Valkas apriņķī četras. Tā muižniecība mācēja skolu lietas grozīt!

Par Kurzemi mums nav labu vēsturisku statistisku ziņu dažādos laikmetos, tikai par Vidzemi. Tomēr domājams, ka tur tādas nolaidības 19. g. simta pirmajā pusē nav bijis, kādu redzējām Vidzemē. Kurzemē, kā liekas, 19. g. simta sākumā skolu bijis maz, tamdēļ par skolu nīkšanu tur maz dzird, turpretim par skolu dibināšanu no Latviešu Avīžu ziņojumiem mēs līdz 1850. g. saskaitījām 57 jaundibinātas skolas. Visā tanī laikā tikai par divām ir sacīts, ka tās "apstājušās." No dažu skolu apraksta redzams, ka tās tikušas dibinātas kā draudzes skolas, jo visas draudzes muižnieki piedalījušies to dibināšanā un uzturēšanā. Tomēr tādu skolu sastop maz. Tikai 1850. g. Kurzemes mācītāju sinode nospriež un nokārto statistisku ziņu krāšanu par tautas skolām, bet šī lēmuma izpildīšana sāk parādīties tikai sešdesmito gadu sākumā, pie tam arī tikai dažos kailos skaitļos.

Pirmās ziņas par Kurzemes skolu skaitu uzietamas 1851. g. L. A. nr. 42. Tanī laikā Kurzemē bijis "wairak par 200 draudzes skolas". Vispārīgu spriedumu par skolu stāvokli Vidzemes latviešu daļā 19. g. simta pirmajā pusē dod prāvests A. Dēbners (Doebner) rakstā "Mitteil. und Nachricht. f. d. ev. Geistlichk. in Russl." 1860. Heft 2: "Landtaga 1818. g. nolēmums, kā arī nodaļa par skolām zemnieku likumos palika nedzīvi dzimuši lēmumi, lai gan laiks, sākot no 1812. gada, skubināja uz izglītību un pašā tautā vajadzība pēc tās arvien vairāk pamodās un iesakņojās."

Bet ko mēs redzējām visā šinī laikmetā? Vidzemes un Kurzemes muižniecības, kuru rokās bija visa manta, kurām, tā sakot, bija neaprobežota autonomiska vara par zemi, kuru rokās bija visas tiesas, policija un faktiskā likumdošanas vara, izlietoja visus līdzekļus, lai nepielaistu valdības rīcību skolu lietās un lai paralizētu garīdzniecības mēģinājumus iedvest tanīs dzīvību. Muižniecība arvien ir centusies tikai pēc divām lietām: 1/ paturēt varu par tautas skolu savās rokās un 2/ atsvabināties no visām vēsturiskām un kontinuitatīvām nastām un pienākumiem skolai par labu.

Skolu skaits pats par sevi tajos laikos vēl nedeva liecību par to, cik augsts vai zems ir tautas izglītības stāvoklis. Piem., Igaunijā, kur tautskolu pārvalde bija dibināta uz citiem pamatiem un kur zemnieki dzīvoja sādžās, "laužu" skolu bija daudz, bet ar ļaužu izglītību bija ļoti bēdīgi. Tāpat Vidzemes igauņu daļā bija ap 500 pagasta skolu tad, kad latviešu daļā bija tikai piecas, un tomēr Dēbners liecina, ka igauņu skolu mācība nebijusi nebūt pārāka par latviešu mājas mācību.

To pašu liecina arī Pēterburgas Avīzes (1862. g. 88. lapp.): "Bet igauņu pagasta skohlas arr gan vis pahri par to nemahcas, ko pee Latweescheem labba mahjas mahciba dohd." Un ko laba mājas mācība deva, to mēs zinām: puslīdz labu mehanisku lasīšanu sprediķu vai dziesmu grāmatā, vai pusbibelē, kas tanīs laikos bija stipri izplatīta. Tamdēļ arī Jurijam Samarinam, kurš no 1846.—1848. g. darbojās Vidzemē kā revīzijas komisijas ierēdnis, bija kritis acīs tas apstākļi, ka neskatoties uz to, ka šejienes vācieši lielījušies ļoti daudz darījuši latviešu un igauņu izglītības labā, tomēr zem visiem zemnieku lūgumrakstiem un pagastu amata vīru ziņojumiem parakstu vietā rēgojušies krusti.

Tā tad tiklab latviešu mājās, kā igauņu pagastu skolās rakstu mācība netika mācīta. Tas pats sakāms par lielāko Kurzemes pagastu skolu daļu. Sontaga spriedums par Vidzemes draudzes skolām mums jau ir zināms, — 18. g. simtenī tās bijušas tik sliktas, ka bērni pielaiduši tām pat uguni, lai tikai nebūtu tās jāapmeklē. Merkels par tām liecina: "Draudzes skolotāja pienākums ir nolasīt skolēniem katķismu un apkalpot mācītāju pie dievkalpošanas." (Latvieši, 26.—27. lap.). Protais, ka tāda skolu stāvokļa dēļ un zem toreizējiem pilnīgi nenodrošinātiem zemnieku materiāliem apstākļiem ļaužu izglītība bija stipri grimusi. Te dažas ilustrācijas no skolu dzīves sevišķi Kurzēmē:

Nereta ir liela draudze Augškurzemē, Jaunjelgavas apriņķī, ļaudis caurmērā turīgi. Līdz 1815. gadam tur darbojās par mācītāju tautas izglītības draugs un skolas grāmatu autors Milichs, bet pēc viņa līdz 1854. gadam tāds pat rūpīgs tautas izglītības kopējs Vāgners. Viņš kārtīgi dod Latviešu Avīzēm statistiskas ziņas par savas draudzes izglītības stāvokli. Minēsim dažus piemērus (1822. g. nr. 22): "N. ķirspēlē 2 skolas." Viena nodibināta Gricgālē 1783. g. un barons Korfs to nodrošinājis ar kapitālu. No procentiem uztur skolotāju un apgādā bērnus ar grāmatām. Te ik gadus māca 12 bērnus lasīt, dziedāt un pātarus (rakstīt un rēķināt nemāca); otra skola pie ķestera. Korfs maksā par 12 bērniem, "par savu rūpi" mācās ap 18 bērnu un vairāk. Arī te tikai labākiem māca rakstīt un rēķināt. 1829. g. (Nr. 10): "Priekš 13 gadiem tikai 625 cilvēki pratuši lasīt (no 5719 dvēselēm), bet tagad 1433. Toreiz reti kāds muižas puisis mācēja rakstus vilkt, bet tagad 60 cilvēku, kas rakstus mācījušies."

Pa mājām braukdams, Vāgners sīki saskaitījis visas grāmatas savā draudzē. Viņš atradis: 432 vecās un 538 jaunās dziesmu grāmatas, 265 jaunās derības, 29 bībeles, 80 sprediķu grāmatas un 21 mazo bībelīti. Bet derīgu grāmatu ar pasaulīgu saturu nevienas. Vāgners par to ļoti sūdzas. Ļaudis saucot tās par blēņu grāmatām un nepērkot, pat iedāvātās nelasot, "prieksh sammanīgas dzihwoschanas" tās esot ļoti vajadzīgas. Tamdēļ viņš esot vairāk tādu grāmatu nopircis un ķestera skolā nodevis skolniekiem. Bet tās varot ņemt lasīšanai arī lieli, ja atstāj par to skolai 2 graši nedēļā. Tas varbūt bija pirmais mēģinājums latviešu bibliotēku dibināšanā.

1836. gadā draudzē jau ir 6 skolas, no tām divas minētas. No jauna pienākušas: Ilzmuižā 1835. g. rudenī, kur 20 bērni dabū bez maksas mācību un grāmatas. Pilskalnes skolā 20 bērnus māca grāmatā un dziedāšanā; skolotājs ir kāds vecs pagasta loceklis. Vecmēmeles muižā "pehrn skohla iecelta". Te 13 bērniem brīva mācība, grāmatas un pilnīgs uzturs. Lielsusejas muižas skolā arī viens godīgs latviešu vīrs māca 10 bērnus. Visā draudzē no 5885 dvēselēm 95 ir skolēni.

1837. g. (Nr. 6.): Kamēr Neretas draudzē skolas pastāv, tanīs mācījušies 868 bērni. Šinī gadā visā draudzē 91 mācējis rakstīt. Rites pagastā nebijis neviena rakstītāja, Gricgales pagastā 1, Pilskalnes pagastā 2 u.t.t.

1838. g. (Nr. 24.) Neretas skolās ievests sods: 10 grašu par katru bez iemesla nokavētu dienu. Soda nauda izlietota grāmatu iegādei. Nodomāts katrā pērmindera "apriņķi" ierīkot skolu.

Vāgnera 25 gadu jubilejas gadā (1839. g.) grāmatu prot jau 2264 (no 5650 dvēselēm), bet 1793. g. tādu bija tikai 474; raksta 107 un rēķināt prot 18 (šī ziņa parādās pirmo reizi).

1840. gadā (Nr. 25.) rakstītāju skaits pieaudzis uz 126 un rēķināt mācījies 51. Bet šogad uz divām muižas skolām bērnus nesūtīšot, jo neesot maizes, ko līdzī dot. Rudzu pūrs maksājot 1 rbļ. 80 k. sudr. un miežu pūrs 1 rbļ. 20 kap. sudr. (par vienu sudraba rubli tanī laikā deva gandrīz 3 papīra rubļus jeb, kā toreiz sacīja "banko". Te jāpieņem, ka 19. g. simta pirmajā pusē Kurzemē bieži uznāk bada gadi. — 1850. g. (Nr. 14.): Viens skolotājs miris, mācības notiek tikai 4 skolās. Skolnieku 78. Lasītāju draudzē 3180, rakstītāju 227, rēķinātāju 102.

Izglītības ziņā Neretas draudze 19. g. simta pirmajā pusē ir viena no labākajām Kurzemē. Un tomēr ... Uz kādiem nedrošiem pamatiem te stāv skolas, kāds mazvērtīgs ir skolas darbs un tā strādnieki, kā to Vāgners piemin! Zināms, kāda alga, tādi strādnieki.

Nesim tagad otru draudzi diezgan bagātā apvidū (krona ļaudis), kur pirmajā gadu simteņa pusē darbojies rūpīgs mācītājs. Tā ir Biržu un Salas draudze pie Jēkabmiesta, tās mācītājs no 1806. g. Lundbergs, miris 1858. g. Pirmās ziņas par savas draudzes izglītību L. dod 1837. g. (Nr. 7. un 14.). Visā draudzē bijis 1390 lasītāju un 40 rakstītāju, bet priekš 30 gadiem bijis tikai 100 lasītāju. Līdz tam, kā redzams, bijusi tikai draudzes skola, kur mācījies "tas godīgs ērgelnieks Liventahl, sagatavodams "skolmeistarus" citām draudzes skolām. Un šīs citas draudzes skolas tad tikušas atvērtas 1836. gada ziemā. Par tām L. ziņo: "Kā warr itt lehti skohlas eetaisit." Trīs no tām jau iesvētītas un vēl divas "meitu skohlas" iesvētāmas. Pirmā celta Bērzgalā. Te bērni ik nedēļas sanāk ar maizi un pārtikšanu uz 5 dienām. Skolas nauda nav jāmaksā. "Skolmeistars dabū loni no draudzes lādes, un neiet pie lozēšanas." Tāpeles un citas skolas lietas dod pa-

pasta lāde; grāmatas un papīrs jāgādā bērniem pašiem. Nabaga bērniem arī tas par brīvu. Māca lasīt, rakstīt, rēķināt, meldiņus un diev-vārdus.

Otrā skola Klaucānu pagastā "uz tādu pašu vīzi". Godīgs saimnieks iedevis savu gaišu istabu par klasi un dēlu par skolmeistaru. — Trešā skola ir Salas draudzes Melderu mājās. Skolas apmeklēšana nav piespiesta, bet visas skolas ir pārpildītas. Visas 5 skolas nemaksāšot vairāk par 60 sudr. rubļiem.

1838. gadā (Nr. 16.): No 124 iesvētāmām meitām 55 lasīja labi, 48 drusciņ piedauzījās, 21 — vāji. Meitu skolas vēl nav. 1839. gadā (Nr. 14.): No 134 iesvētāmiem jaunekļiem 84 lasīja labi, 42 piedauzījās, 8 slikti; 30 pazina rakstu. Tanī pašā gadā starp rekrūšiem (Jēkabmiestā) tikai 42 skaidri lasīja.

Liventāls bez tam ir liels alkohola apkarotājs, nodibinājis sātības biedrību un ik gadus ziņo par tās gaitu. 1840. gadā (Nr. 25.) iecelti 7 jauni pagasta tiesas locekļi. Tie visi māc lasīt un 5 arī rakstīt. 5 atsacījušies dzert brandvīnu.

Skolu statistika: 1) Dziedātāja (laikam agrāk nosauktā "draudzes") skolā 7 skolnieki, 2) Bērzgala pagasta skolā 41, 3) Klaucānu skolā 14, 4) Melderu skolā 12 un 5) Zvanītāja skolā 4. Kopā 78 skolēni. Pa visu draudzi bijuši 1558 lasītāji un 144 rakstītāji. 1841. gadā (Nr. 18.): No iesvētāmiem puīšiem 20 mācēja rakstīt. Ar atturību sekmejās — nosvinētas kāzas bez brandvīna. (Nr. 50.)."

Līdz sešdesmitiem gadiem tautas izglītības līmenis vairs augstāk necēlās. Tagad mums izliekas nožēlojams tāds izglītības stāvoklis. Lai kaut cik ar to samierinātos, mums jādzird, kā bijis agrāk. Kad 1856. g. Biržu un Salas draudzes mācītājs Lundbergs svinēja savu 50 gadu darbības jubileju, viņš deva arī vēsturisku atskatu par savu draudzi (Latv. Avīzes, 1857. g. Nr. 6. un 7.). Atkāpdamies no tā laika ortografijas, mēs paturam L. izteiksmi:

"Kāda bija tā kristīga būšana priekš piecdesmit gadiem? Toreiz pie mums nebija vairāk kā 100 lielu un mazu lasītāju, maz svētu dziesmu grāmatu un tikai kādas 12 bībeles un nekādas pagasta skolas. Arī draudzes locekļu skaits bija mazs, jo tikai simts bērnu tapa par gadu kristīti un pie Dieva galda piegāja 1400 cilvēki ziemā un tikpat daudz arī vasarā. Miruši netapa pēc patiesības pierakstīti. Iesvētītas kapsētas vēl nebija, bet miroņus paglabāja šur un tur, kur patika. Pārtarnieku uz iesvētīšanu ik gadu 50 — 60. Šie nāca pa 5 vai 6 mācītāja muižā, skaitīja ar mēli vien savu mazu katķismi un tad svētdienā piegāja ar citiem pieaugušiem kristītiem cilvēkiem pie Dieva galda. Baznīca dažā svētdienā bija tukša un mācītājam bija jāgriežas atpakaļ, jo sestdienās ļaudis labprāt lika savus bērnus kristīt un savus laulniekus iesvētīt mācītāja muižā un tad devās uz mājām tādas goda dienas

svētīt ar plītēšanu un rīšanu, iztērēdami savu naudu un veselību. Mēs iegādāties (atmināties), ka vienās kāzās par brandvīnu vien tapa izdoti 50 pūru rudzu. Bet nevien kristībās un kāzu mājās, — arī krogos un lielceļā atrada piedzērušus cilvēkus. Dažu bērnu šādā krogā kristīja garām braucot svešas ticības baznīcas kungi. Kad bērnu mācīšanu sludināja, tad ļaudis palika nost no baznīcas.

Dziļa māņticība aptumšoja ļaužu dvēseles, tie cerēja lielāku svētību dabūt no Dieva svešās baznīcās un pie svešiem baznīcas kungiem, tādēļ tur devās ar savām aizlūgšanām, lika iesvētīt savu maizi, savu gaļu un citas ēdamas lietas, lika nolādēt savus skauģus un ienaidniekus. No tālienes tie turp aiznesa savus slimus bērnus ar svētuūdeņi aplaistīt un dažu reiz pa ceļu tāds bērniņš noģība — noslāpa. Pie liķu kapa viesus mieloja pa pilnam ar brandvīnu.

Un kāda bija tā laicīgā būšana? Gandrīz visas mājas bija nejaukas, nespodras un neapkoptas. Cilvēki un lopiņi dzīvoja daudz vietās kopā tumšās rijās, jo īpašas istabas reti tur redzēja. Iekš abām draudzēm bija tik 3 istabas ar skursteņiem un glāžu logiem un priekšnamiem. Istabām bija divi vai trīs caurumi, caur kuriem dūmus izlaida, un tos pēc ar galdiņiem aizšāva. Arī durvis bija vaļā turamas dūmu dēļ. Bērni apsmulētos kreklos, trīcēdami stāvēja cepla priekšā silidīdamies un pēc kāpelēja cepla virsū. Kad mācītājs ļaudis apmeklēja, tad pieaugušos neatrada mājās, jebšu viņš savu atnākšanu bija baznīcā sludinājis; bērni izklīda pa klēti un rijām.

Rekrūšu ņemšana toreiz bija bailīga lieta; tas bija gandrīz varas un slepkavas darbs, jo puīši aizbēga mežā, kur tiem kājas un rokas nosala, citi paši tišām maitāja savus locekļus, citi turējās bez prāta pretim. Vietām rekrūši ķērāji, no muižas sūtīti, nakts vidū ielauzās sētās (mājās). Nu cēlās vaimanas un brēkšana starp mātēm, sievietēm un bērniem.

Vīru, sievu un meitiešu apģērbs bija nesmuks. Tie baznīcā nāca ar postalām un vīzēm un visā draudzē neredzēja vairāk kā trīs pārus zābaku; sievas nesa lielas mices no lapsu ādas, arī vasaras laikā, un 3 vai 4 villainus deķus vienu pār otru, meitām bija lieli sakti no sudraba un ar lieliem sarkaniem akmeņiem, un vadmalas vainaki ar glāžu pērlēm izšūti. Reti viņu starpā redzēja kādu prišu, gludu un sārta seju.

Kāda ir tagad pēc piecdesmit gadiem mūsu draudzes kristīgā būšana? Tagad grāmatu skaits ir vairin vairojies. Draudzē atronamas kādas 300 bībeles un 2000 svētu dziesmu grāmatas. Baznīcas ik svētdienas pilnas. Pie bērnu mācīšanas baznīcā sanāk ar prieku līdz 100 puīšu un meitu, kas uzmanīgi klausas un labas atbildēšanas dod. Jau nekļi pie sataisīšanas uz iesvētīšanu 2 nedēļas sapulcējas pie dziedātāja un pie mācītāja ar savām bībelēm un dziesmu grāmatām, vienā gadā puīši, otrā meitas. Viņi ir izmācījušies nevien visus mācības gaba-

lus, bet arī visas izstāstīšanas un turklāt daudz Dieva vārdus no bībeles. Bērni netop vairs svešās baznīcās kristīti, istabas un rijas netop iesvētītas no svešiem mācītājiem, bet no draudzes mācītāja. Kā jauki tagad baznīcas meldiņus velk pēc ērģeļu spēles un caur godīgu dziedāšanu un skolmeistaru pūlēšanu bērni labprāt mācās jaunas meldiņas, dažu reiz arī uz četrām balsīm.

Nu ļoti reti redz piedzērušos cilvēkus, nei krogā, nei mājās, nei ceļā un arī godu dienās; ļaudis bauda Dieva dāvanas ar sātu un gausu pēc sātības biedrības priekšzīmes. Dažs labs brandvīnu nemaz nebrūkē.

Par bērnu kristīgu audzināšanu gādā jo dienas jo vairāk vecāki un skolmeistari, kas no sirds savu amatu strādā. Kas vēl mūsu draudzē trūkst, tas ir saprātīga un mīlīga gādāšana par slimniekiem un viņu kopšanu. Cerības, ka arī šīnī lietā nāks labošanās.

Un laicīgā būšana? Prieks ir redzēt arāja mājas no iekšienes un no ārienes. Visas māju ēkas stāv uz stipriem mūrētiem pamatiem. Jau nevar vairs saskaitīt, cik mājas ir ar skursteņiem, ar glāžu logiem, ar logu slēģiem, ar priekšnamiem un ar pagrabiem. Dažai istabai ir trīs skursteņi, vietām arī enlenderu kukņas, krāsnis ar podiem un dēļu grīdas, īpaši saimniekam un saimniecei. Dažreiz ceļa viri un reiznieki šās mājas turēja par mazām muižām.

Apģērbs, it īpaši pie sievietēm un meitām, ir citāds. Viri un puīši baznīcā nāk ar zābakiem, sievietes un meitas ar kurpēm. Ļaudis rādās smukos pašaustos svārkos. Redz maz aubes un pirktus raibus lakatus. Mums šķiet, ka tagad pie mums prišāki bērni un smukākas meitas atronamas.”

Mācītājam Lundbergam bija iemesls nopriecāties par tādu pārmaiņu Biržu un Salas draudzēs, bet mums jāatzīst, ka viņa draudzes izglītības stāvoklis piecdesmitajos gados bija ļoti zems. — Ja nu vislabāki ar skolām apgādātas un arī materiāli neizsūktās draudzēs ļaužu izglītība stāvēja tik zemu, tad ceļas jautājums, kā izskatījās šai ziņā mazāk laimīgajās draudzēs? Vispirms jāsaka, ka mechanisku grāmatas lasīšanu mājās diezgan uzcītīgi mācīja jau no zviedru laikiem. Bet tā ka šī lasīšana bija neapzinīga, t.i., lasītājs pats nesaprata, ko lasīja, maz bija ko lasīt un vēl mazāk laika lasīšanai, tad, kā liekas, daudzi, kas bērībā bija iemācīti lasīt, vēlāk to aizmirsā. Bet netrūka arī tādu, kam lasīšanas māksla nekad nav bijusi ierādīta. Ar vienu no izglītības ziņā nolaistām draudzēm mūs iepazīstina Sēlpils mācītājs Chr. Stenders, vecā Stendera dēls. Un ko mēs par šo dzirdēsim, tas pats sakāms par Kurzemes un Vidzemes draudžu lielo vairumu.

Par Sēlpils un Sunakstes draudzi Chr. Stenders raksta 1829. g. (Nr. 14): "Iesvētīti 158 jauni dievgaldnieki. Tikai puse no tiem varēja lasīt. Priekš 15 gadiem pa 400 mājām bijuši tikai 416 la-

sītāji. Tagad to 3 reiz vairāk. Ik gadus pārdod 100 kalendāru un 20-25 dziesmu grāmatas. Reti šur tur kāds iemācās rakstīt, jo skolu nav, bet uz priekšu pēc likuma sagaidāms." Tā tad 22 gadi bija pagājuši no likuma izdošanas, kurš pavēlēja "jo sevišķi gādāt" par skolām, un veselā lielā draudzē uz skolām tikai vēl gaidīja. —

1843. gadā (Nr. 5) Chr. Stenders dod par savu dubultdraudzi interesantas statistiskas ziņas, kas gan uzrāda tautas izglītības ziņā lielu soli uz priekšu, lai gan varbūt tikai ārēju, jo tuvāk par skolām nekas nav sacīts: Sēlpils draudzē vīriešu 1537, sieviešu 1671, grāmatu prot lasīt 793 vīrieši un 639 sievietes. Rakstīt māc 70. Skolas bērnu 190, bībeļu 68, bībeles stāstu 24, sprediķu grāmatu 63, jauno testamentu 34, dziesmu grāmatu 312, citu grāmatu 304. Mājas ar skursteņiem 7, saimnieku 174. — Sunakstes draudzē: vīriešu 1473, sieviešu 1800. Vīriešu, kas prot lasīt, 402, sieviešu 402, bībeles 68, bībeles stāsti 20, sprediķu grāmatas 40, jauno testamentu 28, dziesmu grāmatas 432, citu grāmatu 250. Mājas ar skursteņiem 16, saimnieku 197. Par skolām — cik un kādas tās bijušas, nekas nav minēts. Nav ko šaubīties, ka "skolas bērnu" lielākā daļa būs bijusi tā saucamie iesvētāmie jeb "pievedāmie" bērni, kuri sanāca apmācības nedēļās pie mācītāja vai ķestera. Par Sēlpils un Sunakstes draudzēm šādas ziņas vēlāk vairs nepārādās.

Nesim vēl vienu it prāvu draudzi no Augškurzemes, kas sastāv no nokalpinātiem un izsūktiem dzimtļaudīm, ar 3 baznīcām un 1 lūgšanas namu. Tā ir Subates draudze. 1841. gadā tanī par mācītāju atnāk jauns kandidāts Boks (Bock) un tūlīt iesāk cīņu pret skolu pretiniekiem (Latv. Av. Nr. 15, 16, 32 un 33.). Draudze ļoti nabaga, viena tās daļa vēl pilnīgā dzimtniecībā (Oknistes pag. Kauņas gub., kur dzimtniecību atcēla tikai 1861. g.), ļaudis nespēj skolas ierīkot. Boks klauvē pie kungu durvīm. Ar lielām grūtībām viņam izdodas nodibināt četras skoliņas ar pašaudzinātiem skolmeistariem: Vilkupē, Asaros, Gārsenē un Brodē. Boks te bija par mācītāju no 1841. līdz 1851. gad., kad viņa vietā atnāca mācītājs Grīners. Sākumā G. mēģināja staigāt Boka pēdās, — interesējās par skolām, vēlāk nodevās misionēi. No 1853. gada skolu apraksta redzams, ka Grīnera draudzē tad bijušas 5 skolas ar 95 skolniekiem; no tiem 20 mācījās lasīt, rakstīt un rēķināt. Subates ķestera skolā bijuši 5 bērni, Susejas skolā "ļoti maz bērnu" (arī tagad vēl ļoti novārdzināts pagasts). Puse no visiem skolniekiem ir iesvētāmie bērni. Prodē dzimtkungs šoruden (1852. g.) uzbūvējis labu skolas namu ar skursteni. Tā tad laikam vēl 1853. g. Subates draudzē bija skolas nami bez skursteņiem!

Nolaidīsimies tagad uz leju — vienā no slavenākiem Kurzemes apgabaliem. No Dobeles 1825. g. raksta, ka dažos turienes novados ļaudis uz mācību nemaz necenšoties. Drīz būšot izmiruši visi grāmatnieki un nebūšot vairs neviena, kas varēs liķus appātarot. Tā tad tear mācībām gājis taisni atpakaļ. 14 gadu laikā par šo draudzi nekas ne-

tiek ziņots, bet 1839. g. (Nr. 48) mācītājs Richters raksta: Dobeles draudze atvērta jauna skola "priekš triju muižu pagastiem" — Bērzbeķes, Dobes un Rambu muižas. Bērzbeķes kungs dāvinājis staltu namu, 3 pūrv. zemes un ganības. Skolotāja alga 100 rubļ. sudr., ko pa lielākai daļai maksānot kungi un pa mazākai pagasts. Rambu pagastam gan jau agrāk bijusi skola, ko kāds citkārtējs šā pagasta loceklis Aleksandrs Tregers, liģeris Rīgā, palīdzējis ierīkot. 1845. g. (Nr. 51.) raksta laikam tas pats ziņotājs: Caur ļaužu trūcību diviem pagastiem skola zudusi. Skolas pa lielākai daļai uzturētas no muižām, bet ļaudis sūdzējušies un brēkuši par skolas grūtībām un bērņus tanīs nelaiduši. No raksta redzams, ka dažas skolas vēl atlikušas. Tā piem., "šogad Līves muižā pārnācis viens jauneklis, kas Irlavā izmācīts, otru visi kungi mācot arī Irlavā uz sava rēķina." Rakstītājs vēlas no valdības "piespiešanu un cietu likumu, tad skolas būs." Neparasta parādība Latv. Av. šinī rakstā, ka mazliet pārmet arī kungiem. —

1851. gadā uz Dobeli par mācītāju atnāca Boks. Lai gan ap šo laiku viss mācītāju vairums bija nodevies bībeles biedrību dibināšanai un svētu rakstu izplatīšanai, tomēr Boks vairāk interesējas par skolām. Pašā 1852. g. sākumā viņš jau ziņo (Nr. 5.), ka 1851. g. ziemā Bokais muižā celta jauna skola; tanī būšot ap 10 bērņus. Bērzbaznīcas skola pērn bijusi apstājusies, bet tagad atkal atvērta un tanī mācoties 21 bērņus.

Mācītājs Elverfelds (Elverfeldt) ziņo no Tukuņa (1826. g. Nr. 31.) Priekš 6 gadiem ne puse no iesvētāmiem bērņiem nemācēja lasīt, bet izgājušā pavasarī no 176 jaunekļiem bija 130 lasītāji un 3 rakstītāji. "Nevienas latviešu skolas vēl nav un pilsētā vācu skolā reti var kādu bērņu sūtīt." Skolu nav arī 1827. g. No 188 iesvētāmiem 126 mācēja grāmatu un 2 prata rakstīt; viens no tiem mācīsies pilsētā "lielā skolā", otrs muižā no skrīvera, kas arī esot latvietis. 1831. gadā starp 239 iesvētāmiem 198 lasīja.

1827. gadā (Nr. 12.) Grobiņas latviešu draudzes mācītājs ziņo, ka no 3399 dievgaldniekiem 1081 grāmatu neprot un no 2146 bērņiem tikai 1117 to prot. "Gan arī Grobiņas draudzē daži jaunekļi rokas rakstu pazīst, raksta un cik neko rēķina, bet viņu skaits nevaidvērā likts." Raksta beigās mācītājs aprāj un pamāca savu draudzi, lai nedzenas pēc pusvācietības, bet lai paliek savā tēvu kārtā un "nelaužas tur, kur viņiem nekrīt būt."

Skolu ziņā pavisam tukša bijusi Bārbeles draudze. Mācītājs Bedels 1853. g. (Nr. 10. u.c.) to apraksta pamatīgi, uzdodams, cik ceļu, cik baznīcu, cik muižu, cik krogu, cik božu u.t.t., bet ne vārda nemin par skolām.

Tikpat tukšs līdz četrdesmitiem gadiem ir lielais Dundagas pagasts, kur pirmo "skolu" atver vecais Dinsberģis 1839. gadā sapuvušā mežsarga būdā (Kubelēs), bez grāmatām, bez tāfeles, bez visa. At-

ronam arī dažu citu draudzi, kur visā gadu simteņa pirmajā pusē nav bijis nevienas skolas.

Tā pieņēm., no Aizputes draudzes 1856. g. (Nr. 18. Pielik.) ziņo: Aizputes pils un Ievadas dzimtkungs barons Renne (Roenne) uzbūvējis 1855. gadā pirmo skolas namu Aizputes draudzē. Šoziem tanī mācās līdz 80 bērnu. Daudzi no tiem mācās rakstīt un rēķināt.”

Četrdesmito gadu beigās pamostas interese uz tautas izglītību arī katoļu draudzēs Augškurzemē, kur grāfiem Plāteriem pieder liela daļa Ilukstes apriņķa. Šī parādība nestāv nekādā sakarā ar 1817. gada zemnieku likumu, kur runā tikai par luteru skolām. 1849. g. (Nr. 33) ziņo, ka ”Šlosberga grafs saderējis katoļticīgu latvieti Veinberģino Lejaskurzemes par skolotāju. Alga ap 200 rbļ. sudrabā. Skola būšot Dunavā. No šī laika Veinberģs top kārtīgs un rūpīgs ziņotājs Latv. Avīzēm par katoļu skolām Augškurzemē.

1851. gadā (Nr. 16.) Dunavas skola pārcelta uz Danenfeldi pie Ilukstes. No sākuma ļaudis negribējuši bērnus skolā laist, bet skolotājs bijis laipns un mīlīgs. Tagad ļaudis atzinuši savu labumu un sūtot labprāt. Skolā tagad 25 bērni, 15 no tiem skaidri māc latviešu valodu, labi lasa, raksta un rēķina, bet 3 neprot vēl neviena vārda latviski (laikam baltkrievi). Drīz pēc tam (Nr. 31.) skolu apmeklēja grāfs un parklaušinājis bērnus lasīšanā, rakstīšanā, rēķināšanā, ģeografijā, un reliģijā. Bērni te dabū nevien brīvu skolu un mācības līdzekļus, bet arī uzturu (1852. g. Nr. 34.). — 1853. g. (Nr. 38. un 48. Pielik.) nākgaismā, kam Ilukstes apr. katoļi var pateikties par savām skolām. Izrādās, ka Ilukstes apr. dekāns Tamulēvičs par tām rūpējies. Ilukstes draudzē vien ir 176 skolas bērni; bez tam ir skolas Raudu muižā, Varnavičos (29 skolas bērni), Šederē, Dvietā, Dunavā (56 bērni) un Menku muižā (23 bērni). Par mācības līdzekļiem un bērnu uzturu gādā gan muižnieki, gan mācītāji. No Veinberģa skolniekiem daudzi top par skolotājiem citās katoļu skolās, bet Raudu muižas skolā māca izdienējis zaldāts, kas kara dienestā iemācījies grāmatu. Šīs skolas pastāvēja un ziedēja, kamēr nepietrūka Tamulēviča un Veinberģa. Un diemžēl tā gāja arī daudzās luteru draudzēs.

* * * * *

XI. DAŽI LATVIEŠU SKOLU DRAUGI

Tagad pāriesim uz gaišākām parādībām, pieminot tos vīrus, kurus dēvē par latviešu tautas skolu tēviem un gādniekiem un kuri šo vārdu arī pelnījuši. Tie ir vispirms Pauflers, Vilis Pantēnijs (Panteņius, kā viņš pats sevi pirmo reizi stāda priekšā, būdams Latv. Avīžu redaktors: "Es, tas agrāk nepazīstamais rakstītājs P.V. – Vilis Panteņius) un Volters.

Pirmā ziņa par Paufleru nāk no viņa paša (1822. g. Nr.16). P. žēlojas, ka viņiem Kursišos un Zvārdē neesot skolu, lai gan skolotājus viņš jau izmācījis, – vienu no Kursišiem, otru no Zvārdes. 1823. g. (Nr. 5.) Veczvārdes vagaris Jēkabs Pisenieks raksta: Skolas vēl nav. Mācītājs māca savās mājās tiklab kalpu, kā saimnieku bērnus (sākot no 1817. g.). Bet skolai baļķus jau šoziem pieveduši. Pa vasaru skolas nami Zv. un Kursišos bija gatavi, un 1824. g. sākumā (Nr. 6.) Pauflers jau sīki apraksta abu skolu iekārtojumu un darbu gaitu. Nevar sacīt, ka tā būtu visai pedagoģiska, bet toties jo gaišāku liecību tā dod par Pauflera dedzīgu nodošanos skolai. No ceļšanās līdz gulēt iešanai bērniem gandrīz nemaz nedod vaļas un atpūtas. Pauflers pats katru nedēļu un pat vairāk reizes nedēļā apmeklē vienu un otru skolu. Kursišu skolā ir 34 bērni, Zvārdes 22. Tā paša gada Nr. 26. Pauflers jau apraksta eksāmenus savās skolās. Ar kādu skubu ticis strādāts, liecina tas apstāklis, ka rēķināšanā labākie skolnieki bija izgājuši līdz triju skaitļu rēķiniem. 1826. gada ziņojumā (Nr. 19.) par eksāmeniem un skolas beigām lasām šādu teikumu: "Mēs strādāsim savu darbu, kaut arī citi šo darbu kā nelietīgu brāķē un apsmej." Šogad Kursišos bijis 20 bērnu, Zvārdē 24. Atlaisti tie 13. aprīlī.

Un Pauflers strādāja savu darbu, kamēr to aicināja uz Ventspili par prāvestu un no turienes uz Pēterburgu par ģenerālsuperintendentu. Vēl uz Pēterburgu braukdams, viņš iegriežas Kursišos un Zvārdē apmeklēt savas skolas un arī no Pēterburgas nepiemirst iesūtīt Latviešu Avīzēm paskubinājumu rakstus uz bērnu mācīšanu.

Voltera vārds pirmo reizi parādās Latv. Avīzēs 1831. gadā (Nr. 10.), kur viņš dod biografiskas ziņas par savu skolēnu Andreju Bergmani ("no Andreja, Cihravas baznīckunga arraja, Saimneeka Kalnneeka Mahrtaņa dehla – ar pavahrdū Bergmann"), kuru tas tik tālu sagatavojis, ka šogad tas nosūtīts uz Deksenes skol. semināru (Prūsijā). Līdzekļus dos Cīravas dzimtkungs barons Manteifels. Tanī gadā Volters iespiež Latv. Av. Andreja 25 "grāmatas" un (vēstules) dažus citus viņa rakstus. Nepilnos trīs gados Bergmans nobeidza semināru un pārnāca mājās, un tūlīņ Cīravas (Dzēves) skola tika "iecelta". 1834.

g. bija 106 pātaru bērni un " 5 no citām muižām, kas par skolmeistariem mācās". "Māca arī rakstīt un rēķināt, īpaši galvas rēķinus un arī dabas zināšanas, savienotas ar Dieva vārdiem." "Skola par brīvu, lielskungs visu aizmaksā." 1834. g. te mācījās 20 skolas bērnu, kas tānīs laikos bija pavisam neparasta lieta. 1837. g. (Nr. 42.) Volters ir atkal ko panācis skolotāju izglītības labā: Dižezeres dzimtkungs aizsūtīja uz Karalauču semināru divus latviešu jaunekļus, lai tos tur izmāca par skolmeistariem. Viens no tiem ir J. Zorgenfreijs, otrs — Jane Šulmans. It pareizi sprieždams, ka labas skolas var būt tikai tur, kur labi skolotāji, Volters lielu svaru lika uz skolotāju izglītību.

Jau 1831. g. viņš piesolīja muižniekiem sagatavot viņu pagastiem skolotājus. Bergmanim no Deksenes pārnākot, Cīravas skola tika pa daļai pārvērsta par skolotāju semināru; par semināru to varēja saukt tikai pēc tā laika jēdzieniem. Pateicoties Voltera pūliņiem, vēlāk radās Irlavas seminārs. Volters nomira 1858. g. 14. sept. Pie bērnu apraksta, ko Latv. Avīzēm bija devis A. Bergmanis (Nr. 21. Pielik.) pats redaktors māc. Šulcs piezīmē: "Volteru var dēvēt par īsto Kurzemes ļaužu skolu cēlēju un tēvu." Viņš skubinājis mācītājus un kungus celt ļaudīm skolas. Bet viņa audzēklis Bergmanis, spriežot pēc tā rakstiem Latv. Avīzēs, drīz nodevās pārspīlētai dievbijībai. Svaidīta patriarha tonī viņš sāk rāt un pamācīt savus amata biedrus. Tā jau 1838. g. (Nr. 44.) viņš tiem pārmet, ka tie esot uzpūtīgi, lepni, bezdievīgi, nemierā ar savu stāvokli, kamdēļ skolas nīkstot un kungi un mācītāji par tām nerūpējoties. 1849. g. viņa valoda top pilnīgi pieauguša cilvēka necienīga, tā ir verga valoda, kas rāpodams pa zemi pie sava kunga kājām pats sevi nicina ar dziļu nicināšanu. Apslēpta valšķība, kuras nolūks kaut ko priekš sevis izsmilkstēt, tomēr gaiši cauri redzama.

Līdzīgs gars valda Latv. Avīzēs (arī Mājas Viesī) un Baltijas skolotājos līdz pat sešdesmitiem gadiem. Tādam tam bija jātop, pateicoties reakcijai, kura sekoja 1848. g. revolūcijai Prūsijā. Šai pazemības sacīkstē Bergmanis uzstādīja rekordus, kaut gan arī vecais Kubeles Ernests cīnījās nepalikāt tam visam pakal (sk. Latv. Av. 1855. g. Nr. 33.)

1850. gadā (Nr. 30.) Cīravas Dzērves skolā bijuši 50 skolnieki un 74 pātaru bērni, no pēdējiem 65 labi lasīja un reti arī rakstīja un rēķināja.

Visvairāk no trim pieminētiem mūsu tautas skolas labā ir darījis V. Pantēnijs. Drīz pēc Vatsona nāves (mir. 1826. g.) P. tapa par Latv. Av. redaktoru. Tie nav viņa galvenie nopelni, ka viņš rūpējās par skolām savā Jelgavas latviešu draudzē, — viņa lielākie nopelni ir tie, ka viņš visu savu mūžu cīnījās par tautas izglītību Latviešu Avīzēs. Viņš apkaroja tautas izglītības pretiniekus gan nopietnos, gan zobgaligos rakstos, viņš tēloja tautas skolotāja grūto darbu un trūkumapilno dzīvi, skubinādams to uzlabot. Tautas izglītība ir viņa mīļākais temats.

Paša Pantēnija rakstīts Kroņa Vircavas pagasta skolas dibināšanas apraksts (1836. g. Nr. 42.) mums rāda, ar kādu pamatību P. rīkojās. Vispirms viņš izsūdz savas bēdas, ka Jelgavas latviešu draudzē "nav gan skolas namu, gan skolotāju" un tā tas tālāk nevar iet. Viņš skubina, rāj un glaimo ļaudīm, lai taču rīko skolas. Pa paradumam skrīvera titulis ir: "tas godīgs pagasta skrīveris," bet P. to sauc par "cienīgu tiesas skrīveri", tāpat pagasta tiesu viņš sauc par "cienīgu Kroņa Vircavas pag. tiesu". Tas nenotiek bez iemesla, – pagasta varenos vajag dabūt uz savu pusi, citādi tā lieta neies. Kādā privātvēstulē P. saka, ka tā sauktie pagasta "matadori" – muižas uzraugi, pag. tiesas priekšnieki un skrīveri spārdoties pret skolām, ka sviedri no pieres tekot. Pēc ilgām un garām kustināšanām un apspriešanām Kroņa Vircavas matadori sasauc pagasta sapulci 1836. g. 26. febr. Pantēnijs pats atbrauc no Jelgavas aizstāvēt "savu lietu". Garā un sirsnīgā runā viņš rauga pārliecināt sapulci par skolu derīgumu un vajadzību. Sapulce nospriež celt divas skolas – Kroņa Vircavā un Svētes muižā.

Šīm skolām P. izstrādā plašu skolas likumu, iespiestu uz sevišķām lapām, kas dabūjamas pirkt pie Stefenhāgena par 5 kap. sudr. Te daži svarīgākie nosacījumi: Skolā sūtāmi visi pie pagasta piederīgi bērni, vīriešu un sieviešu dzimuma. Programma: Latviešu valoda – lasīt un rakstīt, rēķināšana, Dieva vārdi ar saprašanu mācīti, arī dziedāšana un galvas gabali, viskin no zemes aprakstīšanas (Geographie) un pasaules notikumu izstāstīšana (Geschichte), īpaši no Kurzemes un krievu valsts notikumiem un arī viskin no dabas zināšanas (Naturkunde), lai bērni zinātu zeme esam apaļa, no kam ceļas diena un nakts, mākuļi, lietūs, vējš u.t.j.pr." Skolotāja alga: ikgad 60 sudr. rbl. skaitāmā naudā, 15 pūri rudzu, 12 pūru miežu. Par vācu valodu, kas to grib, ja maksā 2 sudr. rbl. par gadu. Bet ja skolotājs prastu krieviski un vecāki gribētu, lai māca, tad krievu valoda mācāma par velti. Pret mācītāja gribu nav brīv skolotāju atlaist. Vecākiem nav brīv bērnus, kas pāri par 12 gadiem, no skolas atraut, bet jaunākus par 9 gadiem skolā neuzņem.

Skolas laiks no Martiņiem līdz Jūrģiem. Maizes bērni (kalpu b.) mācās 2 gadi, tad pietiek. Arī saimnieki nedrīkst ilgāk savus bērnus skolā sūtīt, kā līdz 14. gadam, jeb tiem jāpierāda, ka caur ilgāku skolā sūtīšanu neceļas skāde ne viņiem, ne kaimiņiem viņu saimniecībās (!). Apģērbu un pārtiku bērniem gādā vecāki. Pavisam nabaga ļaudīm dod palīdzību no magazinas uz 2 gadiem priekš bērnu uztura; arī grāmatas un mācības līdzekļus dod pagasts. Par apgaismošanu gādā bērnu vecāki. Skolotājam atļauts sliktiem bērniem dot 10 sitienus ar rīksti vai pātāgu; var arī likt "uz ceļiem gulēt" un pusdienas pamest, bet ar rokām sist jeb aiz ausīm un matiem plūkt aizliegts. Pa brīvstundām dod bērniem miesas darbu. Suņu dienas no 1. jūlija līdz 1. septembrim. Brīvļaudis, kas Vircavas pagastā dzīvo, ligst par savu bērnu uzņemšanu skolā ar skolotāju, bet citu pagastu bērnus var uzņemt tikai ar mācītāja un pagasta tiesas atļauju." –

Pantēnijs ļoti ievēroja labu skolotāju izvēli. Dievbijība, zināms, arī viņam bija skolotāja svarīgākā īpašība, bet ar to vien viņu nevarēja nopirkt, — viņš prasīja arī zināšanas. 1845. g., kā no kādas privātvēstules redzams, viņa draudzē bija 6 skolas. 1838. g. (Nr. 18) viņš ziņo, ka Jelgavas latviešu draudzē pa 5 skolām tikai 180 bērnu, kuri gandrīz visi mācās lasīt, rakstīt un rēķināt. Šinī pašā gadā (Nr. 2.) ievietots raksts ar virsrakstu "Palīgu lūdzu!", ko parakstījis "Kāds mācītājs". Tā autors bargi rājas par "neliešiem saimniekiem un vecakiem", kas bērnus nesūta skolā. Nr. 7. raksts ar Pantēnija parakstu "Par skohlahm". Te P. pushumoristiskā veidā tēlo, uz kādiem nedrošiem un nabadzīgiem pamatiem stāv Kurzemes tautskolas, cik nabadzīgi skolas nami un skolotāji, cik nenodrošināti tie: skola ir un skolas nav.

Ļaudis maz vēl saprot skolas derīgumu un grib tikt no skolām vaļā, lai nevajadzētu tām par labu maksāt, — un skola iznīkst. 1841. g. P. sniedz veselu rindu rakstu par skolām, kuros viņš aizstāvas pret uzbrukumiem no vienas puses un, no otras puses, skubina ļaudis uz skolu dibināšanu un bērnu sūtīšanu skola; beidzot norāj tos vecākus, kas izņem savus bērnus no labām pagasta skolām un atdod pilsētās kaut kādās vācu kaktu skolās, kur tiem nekā nemāca, bet kur tie tikai, savā vaļā dzīvodami, tiek samaitāti; tāpat viņš nosoda tos vecākus, kas ņem mājās paklīdušus vācu vanderzellus par skolmeistariem. 1844. g. satirisku vēstuli veidā skroderim Šmaugam P. tēlo skolotāja dzīvi (Nr. 7., 8., 9., 25. un 26.), pilnu trūkuma un dažādu nepatīkšanu, rāda, kādā bēdīgā stāvoklī atrodas Kurzemes tautskolas. Visu šo rakstu nolūks, zināms, bija līdzēt Kurzemes skolām tikt uz augstākas pakāpes, arī pakalpot skolotājiem. Bez šaubām, visi šie raksti irdināja Kurzemes akmenāju un darīja auglīgāku tautas izglītības druvu. —

Vēl minēsim dažus raksturīgus piemērus par šī laika skolu stāvokli dažādos Kurzemes novados, lai tad pārietu uz vispārīgiem apcerējumiem. 1824. g. (Nr. 24.): Ēdolē pie Kuldīgas barons Bērs ierīkojis skolu. Mācītāja palīgs Šmidts izmācījis skolotāju no vietējo zemnieku bērniem. Skolā māca ticību, dziedāšanu, lasīt, rakstīt un rēķināt. Labākie skolas bērni izlasa zemnieku likumu grāmatu. Ēdienu vāra visiem kopā. Māca arī kokus potēt un dārzniecību, arī vāciski māca. Labākos skolniekus lielskungs apdāvina ar grāmatām. Skolotāja alga: 10 pūrv. zemes, siens vienam zirgam, trim govīm un sešām aitām, naudā 20 rubļu. Skola ievietota vienā glītā muižas ēkā.

1822. g. (Nr. 12.): Zaļās muižas pagasts pats "iecielis" sev skolu. Māca 20 — 30 jaunekļus rakstīt, rēķināt "unn arri eeksch kreevu un vahcu vallodahm." Skolotāja alga: no katra saimnieka 1 sudr. rubli, kopā 120 sudr. rbļ. gadā, 20 pūru rudzu, 12 pūru iesala, 25 pūri auzu un 4 pūri kviešu.

1826. gadā (Nr. 1.): Raksts no Firks-Asītes, ko arī par

Audru m. sauc (Priekules dr.). Pagastā tikai 20 māju un katrās tik pa vienam kalpam. Pagasts maz turīgs. Mācītājs stāda to lietu priekšā dzimtkungam "Johann no Fircks". Tas dod visu, kas "priekš skolasuzcelšanas" vajadzīgs; ļaudis stājas pie darba, un tagad skola jau gata. Skolotāja amatu uzņēmies vietējais dziedātājs. Par to tas dabūs no katra saimnieka 2 sieki rudzu un no ikkatra kalpa 1 sieku. Māca: lasīt, pātarus, jaunākās meldijas dziedāt, skaitļu zīmes pazīt, dažas jaukas garīgas dziesmas, aridzan daudz sakāmus vārdus no bībeles, kā dziesmu grāmata iedalīta un kā valkājami dziesmu rādītāji, bībeles grāmatas, arī beidzot viegli saņemama bērnu mācība tiem taps mācīta, kas no svāra pie iesvētīšanas. Skolā 2 ziemu kurss. Mantīgi vecāki var sūtīt arī 3. un 4. ziemu, bet tad jāmaksā 30 kap. sudr. mēnesī. Tādiem bērniem mācīs rakstīt un rēķināt. Skolas bērni vij striķus, auž tīklus, plosa spalvas. No peļņas iegādās mācības grāmatas un bībeles, ko izdalīs labākajiem skolniekiem.

Grobiņā noturēta sēru dievkalpošana 1826. g. Aleksandra I piemiņai (Nr. 15.). No visas "ķirspēles" bij sanākuši skolotāji ar saviem skolniekiem, ap 100 skaitā, un dziedāja sevišķu sēru dziesmu, pie kam "ap 30 to dziesmu no rokas rakstīta papīra jau lasīt mācēja". "Kāds prieks tas būs bijis vecākiem! Kas to priekš 20 gadiem ir redzējis?" — Kā no nākošo gadu ziņām par šo draudzi ir redzams, tad gan skolu te nekādu nav bijis, izņemot "dziedātāju skolas priekš pātarniekiem". Bet kā jau tanīs laikos ļaudis savus bērnus devuši pilsētas skolās, kur tās bijušas viņiem sasniedzamas, redzams no šādas nāves ziņas Latv. Av. 1826. g. Nr. 21: 14. aprīlī Jelgavā nomiris "skolas kungs titularni sovetnik Spekovius". Daudzi no latviešu bērniem tikuši ik gadus pie viņa mācīti.

No Mežotnes raksta mācītājs Konradi 1829. g. (Nr. 20.): Nomiris skolotājs Valdorvs, kurš te jau pie sava tēva bijis par palīgu (un tēvs "ilgus gadus" bijis par skolotāju). Nekrologā skan cauri naidis pret zināšanām, ja viss netiek padots dievbijībai ("lai tad bērns labāk paliek nemācīts," nekā padodas uzpūtībai un lepnībai). No uzpūtības un lepnības Latv. Av. tautu sargā no paša sākuma. Tā jau 1823. g. (Nr. 8) teoloģijas kandidāts H. C. Katerfelds pamāca latviešus pieņemt vācu gudrību un izmaņu, pārvērst to pēc savas vīzes un palikt par latviešiem.

To pašu sludina Bauskas māc. Tillings 1831. g. (Nr. 47): Ar lielām pūlēm viņš ierīkojis skolu sava tēva ērberģī. Par skolotāju ķesteris, kurš dabū maksu no katra bērna. Muiža sūta (t.i. maksā) 12 bērnus, paši vecāki 11 un no pagasta saliktām dāvanām 3. Māca lasīt un rakstīt, bet "lai Dievs dod, ka viņi neieņemas svešas valodas!"

Sevišķu tālredzību izrāda švītenieši Mežotnes draudzē gādībā par savu bērnu izglītību. Švītenes "cien. lielmāte no Elmpt uzbūvējusi jauku skolu un devusi zemi skolmeistaram Jēkab Rozenberg".

Skolā mācās 30 pagasta bērnu. Ļaudis sabēruši labību, cik priekš 40 bērniem uz pusgadu vajadzīgs. Bez tam bērnu vecāki un saimnieki, kas bērnus skolā sūta, sanes aizdaru: putraimus, zirņus, kartupeļus, silķes, taukus un gaļu – arī uz pusgadu. Tas esot labi, jo uz pavasara pusi pašiem sākot pietrūkt un tad bērni būtu jātur mājās.

No Arlavas draudzes ziņo māc. Kārlis Hugenbergers 1839.g. (Nr. 14.), ka te ļaudis vairāk iztiekot ar mājas mācību, jo visā draudzē tikai 2 skolas. Daudzi vecāki un saimnieki nemaz nemācot savus bērnus, kādēļ tie būšot jāapsūdz pie tiesas un arī draudzes priekšā tad viņiem iešot slikti.

1840. gadā Vānes draudzē Aizupes un Dziras pagastuskolai "lielskungs no Hahn" dāvinājis sava tēva piemiņai, – tas nesen miris, – 6250 rbļ. sudr. Šīs summas procenti – 250 rbļ. tiek izdoti ikgadus skolas vajadzībām, – skolnieku apdāvināšanai, skolotājam 25 rbļ. u. t. t. – Ievērojams tas, ka te skolai iegādāts: "2 vēveru stelles, ratiņi, skrūvbenķi, ēveles, kalti, zāģi, naži, šķēres, adatas, irbi u.c. lietas." Kā redzams, te bijis nodoms mācīt vai nu amatus, vai arī tikai tā sauktos "rokdarbus". Kā ar šo pasākumu veicies un vai arī tagad tas tiek piekopts, nekādu ziņu neatrodam.

Lielezeres draudzē 1841. g. (Nr. 6.) bijušas 3 lielākas un 6 mazākas skolas. Pēdējās mācīja tikai lasīt un katķismu. Ziņotājs Vitiņš (Vieting) sevišķi uzsver to apstākli, ka L.-Ezeres skolās bērni netiekot kultī, pērti un sisti. Tāds uzsvērums viņos laikos nebija lieks, jo piem., 1837. g. (Nr. 27.) Grobiņas pilskunga muižā pakāries 12 gadus vecs puika, vārdā Jure, "kam neticis grāmatu lasīt un tādēļ kūlienu bija dabūjis." Nereti sastopami skolas apraksti, kas liecina, ka dzimtkungi gan ierīko skolas, bet tās uzlūko kā labdarības iestādes, kā nabagu bērnu patversmes. Pats par sevi tāds uzskats, zināms, ļoti slavējams, bet skolas kā mācības iestādes nozīmi tas mazina un aprobežo. Tāda skola, piem., aprakstīta 1845. g. (Nr. 6): Meža muižas lielskungs Līvens ierīkojis (priekš 2 gadiem) skolu savā muižā, kur visus bērnus māca par brīvu, bet vācu bāreņi un nabagi saņem arī uzturu un visu citu no muižas. Minētā gadā lielskungs iedevis katrām mājām divas jaunās derības un citus sv. rakstus.

Kā skolotāji priekš 60 gadiem titulēti, redzams no Mežamuižas un Sņķeres māc. Bursi korespondences 1847. g. (Nr. 5.): Mūramuižas, Liel- un Mazberķenes barons Oelsens ietaisījis skolu, kura iesvētīta 13. janv. Par skolotāju būs "viens puisis" no Mūramuižas, vārdā Fridbergs, kas 5 gadi uz barona rēķina mācīts Irlavas skolā.

Līdz sešdesmitiem gadiem sastop ļoti maz skolu, kuras kaut cik pietiekami apgādātas. Pirmā starp tādām skolām ir Meldzeres pagasta skola (Embūtes dr.), kuru dibinājis barons f. Dorotēzens 1838. g. un testamentā tai norakstījis zemi, pļavas, 80 rbļ. ik gadus naudā, 14 asis malkas. 14 gadus te par skolotāju bijis Andrejs Spāģis. Pēc

nodoma tā būs bijusi tiem laikiem diezgan laba "Lindes" draudzes skola, kuras dibināšanu apraksta L. skrīveris Grīntāls 1849. g. (Nr. 3.). Kungs dos skolas telpas un ikgadus 100 rbļ. skolotāja algošanai un 25 rbļ. skolas vajadzībām; dos skolotājam dārzu un malku skolas apkurināšanai, kā arī ganīs un baros 2 govīs. Skolotājs būs līdz ar to arī ērģelnieks, un iecels to kungs. Šie ir kunga solījumi, kurus tas grib turēt, ja pagasts no savas puses nospriež skolotājam deputātu. Pagasta sapulcē skolai rodas daudz pretinieku, — jau tā esot par daudz došanas un maksāšanas, varot iztikt arī bez skolas. No izskolotiem tikai palaidņi vien vairāk rodoties u.t.t., paši izmācīšot bērnus lasīt. Bet citi runājuši skolai par labu, sevišķi spēcīgi runājis mācītājs. Tikko tik skolas pretiniekus uzvarējuši. Avīzē arī viena draudzes locekļa visa runa (laikam paša Grīntāla). Beidzot ar 3/4 balsu vairākumu nosprieduši dot skolotāja deputātam 100 rbļ. no draudzes kapitāla procentiem.

Visdevīgāko roku rāda firstu Līvenu ģimene, celdama tiem laikiem taisni lepnus skolas namus Blīdenē, Kabilē un bagātīgi apgādājama tos ar istablietām un mācības līdzekļiem. Te bez šaubām parādās Aleksandra II iespaids, kas, nesēn tronī uzkāpis, karsti vēlējas savas tautas redzēt brīvas, apgaismotas un laimīgas.

No plašā Kabiles skolas apraksta te ņemsim dažas ziņas (1859. g. Nr. 5. Pielik.): Nams iesvētīts 1858. g. 4. dec.. Tas ir lepnākais skolas nams Kurzemē (tas pats sacīts par Blīdenes skolas namu), celts ar firsta Līvena lielmātes gādību no dedzinātiem ķieģeļiem. Muižas materiāls par 10,000 rbļ., pagasta strādnieki. Divstāvu ēka, liels ābeldārzs, sakņu dārzs, lielas lievenes ar ģipsa lauvām un figūrām, klases 8 reiz 8 asis, guļamas un ēdamas istabas meitenēm un zēniem, 2 slimnieku istabas, 80 dzelzs gultas & 10 rbļ., labi beņķi u.t.t., erģeles par 325 rbļ., skolotājam liels dzīvoklis, pat palīgam 2 istabas. Skolotāju algo firsts. Cieti noteikts skolas apmeklēšanas laiks — 3 ziemas.

Bija varbūt vēl viena otra labi apgādāta skola, bet to skaits katrā ziņā bija ļoti mazs. Viscaur skolu izskats bija šāds (no Dignājas māc. Veiricha korespondences 1852. g. Nr. 2.): Ābeliešu saimnieki nosprieda ietaisīt skolu. No pašu ļaudīm radās skolmeistars, un saimnieki solīja samest algu un deputātu. Skolu atvēra vienā saimnieka istabā. Pēc 2 gadiem tā pārgāja pie cita saimnieka, tad pie trešā un vienu gadu tika turēta rījā. 1850. g. skolmeistars par savu naudu uztaisīja skolu, un tagad tā lieta iet. Var domāt, kas tā par staltu ēku būs bijusi, ko skolmeistars par savu naudu varēja uzcelt, — bet māc. Veirichs, viens no labākiem mācītājiem, ar to jau pilnīgi apmierināts.

Zasa draudzē, sākot no 1848. g. viens dievbijīgs saimnieks 2 ziemas turējis skolu savās mājās. Skolotājs atnācis no Biržu draudzes (laikam no Liventāla "dziedātāja" skolas audzēkņiem). Kungs devis zemi un kokus, un 1850. g. iesvētīts glīts skolas namiņš.

Dignājas mācītājs pagasta bērnus "uzņēmis" savā ērberģī,

līdz kamēr 1851. g. iesvētīts skolas nams. Autors pats izaudzējis skolmeistaru un "par darba vīriņu" savā skolā ielicis. Bet vēl 3 skolas nami Dignājas draudzē trūkstot. Skolas gan esot un tiekot turētas saimnieku mājās, bet tur tām esot gaužam neērta dzīve. Beigās māc. Veirichs lūdz gādāt skolas kartes.

Vēl kādu piemēru ņemsim no otra Kurzemes gala, kur ar skolām gadu simta pirmajā pusē bija sevišķi labi veicies, un kur Volteram bijis tiešs iespaids. — 1855. g. Durbes mācītājs Katerfelds ar neslēptu lepnumu raksta par savas draudzes skolām (Nr. 6. un 15. P.): "Mūsu draudzē ir vairāk nekā 10,000 dvēseļu iekš 20 pagastiem. Vairāk par 650 bērniem katru zienu skolojami. Tad gan var saprast, ka it ar maz skolām nevar iztikt, un tiešām 16 skolas mūsu draudzē tiek turētas." No septiņām pie vārda sauktām un tuvāki aprakstītām skolām vislabākā ir Raibenieku skola, kuru grāfs Kreics (Kreutz) dibinājis jau 1830. g., bet arī tas nams "jau ar vecumu sagājis, tad gan var saprast, cik ļoti visi ilgojas pēc tā jaunā skolas nama, kas jau priekš 7 gadiem no augstā kroņa bija izvēlēts, bet pie kā tos kokus no kroņa meža nebijām dabūjuši."

Izriedā "priekš pāra gadiem skola bija visai iznīkusī un bērni ciemiņu skolās tape skoloti." Tagad (1855. g.) lielskungs atkallīcis skolas namu uzcelt."

Dižlāņu skola "līdz šim tape turēta vienās mājās un mežsargs bija par skolmeisteri. Bet nu lielskungs ir atzinis, ka šie divi amati labi neder kopā un pašā lielā muižā derīgu gaišu rūmi priekš skolas licis sataisīt, un vienu jautru cilvēku par skolmeisteri cēlis, kas nu jau no pat Mārtiņiem neapnikuši savā jaunā amatā darbojas."

Krotē "ar mežsargs bija par skolmeisteri no seniem gadiem. Gan sirmmais vecais tēvs nebūtu varējis ar to dubultu amatu cauri tapt, kad viņa laulības draudzene viņam pie skolas nebūtu spēcīgi palīdzējusi. Nu, kad vecam vīram jau par grūtu palika tā tecēšana, tad mežu visai jaunākām kājām atstājis un pie skolas vien palicis, un lielskungs tās mazās mežsarga būdiņas vietā, kur gan par daudz knapa rūme bija, īsti brangu, lielu, gaišu rūmi vienāsavā muižā novēlējis."

Slokas skola: "Gan savu vecu skolas rūmi nebijām apnikuši, lai ar' tur par augstām lauku trepēm jākāpj bija, no kā ziemas laikā, kad pakāpes bija apsalušas, dažs bērniņš dabūja it ātri uz leju braukt," bet muiža izrentēta un rentnieks paņēmis skolas telpas. Tagad "skolai ierādīta cita vieta, ne labāka, ne sliktāka."

Vecpilē "šovasar skolas nams, kur bez skolmeistara vēl citi pārenieki mīta, — nodega." Bet līdz skolas sākumam bijis jau gandrīz gatavs, no jauna izlāpīts.

Lieģos skolmeistars Mārtiņš Jansons jau kādu laiku "iekš

lielas vājības caur to, ka viņa krūtis, kas jau no jaunām dienām stipras nebijušas, jo dienas jo vairāk no dusuļa tape pārņemtas." Tagad viņš miris, skolas nav.

No Vidzemes visā gadu simteņa pirmajā pusē ziņots tikai par pagasta vai muižas skolām Drustos. (1822. g. Nr. 9.): "No Drustu muižas skolas. 1809. g. kungi uzcēla skolu, kur ik gadus māca 20 bērnu lasīt, rakstīt, rēķināt, dziedāt, ticību un citas labas zināšanas. No katrām mājām skolai jādod 2 sieciņi rudzu, 1 sieciņš miežu, 15 kap. naudā un pusass malkas (110 saimnieku). Uztaisīts liels skolas nams. Dziedātājs, "kuram tas skohlnieku amats nowehlets", dabū par to no kunga vēl 48 rbļ. un 9 pūrus rudzu. Mācības laiks 3 ziemas, bet kam grūta galva, jānāk ceturto ziemu pārnedeļas. No samestās labības un no tā, ko kungs vēl pielicis, bērni tiek pilnīgi paēdināti. Tomēr katram tēvam, kas kādu bērnu skolā sūta, katru ziemu jādod no sevis 2 spaiņi kāpostu, viens pūrs kartupeļu, 5 mārc. tauku un, ja iespēj, 1 pods gaļas, "ar ko viņš patiesi mājās savu bērnu nevarētu izmitināt." "Tai sievai, kas ēdienu vāra un par viņu glītumu un apkopšanu gādā," ikkatrs tēvs dod vienu mārc. vilnas un 1 mārc. nesukātu linu. Pie izlaišanas ap Jurģiem dabū ikviens, kas klausīgs un čakls bijis, dziesmu grāmatu, bībeli, spalvu nazi un raību kakla drānu, kuru atņem, vai aizliedz valkāt, kad uzvedībā vai mācībās palaižas. Vislabākie dabū viņu mājās iedēstītus divus augļu kokus. —

Bez šīs muižas skolas pagastā vēl ir pagasta skola, ko kāds goda vīrs Viļums ierīkojis savās mājās, pats pāriedams dzīvotrijā. Viļuma dēls, kas jau ķestera skolu izgājis, esot tanī par skolmeisteri. — 1838. gadā (Nr. 34.) atkal lasām par Drustu skolu: 28 gadu laikā tanī mācījušies 158 bērni. Tā ir zīme, ka skola tikai nikuļojusi, jo caurmērā to ik gadus apmeklējuši 5 līdz 6 bērni, kamēr beidzot tā pavisam iznikusi. Godīgā vīra Viļuma skola 1838. g. vairs nav minēta.

* * * * *

XII. REAKCIJAS LAIKS LATVIEŠU TAUTSKOLĀS

Ar iepriekšējās nodaļas saraustītām ziņām nobeidzam 19. gadu simteņa pirmo pusi, līdz ar to Nikolaja I. valdīšanas laikmetu. Šis laiks bija neauglīgs izglītībai vispār un tautas zemākai izglītībai it sevišķi. Kad 1847. g. Igaunijas gubernātors savā vispadevīgākā ziņojumā rādīja, ka amatniecība viņam uzticētā guberņā panīkstot, tamdēļ ka amatnieki cenšoties dot saviem bērniem augstāku izglītību ģimnazijās un universitātē, — tautas apgaismošanas ministrs grāfs Uvārovs lika paaugstināt minētās skolās mācības naudu, jo augstākā izglītība zemākajām šķirām esot nederīgs, lieks greznums un izvedot viņus no pirmatnējā stāvokļa (iz pervobitnavo sostojāņija). Sāka aizliegt arī privātskolas.

Lai vēl vairāk kavētu iestāties vidusskolās, noteica atvaļināšanas zīmes pieņemšanu no pagasta un pilsētu sabiedrībām. Apstiprinādamis ministra priekšlikumu, ķeizars tam uzrakstīja vēl šādu rezolūciju: "der arī padomāt, vai nav līdzekļu, kā apgrūtināt ietapšanu ģimnazijās raznočinciem (pēc nozīmes: vidus šķirām), (Istor. obzor min. nar. prosvešč., 260 lapp.). — Līdzekļus, zināms, atrada: no zemākām šķirām pielaida iestāties ģimnazijās tikai 1. ģildes tirgotāju dēlus.

Zīmējoties uz grāmatu izdošanu un izplatīšanu tautas vajadzībām, Nikolajs I. nolēma: "Ne par ko nepielaist!" (otnuž ne dopuski!) (Russk. Starina, 1903, 585.—586. lapp.). Zemāko šķiru izsargāšanu no grāmatām sasniedza smieklīgus apmērus: 1849. gadā aizliedza pat tautas dziesmas. Cenzēja ietinamo konfekšu papīru bildītes, un uz šīs cenzūras vajadzību esot norādījis pats Nikolajs I. Vēlāk sāka cenzēt arī piparkūku formas (prjāņiki pečatnija) un transparentus.

1850. gadā Uvārova vietā nāca kņazs Širinskis-Šichmātovs. Viņa projekts bija: arī universitātēs visas zinātnes dibināt ne uz ko citu, kā tikai uz Dieva vārdiem. Visus pierādījumus un izskaidrojumus pat tādās zinātnēs, kā matēmatika, medicīna un romiešu tiesības, smelt no svētiem rakstiem. Tautas apgaismošanas ministra vārdu galvas pilsētu sabiedrībās pārtaisījuši par Šach-mat! (Izglītībai šach-mat!).

Te mēs pa daļai varam meklēt izskaidrojumu, kādēļ pie mums ap to laiku Latviešu Avīzes pilēt pil no Dieva vārda, un pat Mājas Viesis, kurš sāka iznākt tikai Aleksandra II. valdīšanas laikā (1856. g.), nepaliek Latv. Av. pakal. Lasot Latv. Avīzes četrdesmitos un piecdesmitos gados, liekas, it kā kāda reliģiska epidēmija būtu pārņēmusi rakstītājus, — pat nedzīvas lietas, kaut kādas skolas ērģelītes tiek apkārt un apkārt nosvētītas un appātarotas, par to labklājību piesaukta Dieva žēlastība, lai tās varētu pūlēties Viņa žēlastību izplatīdamas, it kā tās būtu dzīvs radījums, pie kam skolmeistari pārspēj svaidītā va-

lodā savus skolotājus – mācītājus. Tie, kā liekas, jūt pārmērību un sargājas no tās, bet skolotāji neprot ieturēt mēru nevien revolūcijā, bet arī dievbijībā. Mēs sacijām: pa daļai šī paradība izskaidrojama ar krievu valdības politiku, jo vispār Baltijas vācu sabiedrība, sevišķi literātu aprindās, viņos laikos rīkojās gandrīz vienīgi pēc tiem vējiem, kādi pūta Prūsijā. Neapgāžami to pierāda ķildas ap Irlavas semināru 1854. gadā.

Kad Prūsijā uz semināriem skatījās žēlīgām acīm, tad arī Baltijā dibināja seminārus. Kad turienes valdība baroja skolotājus ar Dieva vārdiem, ar "cietu maizi" un turēja starp "kailām sienām" (sk. Austrums, 1903. g. Nr. 2. – Nesen Prūsijā), tad arī Baltijas muižniecība un garīdzniecība darija tāpat. Kad 1848. gadā skolotāji izrādījās par lielākajiem revolūcijas dalībniekiem ("Blakus izsalkušu literārisku proletāriešu barām gan neviena šķira nav pamatīgāki un sekmīgāki strādājusi pie vācu tautas saindēšanas, kā tautskolotāju šķira" – Kurtz, Kirchengeschichte), tad prūšu valdība atzina, ka "dievbijīga audzināšana un stingri reliģioza baznīcai padota dzīve" ir skolotājam drošākais glābiņš no dumpības. Šis režīms tad arī tika ievests. Reakcionārās aprindas sprieda vēl radikālāki: "Skolmeistari (bez ierobežojuma), kuri ir uzpūtušies kā rupuči (Feuerkroeten) un pilni noziedzīgas augstprātības, negrib ciest pār sevi baznīcas, tie ir jātriec no amata, ka tie pat savas kurpes zaudē un kā karatavu putni ar pātagām nozemes jāizkapā." – (Grāfs Pfeils žurnālā Der Reaktionaer).

Bez zināšanām un galīgi aprobežots cilvēks tika uzlūkots par nodēģāku kandidātu tautskolotāja amatam, nekā tāds, kam zināšanas (Kirchenzeitung, 1855. g. Nr. 7, Hengstenberga spriedums). Tā kā seminārus slēgt nevarēja, tad pieņēma jau agrāk, pirms revolūcijas proponētu līdzekli – semināru pārceļšanu uz laukiem, kur to audzēkņi, internatos nošķirti no izglītotas sabiedrības un izglītības līdzekļiem, bija audzināmi vienkāršībā, nezināšanā un aprobežotā garā. (K. Fischer – Geschichte d. Deutschen Lehrerstandes V.II. S. 284-285).

Un tomēr notika semināristu nemieri (Try, S. 297)! To pašu un tanī pašā gadā mēs redzēsīm to notiekam Kurzemes landtagā, zīmējoties uz Irlavas semināru.

Attiecoties uz lauku skolām, luteru garīdzniecība (Prūsijā), kura toreiz neaprobežoti rīkoja mācības tautskolās, atzina, ka viss, kas lauku bērnam vajadzīgs, stāvēt bibelē, tāpēc arī reālijas (zinātniski priekšmeti) mācāmas bībeles robežās, pat rēķinu uzdevumiem viela nemāma no bībeles (Fischer, S. 304). Un šī tendence bija redzama arī pie mūsu garīdzniecības lielās daļas.

Valdošās aprindas tikai nespēja ieskatīt vienu apstākli, pie tam pašu svarīgāko, kas bija visa nemiera un dumpības cēlonis: tautas skolotāja beztiesību stāvoklis un viņa absolūti nepietiekamā alga.

Mūsu dzimtenes valdnieki būtu realizējuši Prūsijas plānus it konsekventi, bez šaubām, ja vien nebūtu radušies viņiem ļoti nelabvēlīgi un nepārvarāmi iekšējie kavēkļi. Šie kavēkļi bija: a) pareizticības ieviešanās Baltijā, kas bija apkarojama nevien ar pareizticīgo misionāru nostādīšanu politisku aģitatoru lomā, bet arī ar skolas palīdzību; b) Aleksandra II. valdīšanas sākums ar lielajām demokratiskajām reformām, un c) latviešu tautas pamošanās, pret kuru arī bija jālieto divējādi cīņas līdzekļi: denunciācija un gādība par skolām.

Pēdēji minētais līdzeklis bija jālieto tādēļ, ka "jaunlatvieši" brēca, ka nav skolu, lai gan jau gadu simteņiem ticis pavēlēts, piekordināts un atgādināts skolas celt. Cik maz patiesībā bijis tautas izglītības draugu starp latviešu skolas likteņa lēmējiem, rāda V. Pantēnijs kādā privātvēstulē, ko tas 1845. gada 1. martā rakstījis, kā liekas, Sadovskim Irlavā, lūgdams viņu gādāt par viena audzēkņa (Sterna) izskološanu par skolotāju. Sadovskis tad vēl bijis "liberāls". Šī vēstulē raksturo nevien tās autora (Pantēnija) gaišo personu, bet arī tā laika skolotājus, muižniekus un mācītājus.

Pantēnijs raksta, ka gan vairāki jau amatā stāvoši skolotāji pie viņa pieteikušies, "bet kas pie mums neuzlūko sevi par skolotāju? Daudziem no maniem kollēgu kungiem (mācītājiem) liekas jaunie un jaunākie panākumi tautas skološanā būt pilnīgi sveši (boemische Doerfer), citādi viņi taču būtu papūlējušies šiem cilvēkiem (t.i. kandidātiem uz skolotāja amatu) sacīt: meklējat savu dienišķu maizīti šur vai tur! Bet kas to dos! Skolotāji nepazīst pat labāko latviešu skolas grāmatu, nemaz nerunājot par vācu. Viņiem nav ne jēgas, kā jāmaca rakstīt, spalvas griezt, lasīt, rēķināt, katechizēt. Tie cilvēki pindzelē burtus bieži vien pat formas ziņā neglītus, māc tikai dažus meldījumus, zin, ka Kains un Abels bija Adama dēli, un tas ir viss, — bet grib bērņus mācīt, izglītot!! Bet vārds izglītība ir zemes kungiem viscaur un arī daudziem no maniem kollēgām, attiecinot to uz latviešiem, viens ienīsts vārds, (ein verhasstes Wort); zemniekam nebūs būt izglīotam. Priekš kam rakstīšana, ģeografija, rēķināšana, gramatika un līdzīgas lietas?

Pēc manām domām, tas viss tikai priekš tam, lai cilvēks mācās domāt, lai viņa saprašana jeb svarīgākie gara spēki ar visu šo priekšmetu palīdzību tiktu asināti, vingrināti, pareizi vadīti.

Saviem draudzes locekļiem es arvien atgādinu: apspiešanas, par kurām jūs arvien sūdzaties, nevar beigties un nebeigsies, kamēr apspiedēji izmaņā būs par jums pārāki tik lielā mērā. Ja jūs būsīt mācījušies labus priekšlikumus ar pateicību pieņemt un viltīgus (falsche) ar gudru ziņu atspēkot, tad nāks citi laiki. Gan apstākļi cilvēku veido, dara uz viņu iespaidu, bet tomēr cilvēks pats taisa savas attiecības. Ļaudis sāk šos desmitgadīgos pamudinājumus saprast ..."

Tamdēļ Spāga spriedums, ka mūsu mācītāji neesot tautas iz-

glītības ziņā nekā darījuši, ka daudz vairāk nopelnu te esot muižniekiem, — mums jāatzīst par nepamatotu. Tanī pašā savā grāmatā (Die Zustaende eines freien Bauerstandes in Kurland) Spāģis piemin blakus Pantēnijam Paufleri un Volteru, kuriem lieli nopelni pie tautas skolu attīstības Kurzemē, un tikai vienu muižnieku (E.f.d. Ropu), kuram vienīgi tas nopelns, ka viņš glābis Irlavas semināru no landtaga izpostīšanas. To pašu liecina Vidzemes skolu vēsture. Te mēs sastopam tādus slavenus mācītājus, ka Fišeru, Gliku, Zimermani, Sontagu, Ulmani, bet muižnieku vārdu nav, un kur tie sastopami, tur stāv sakarā ar mācītāju vārdiem, dara kautko priekš skolām viena vai otra mācītāja iespaidā.

Vispār jāsaka sekošais: Pagājušā gadu simteņa pirmajā pusē, t.i. līdz latviešu un igauņu tautiskās pamošanās laikam, luteru mācītāji bija vienīgie, kas rūpējās par tautas izglītību, zināms, tikai baznīcas politikas robežās. Par bīstamu un kaitīgu tie izglītību sāka atzīt tikai tad, kad radās pirmie tautiski apzinīgie skolotāji, kad sākās skolas atsvabināšanās kustība no baznīcas. Turpretim muižnieki ir vienmēr izturējušies vienaldzīgi un negatīvi pret tautas izglītību.

Arī jaunā gara apkarošanas līdzekļi bija katram savi: mācītāji izgāja uz skolotāju savaldīšanu, kamēr muižnieki bija gatavi lietot daudz pamatīgākus līdzekļus, lai ļaunumu izravētu ar visām saknēm.

Kad 1834. gadā atļāva mācītāju provinciālsinodes, te sākās spriešana un ziņošana par pagastu skolām. No šejienes izgāja tas biedēklis, kas arī landtagus mudināja spriest par "nacionālu" (kā vācieši viņos laikos saukāja latviešus un igauņus) izglītību, un panākumi arī bija, lai gan ne tik daudz vērtības, kā daudzuma ziņā.

Kurzemē Latv. Avīžu redaktors māc. Šulcs 1848. gadā saskaitījis 244 tautskolas (bet 1851. g. "vairāk kā 200 baznīcas skolas,") un tautskolu pārlūks (Schulrat) Glēzers domājis, ka 1855. g. to skaits esot ap 309, starp tām 137 tādas, kur mācīja tikai lasīšanu un katķismu.

Valdemārs apšaubīja ir vienu ir otru skaitu, "tamdēļ, ka daudzos pagastos nemaz nebijis skolas, kur domāja viņas esam." (Sk. Austrums 1885. g., A. Sumberga Kurzemes tautskolas). Un laikam Valdemāram būs taisnība, jo Inland'ē 1855. g. atrodam par Kurzemes tautskolām 1854. g. sekošas ziņas: 189 "baznīcu" skolas ar 6982 skolniekiem un 25 ābece skolas, bet tomēr vairs ne 19, nedz 25, kā 1833. g. Turpretim Vidzemes latviešu daļā nekas nebija mainījies, tā kā prāvests Dēbners 1860. g. (Mitteilung, Heft 2.) liecina: "Vidzemes latviešu daļā labprāt izvairījās dibināt pagasta skolas, tamdēļ ka ar mājas mācību esot pilnīgi diezgan." Tomēr uz ārieni arī šīnī laikā Vidzemes vācu publicisti lielījās ar savu "nacionālu" tautskolām: jo igauņu daļā vēl arvien bija savas 500 pagastu skolas, ar kuru skaitu varēja paliecināties. Bet kādas tās bija, tā cita lieta.

Kad četrdesmitos gados Baltijā sākās zemnieku pāriešana pareizticībā, tad vācu publicisti un politiķi, nevēlēdamies atzīties, ka kustības cēloņi meklējami agrāros apstākļos un zemnieku beztiesības stāvoklī, visu vainu par to uztiepa tautas izglītības nolaišanai. Zināms, tāda minētas parādības iztēlošana bija pilnīgi nepareiza: Igaunų daļā zemnieki pārgāja pareizticībā daudz lielākā mērā, nekā latviešu daļā, lai gan igauņiem uz katrām 300 dvēselēm bija viena skola. Šī kustība tad nu pamudināja zemes valdniekus ķērties pie skolu dibināšanas, t.i. sākt izpildīt jele cik necik sen izdotos un viņu rokās monopolizētos likumus par "zemnieku skolām". Un tas iekrita latviešu tautiskās pamotanās laikā. Bet jo vairāk latviešu tautiskā apziņa auga, jo mazāk vācu valdības līdzdarbība skolu dibināšanai bija par svētību. Un tomēr mūsu vācieši jau toreiz un vēl tagad (ap 1900. g.) lielījušies un lielās svešu un pat latviešu pašu priekšā, ka tie viņiem devuši kultūru un izglītību un pārmet tiem nepateicību. Sevišķi viņi to pārmeta latviešiem septiņdesmitajos gados, jo kur vēl esot cita tauta Krievijā, kuras locekļi visi mākot grāmatu?

Uz to Valdemārs viņiem atbildēja: "To jau sen māk, t.i. bez saprašanas dziedošā balsī lasīt lūgšanu grāmatā, kā to latviešu bērniem iemāca, muhamedāņu zemnieki Kazanās un Orenburgas gubernās, tāpat katoļticīgie leiši Lietavā; to prot pat nelielais skaits katoļu latviešu poļu Vidzemē, kuriem ir sava maza literātūra." (Vaterlaend. und Gemeinnuetz., B.I.). Bet Latv. Avīzes svēti sludināja ļaudīm: "Kurzes žēlīgie kungi tēvišķi gādā par jums, mīļie arāji, tad nu esiet pateicīgi" u.t.t. (1850. g. Nr. 19.).

Lai uzturētu latviešus pie aprobežota prāta, jaunais Latv. Av. redaktors māc. Šulcs prasīja, ka latviešu valoda jāiesaldē toreizējā attīstības stadijā un mēģināja to stingri ievērot, atkāpdamies no tās tikai rakstot baronu. uzvārdus, bet savu amata biedru vārdus nebaidījās ķēmot, piemērodams tos latviešu zemnieku mēlei, piem., viņš rakstīja: Elwerwelds, Bambaks, Prankpurte, Derpelte u.t.t. Bet, kā jau sacīts, starp mācītājiem arī tumšākajos laikos radās vīri, kas nepadevās tumšības varai, bet gāja savu ceļu.

Tāds vīrs, piemēram, bija Hugenbergers, kurš 1852. gada 10. sept. "Draugu biedrības" sapulcei Rīgā lika priekšā apgādāt latviešiem: 1) leksikonu un gramatiku, 2) viegli saprotamu pasaules dabas mācību jeb fiziku, 3) ģeometriju praktiskām vajadzībām, 4) pamācību zemkopībā, 5) labus stāstus bērniem, 6) avižu lapiņu par drukātām grāmatām.

Līdz šim neesam runājuši par to, kā ļaudis viņos laikos izturējās pret skolām un grāmatām (izņemot Neretas Vāgnera ziņojumu par laicīgiem rakstiem). Tiešas atbildes uz šo jautājumu tā laika avīzēs neatradīsim, bet tomēr diezgan drošus slēdzienus varēsīm taisīt no faktiem, ko te pasniedzam: 1) 1842. g. (Nr. 30.)

rakstā — No ziemeļu Kurzemes ziņo: Kāds kungs ierīkojis skolu, bet ļaudis bērnus tajā nelaižot. Kungs grib 20 bērnus skolot uz sava rēķina, arī tādi nerodas. "Ļaudis nesaprot un ienīst skolu." 2) 1844. gadā (Nr. 43.) Jēkabs Zīle ļoti slavē Cīravas-Dzērves skolu, kur Bergmans jo sevišķi mācot dievbijībā un izplatot arī kristīgas grāmatīņas. 3) 1848. g. (Nr. 53.) kāds gramzdenieks raksta par Pormsātes skolu un slavē gramzdeniekus kā labus grāmatniekus, sirsnīgi mudina sūtīt bērnus skolā un tad ņemas aizstāvēt skolu pret uzbrucējiem, kuri baidoties, ka bērnu skološana padarīšot tos bezdievīgus un nepaklausīgus kungiem. 4) 1850. g. (Nr. 43. un 44.) Kurzemes mācītāju sinodē Dignajas un Zemītes mācītāji runājuši par skolām. Sa-prasts, ka pagasta skolās vajagot mācīt tikai Dieva vārdus. Kas ko vairāk grib un kam ir turība, lai sūta savus bērnus uz pilsētām. 5) Par vissvarīgākiem priekšmetiem viscaur uzlūko katķismu un korāļu dziedāšanu. 6) 1851. g. (Nr. 17.-19.) visinteresantākais ir šīnī jautājumā bez šaubām skolotāja un dzejnieka Šēnberga raksts "Kā iet mūsu dienās ar skolu būšanām".

"Iesākumā tie ļaudis piebrēca kungiem un mācītājiem pilnas ausis: gādājiet, gādājiet lūdzami par skolas iecelšanu! Un tagad, kad skolas ieceltas, negrib vairs tanīs savus bērnus sūtīt, sūdzas par grūtiem laikiem u.t.t. Ko gan viņi grib? Visus jau skola nevar padarīt par skrīveriem un kungiem, bet viņa dod dievbijību. Daudzi uzlūko skolu par iestādi, kur jaunekļus sagatavo uz amatiem. Tas ir nepareizi. Skola tikai attīsta cilvēka garu. Ļaudis dzird, kā kāds vācu pintiķis īsā laikā iemācot bērnus pa vāciski, ņem bērnus no kārtīgas skolas un atdod pintiķim, kurš tos iemāca pa vāciski buldurēt, bet arī samaitā un neizglīto."

7) (1855. g. Nr. 7.) Rīgas mācītājs Bērents, rakstīdams "Par Vidzemes zemnieku skolām", saka: "Tāpēc tad nu augstākajā skolu valdīšana, ticēdama, ka skolas ir baznīcu pagalmi, pār visām lietām gādā par to, ka bērnus māca svētos Dieva vārdus." Un Kurzemes "šūlrāts" māc. Betchers (Boetcher) saka, ka landtags, pamatodamies uz 1832. g. baznīcas likuma, nosprieda, ka laukskolas "karājas kopā ar visu mūsu baznīcu", un mācītājam pieder pārraudzība par skolām uz tā pamata, ka "nevienu nebūs iesvētīt, kas neprot lasīt un nemāk katķismu" (Latv. Av. 1878. g. Nr. 41. Piel., sk. Boettcher-Bericht ueber das Landvolkschulwesen Kurlands f.d. Jahr 1876/77, Mitau 1878). — Šī ir Baltijas valdnieku skolu politikas pamata mācība līdz pat mūsudienām.

8) (1856. g. Nr. 19.) iesvētīdams Kandavas pagasta skolas namu, mācītājs saka: Dieva vārds skolā ir tas svarīgākais. Norāj tos, kas grib dzīvot pa vecam. Priekš 50 gadiem reti kāds mācējis grāmatu, bet tagad jāmacās. Norāj arī tos, kas par daudz noskolas prasa. "Kas varen daudz mācības no skolas paģēr, atkal alojas; tie neatzīst, ka Kristu mīlēt ir daudz labāk, nekā visas zināšanas." Ton ēr

pielaiž, ka rakstīt, rēķināt, kādas ziņas par zemi, par dažiem dabas brīnumiem u.t.t." mācāmas. "Vai tā nav tīra muļķība, ka dažs savam bērnam grib nezin cik augstas mācības galvā sabāzt un to ar vācu mēli un mundierīgu izģērbt. Lai paliek taču savā zemnieku goda kārtā!"

Ar šiem piemēriem pietiks. Iesākumā zemnieki brēca pēc skolām, bet kad viņiem "iecēla" skolas, kuras tiem nekā nedeļa, tad tie tapa vienaldzīgi un pat naidīgi pret tām. Ļaudis dzenas pēc zināšanām, bet viņu skolās tās nedod. Pat no Latv. Avīzēm prasa vairāk rakstīt par dabas zinībām, un redakcija ir spiesta tādus apsolīt. (Nr. 25, Piel. 1862. g.). Bet zīmējoties uz skolu, kungi nejūtas spiesti ievērot ļaužu vēlēšanās, te viņi ir noteicēji, — gribat, nākat, — negribat, nenākat. Ļaudis vēlas saviem bērniem mācīt vācu valodu, lai atvērtu viņiem ceļu uz dažiem amatiem, vai uz pilsētu, bet kungu politika ir pavisam pretēja: palieciet savā "zemnieku goda kārtā!", tad mums būs daudz lētu un paklausīgu strādnieku. —

Vecais Dinsbergs saka, ka viņa Kubeles skolā arvien bijis 80 - 90 skolēnu, bet kad 1856. g. barons noliedzis mācīt vācu valodu, skolēnu skaits nokritis uz 48. Zīmējoties uz korāļu dziedāšanu, ļaudis saka Šēnberģim taisni acīs: "Ko jūs liekat tiem bērniem ik dienas dziedāt, neba jau nu tie par ubagiem ies." Kāds cits skolotājs J.G-d. šinī pašā jautājumā raksta: "Vecāki negrib it īpaši to veco ļaužu pātarus." "Vācu valoda, rakstīšana, rēķināšana tiem ir lielāka lieta, un tamdēļ tie bērnus bieži izņem no labas pagasta skolas un atdod sliktā kaktu skolā"

Bet arī to darija, diemžēl, tikai mazākā daļa; viss lielākais vairums izņēma bērnus no pagasta skolas, kura gan maz pelnīja "labas" skolas nosaukumu, un paturēja vienkārši mājās. To redz, piem., no Jaunpils skolotāja Šepska raksta, kas liecina par ļoti nekārtīgu skolas apmeklēšanu. Daudz bērnu nāk vienu, divas, trīs vai četras nedēļas, bet tēvi grib, lai tos jau pataisītu par gudriniekiem u.t.t.

Visgaišāk te izjūtams tas, ka ļaudis ir nepacietīgi ar "dievbijības skolām". Saprotama lieta, ka te nebūs nekāda gadījuma parādība, bet vienkārši dabiska reakcija pret pārmērību, kura ļaudīm bija neizprotama un nemotivēta ...

Cik "labas" mūsu pagastu skolas bija ap šo laiku, pa daļai jau redzējām. Te vēl tikai dažas ziņas, kuras sakrājis Valdemārs 1860. g., apceļodams Kurzemes jūrmalu. Kurzemē 41 piekrastes muižā ar 46,259 iedzīvotājiem bijušas 16 skolas. Skolas namu vērtība kopā 10,280 rbļ., caurmērā katra nama vērtība 640 rbļ. Visu skolotāju kopīgu ienākumu summa 1840 rbļ., uz katru skolu caurmērā 115 rbļ. gadā vai 10 rbļ. mēnesī; viena skola uz 2900 dvēselēm, kamēr pēc 1817. gada likuma jau uz katrām 1000 dvēselēm jābūt vienai skolai. Vidzemes latviešu daļā 23 piekrastes muižām ar 19,000 dvēselēm ir 8

skolas; skolas namu vērtība 4590 rbļ., katrs nams caurmērā 570 rbļ. Skolotāju ienākumi 20 līdz 330 rbļ. gadā, pa visiem kopā 1480 rubļu, caurmērā katram 185. rbļ. gadā vai 15 rbļ. mēnesī. Viena skola uz 2400 dvēselēm, kamēr pēc 1819. g. likuma jau uz katrām 500 dvēselēm jābūt pa skolai. Igaunu daļā 13 muižām ar 16,000 dvēselēm ir 13 skolas; skolas namu vērtība 2827. rbļ., starp tiem viens 1000. rbļ. vērtībā, bet visi pārējie 47, 60, 90, 100 un līdz 300 rbļ. vērtībā. Skolotāju ienākumi 30 – 150 rbļ., kopā 812 rbļ., caurmērā 62 rbļ. gadā vai 5 rbļ. mēnesī. Sāmu salā 81 piekrastes muižā veselas 85 skolas, uz katrām 400 dvēselēm viena skola; skolas namu kopvērtība 2915 rbļ., caurmērā katrs nams 34 rbļ. vērts.

"Vajag redzēt šos namus," saka Valdemārs, "lai varētu tam ticēt: šo skolas namu vairākums bija vērtēts uz 20 – 30 rbļ. un tas ir pilnīgi pareizi." Visi skolotāju ienākumi sastādīja 1016 r., uz katru skolu 12 rbļ. gadā, vienu rubli mēnesī. "Šeit tautas skola bija sastinguši tanī stāvoklī, kādā to zemniekiem labvēlīgais Kārlis IX. priekš 170 gadiem bija radījis, un ko Širrens tādēļ tik nejauki bija lamājis. Šinīs skolās kāds klībs kalps vai kāds cits gaudens nespējnieks mācot bērņus grāmatā 1 – 2 dienas nedēļā, par ko tas dabūjot brīvu dzīvokli skolas namā un 2 – 5 rbļ. algas gadā. Bet esot skolas, kuru skolotāji nedabūjot ne graša. Tie kalpojot par brīvu, lai tiktu vaļā no kara klaušības. Bez tam lielākā daļa Baltijas skolu algojot savus skolotājus ar zemi, kāpēc daudzi skolotāji esot vairāk zemkopji, nekā skolotāji. Lai nu gan Kurzemē un Vidzemes latviešu daļā tautas skolas atradās daudz labākā stāvoklī, tomēr Valdemāra spriedums stipri vien attiecināms arī uz tām. Arī tanīs pa lielākai daļai mācīja tikai lasīt, katķismu un garīgu dziedāšanu.

Līdz četrdesmitiem gadiem visā Baltijā nebija neviena semināra, tā tad līdz pat jaunākiem laikiem nebija pienācīgi sagatavotus skolotāju. (Irlavas un Valmieras-Valkas semināri ilgus gadus izlaida ļoti maz audzēkņu: Irlavas seminārs 16 gados sagatavoja 89 skolotājus, tā tad caurmērā tikai 5 vai 6 gadā. Valkas seminārs ap 7 gadā (Sk. Lat. Av. 1856. g. Nr. 41. un 1859. g. Nr. 14. Pielik.). Mācītāji un muižnieki noeksaminēja saviem darbiem vecuma vai citu likstu dēļ vairs nederīgus sulaiņus, kučierus, vai citus muižas kalpotājus, kas kaut cik bija ielauzījušies vācu valodā un kam prāts nesās uz grāmatām, un tad ielika tos skolotāju vietās. Uz šīm vietām tomēr "lauzās" ne visai daudzi, jo algas nebija vilinošas; bez blakus peļņas ar kāda amata piekopšanu nevarēja iztikt.

* * * * *

XIII. MAZVĒRTĪGO SKOLU NIECĪGIE PANĀKUMI

Vāji atalgotam skolotāju darbam kandidāti pa lielākai daļai rekrūtējās no ļaudīm, kam šādu vai tādu iemeslu dēļ miesīgs darbs vai nu nebija pa spēkam, vai nebija pa prātam. Bet skolotājs ir skolas dvēsele. Un nevar sacīt, ka šādu sagatavošanās gaitu cauri gājusi cilvēka dvēsele būtu bijusi tā istā. Tamdēļ nav brīnums, ka tālāk par mehānisku lasīšanu dziedošā balsī, bez lasītā saprašanas, bērni netika. Tā tad likums uz visām pusēm palika neizpildīts: nebija vajadzīgā skolu skaita, netika ieturēts skolas laiks, netika lūkots uz kārtīgu skolas apmeklēšanu.

Un tomēr mūsu vietējā vācu valdība atzina jau tanīs laikos, ka tauta top par daudz izglītota, top augstprātīga, neapmierināta ar savu stāvokli – un nebuču diezgan padevīgi kungiem kulnas. – Kā jau minēts, līdz piecdesmitiem gadiem Vidzemes latviešu daļā pagasta skolu nebija, – valdija atzinums, ka diezgan esot ar mājas mācību. Tikai mājas mācībā nolaistiem bērniem ierīkoja "pārmācīšanas jeb soda skolas"! Šo skolu tuvāka apraksta mēs nekur neatrodam. Māc. Bērents saka par tām (Latv. Av. 1855. g. Nr. 7.), ka nolaidīgiem vecākiem par tām esot jāmaksā, un gandrīz arvienu tās paliekot par valsts (pagastu) skolām. Vēlākos gados minēts, ka nolaistus bērnus mācot arī pagastu skolās par sevišķu maksu gan ziemas skolas laikā, gan pirms tā.

Pagastu skolu dibināšana visai lēni iet uz priekšu arī piecdesmitos gados. Mēģināja līdzēties ar "apkārtstaigādāmiem" skolmeistariem, kurus sauca par "katechētiem", ar "svētdienas skolām", t. i. ar bērnu pulcināšanu pie ķestera un citur ne mācīšanas, bet vairāk pārklaušināšanas nolūkā. Tā vēl 1863. g. Mājas Viesis (Nr. 36.-37.) raksta: "Pagasta skolu vēl maz, Pēterupes draudzē nav nevienas. Mājas mācību sekmē apkārtstaigātāji skolotāji. Lielvārdes draudzē apkārtstaigulī mācīja 16 vietās. Dažus tie mācot arī rakstīt un rēķināt. Barons P. f. Fitinghofs jau otru reizi devis 100 rubļus apkārtstaigulim par rakstu un rēķinu mācīšanu. Madlienas draudzē 207 bērni mācoties rakstīt, un rēķināt 82. Nitaures, Krimuldas un Ikšķiles draudzēs noturot svētdienas skolas." –

Pirmo statistiku pēc tam, kad interese par tautas skolām Vidzemē bija pamodusies, dod mācītājs Bērents 1855. g. (L. A. Nr. 7. un 8. Pielik.). Pēc viņa domām, skolu uzplaukšanu kavē gan ļaužu tukšība, gan šādas tādas aplamas domas, gan aridzan tas apstākļi, "ka paši skolmeistari ir vāji ļautiņi, un ka pietikšanas un maksas, ko tiem atmet, aridzan vāja." Gan gādā kungi, "un aridzan pašas draudzes dze-

nas uz to, ka bērnus skolā māca” un var sacīt: gan arī pie mums iet uz priekšu.” Īpaši var cerēt, ka tā šķesteru skola, ko Vidzemes ritterschafte ietaisījusi 1841. g. Lugažos pie Valkas, gādās dabūt jo labi derīgus skolmeisterus.” ”Bet kur nav valsts skolu un pa mājām mācība ir vāja vien, tur skolu valdīšanas ļaudis piespiež nemākuļiem ietaisīt pārmācīšanas skolas.” – ”Pa Vidzemes latviešu vidū, kur mājas ne tā, kā pa igauņu vidū, guļ vienā blāķī jeb apciemā, bet izkaisītas pa visu valsti, liels labums bijis arī ar tiem apkārtstaigādamiem skolotāju vietniekiem, kas ikkatrs pa savu pagastu iet apkārt, mājas no mājām bērnus mācīdami, pārklaušdami un tiem uzdodami, ko būs mācīties, līdz kamēr aties atpakaļ. Baznīcas pērminderi, šķesteris un skolas vecākais palīdz baznīcas porstiera kungam un mācītājam bērnu mācību pielūkot pa mājām, pa valsts skolām un pa pārmācīšanas skolām.” – ”Zemnieku skolas Vidzemē divējādas, vai nu ķirspēles (draudzēs) skrīvskolas, vai valsts skolas. Skrīvskolas uzceltas, lai bērnus, kam laba galva, mudīgs prāts, māca dziļāki, der lieti savām valstīm (pagastiem) vai nu skolmeistera amatā, vai citā kādā valsts amatā.” – ”Valsts skola priekš visiem bērniem, ķirspēles skrīvskolā liek puisus vien, bet valsts skolā puisius un meitas.”

1853. gadā Vidzemē bija 94 skrīvskolas ar 1632 skolniekiem, no tām latviešu daļā:

Rīgas apriņķī	14	skolas	ar	385	skolniekiem
Valmieras ”	20	”	”	330	”
Cēsu ”	19	”	”	296	”
Valkas ”	10	”	”	205	”

Kopā ..... 63 skolas ar 1216 skolniekiem

Pagasta skolu bija 531 ar 10,000 skolniekiem; igauņu vidū vien 498 un latviešu vidū ne vairāk kā 42. Bet latviešiem bija vairāk nekā 60 pārmācīšanas skolu, tikpat gandrīz svētdienas skolu un kādi 20 apkārt staigātāji skolmeistaru vietnieki. Pa latviešu apriņķiem valsts skolas sadalījās šādi:

Rīgas apr. (tikai meitas māca)	1	skola
Valmieras apr.	10	skolas
Cēsu apr.	9	skolas
Valkas apr.	22	skolas

Kopā ..... 42 skolas

ar apmēram 800 skolēniem. Minētā gadā četros latviešu apriņķos bija bērnu skolas gados (no 8 – 17 gadam) 74,500. Kad saskaita skolās un mājās mācāmos bērnus un nostādāms tos pretim skolas gados esošiem bērniem, kas nemaz netiek mācīti, tad iznāk, ka Valkas apriņķī no 23 bērniem mācīts tiek 1, Cēsu apr. no 25 bērniem 1, Rīgas apr. no 42 bērniem 1.

Kad salīdzinām mācāmos bērnus pēc mācību sekmēm, tad dabūjam: Valmieras apr. uz 11 bērniem, kas skaidri lasa, 9 bērni lasa vāji. Cēsu apr. uz 6 labiem lasītājiem – 7 slikti. Rīgas apr. uz 7 labiem lasītājiem – 9 slikti. Un Valkas apr. uz ikvienu labu lasītāju – divi lasa slikti. Nevajaga domāt, ka "labi vai skaidri" lasītāji arī saprata, ko tie lasīja. Lasītā saprašanas ziņā "skaidri lasītāji" iedalījās šādi: Rīgas apr. uz 2 "saprātīgiem lasītājiem" nāk 8, "kas nav tādi"; Cēsu apr. uz 8 saprātīgiem lasītājiem 31 "nesaprātējs"; Cēsu apr. uz 1 saprātēju – 4 nesaprātēji, un Valkas apr. uz 1 saprātēju – 9 nesaprātēji.

Kad ņem bērnus, kas visu katķismu izmācījušies no galvas, un sadala tos "saprātējos" un "nesaprātējos", tad iznāk: Rīgas apr. 2 "prātīgi zinātnieki" pret 7, "kas skaitītāji vien"; Cēsu apr. 1 pret 5; Valmieras apr. 1 pret 6; Valkas apr. 2 pret 27. Vai tā bija ticības mācība?

Rakstīt mācījās:	Valmieras apr. no 16 māc. skolniekiem	1
	Valkas " " 22 " "	1
	Cēsu " " 47 " "	1
	Rīgas " " 83 " "	3

Rēķināt mācījās:	Valmieras apr. no 16 māc. bērniem	1
	Valkas " " 26 " "	1
	Cēsu " " 25 " "	1
	Rīgas " " 26 " "	1

"No visām šīm ziņām," raksta māc. Bērents, "var gan noprast, ka diezgan vēl darba ar Vidzemes zemnieku bērnu mācībām." – Tiešām, var noprast!

Tā ka Aleksandra II. valdīšanas sākumā uznāca liberāls laikmets, tad arī Vidzemes daļā stājās pie skolu dibināšanas, un daži no turienes muižniekiem sāka pat atvērt devīgu roku skolām. Tā piemēram, Jaunlaicenes (Opekalna dr.) baronese Marija f. Volf dibina un uztur "Marijas meiteņu skolu" pilnīgi uz sava rēķina un dod pat maizi un apģērbu 10 bārenēm un nabagu kalpu meitenēm. Gulbenes dr. Stāmerienes barons Volfs uzceļ divus skolas namus. Kokneses barons dibina skolu 1853. gadā un dod bērniem ēdienu 2 reiz dienā. Bet daudzi sūta bērnus skolā tikai knapi 1 ziemu. Skolas nolūks – Dieva atzišana u.t.t.

* * * * *

XIV. TĀ LAIKA DIVI SKOLOTĀJU SEMINĀRI

Pirms aplūkojam šo možāko laikmetu tautas izglītībā, metīsim skatienu uz mūsu skolotāju semināriem. Latviešu un igauņu pārvācošanas sludinātājs, mācītājs, vēlāk bīskaps Ferd. Valters, kam lieli nopelni pie Valmieras (vēlākā Valkas) semināra dibināšanas iekustināja šo jautājumu 1834. gadā un izgādāja līdzekļus Cimzes sūtišanai uz Vāciju – Veisenfelsu, lai viņu sagatavotu par nākošā semināra skolotāju. Kamēr Cimze Vācija mācījās, mājās mācītāju sinodēs un vēlāk arī landtagā sprieda par semināra ierīkošanu. Vēl pagasta skolu nebija latviešu daļā, vēl paša semināra nebija un tamdēļ nemaz nevarēja spriest, kādus augļus tas nesīs, bet jau 1836. gadā atskanēja kāda landrāta "von B. zu K." balss Inland'ē (Nr. 18.), ka semināri nav vajadzīgi, ka 1819. g. zemnieku likums pavisam pietiekami gādājis par tautas skolām. Nelūkojot uz iebildumiem, semināru tomēr atvēra 1939. g. un landtags nolēma Cimzem maksāt 300 rbļ. algas gadā. Nebija ilgi jāgaida, kad atskanēja daudz stiprāka balss pret jauno, ļoti mērenas apgaismošanas iestādi.

Muižniecība sāka nožēlot sperto soli uz patiesā tautas izglītības uzlabošanas ceļa un vismaz 1844. gadā atsacījās no skolotāju sagatavošanas tautas skolām. Minētā gadā landrats f. Bruinings raksta mācītājam Valteram:

"Tagad valdošais kungs (landmaršals) smēla no tā (no Valtera ziņojuma par Valmieras semināru) savas idejas. Viņš domā, Valmieras skola ābolu vietā esot uzaudzējusi firziķus; vai lai tā skola, kas nodomāta igauņu daļai, atkārtojot to pašu nelaimīgo mēģinājumu un tur varbūt ābolu vietā raugot izdabūt aprikozus? To tik nē, to tik nē! Igaunu skola Vidzemē netikšot dibināta!" (Duena Ztg. 1905. g. Nr. 281. un 282. – Aus d. Gruendungsjahren d. livlaend. Landschulwesens). Citētais D. Ztg. raksts, kurā mēģināts pierādīt, cik gādīga bijusi lut. garīdzniecība par tautas izglītību un cik labvēlīga muižniecība, atstāj patiesībā ļoti bēdīgu iespaidu. No tā mēs taisni redzam, cik grūti un cik maz varēja dabūt kautko tautai, turklāt tas pats mazums ticis darīts ne ar tīriem, bet ar šādiem tādiem patīgiem vai politiskiem blakus nolūkiem. Šinī gadījumā vadošā ideja ir bijusi latviešu un igauņu pārvācošana. Raksturīgiem vārdiem Duena Ztg. raksta autors nobeidz semināra nekrologu, kuru, kā zināms, pārkrievošanai uznākot, slēdza: "Tikai tad, kad šo vācu ģēnija un vācu pārliecības radījumu (Schoepfung) gribēja nelietīgi valkāt, landtags to, kā ar zemes līdzekļiem uzturētu, slēdza."

Vidzemes muižniecības pretestība skolotāju izglītībai 1844. g. ir tikai rāma vēsmiņa, salīdzinot ar to aukumu, kas izcēlās tanī pašā jautājumā Kurzemē 9 gadus vēlāk. – Irlavas seminārs nodibinājās

1840. gadā kā "riteršaftes skola ar paaugstinātu programmu", pateicoties māc. Voltera gādībai. Riteršaftnieku saimnieki novēlēja semināra ierīkošanai 4000 rbļ., kuri tiem nācās no kroņa, tomēr par semināra dibinātāju skaitās muižniecība. Par semināra direktoru ataicināja ārzemnieku Kārli Sadovski. Semināra programma nebija pārāka par vidēji labas draudzes skolas programmu Vidzemē. 1846. gadā landtags uzdeva semināram sagatavot arī pagasta skrīverus.

Un kādā pazemībā Sadovskis audzinājis savus semināristus, kā viņš tos sargājis no "jaunlatvietības" u.c., par to neticamas lietas stāsta viņa paša audzēkņi. (Sk. Pēterb. Av. pielik. 1902. Nr. 92. u.c. — Manas skolas atmiņas un arī Dravnieka Konv. Vārdn. 710 lapp.). Untomēr seminārs sacēlis pret sevi lielu neuzticību. 1853. gadā landtagam iesniegts priekšlikums semināru pilnīgi pārveidot, jo Prūsijā, no kurienes ņemts paraugs, semināri arī izrādījušies par pilnīgi nederīgiem un kaitīgiem. Arī Irlavas audzēkņi tiekot par daudz mācīti, un vācu valoda viņiem esot nevien nevajadzīga, bet par samaitāšanu (tā tad taisni pretēji uzskati, nekā par Vidzemes semināra dibināšanu), tamdēļ ka tā izplatot sevišķi tādus uzskatus, kas skolotājiem iedvešot augstprātību un iedomību; tie sākot nošķirties no zemniekiem un iedomājoties sevi par kaut ko augstāku; esot nemierā ar savu likteni, un tā kā skolotājiem tomēr liels iespaids uz tautu, tad vācu valoda, kā viskaitīgākā, esot no semināra izdzenama (Spāģis — Die Zustaende d. freien Bauerstandes in Kurland, S. 15.). Šo priekšlikumu, kā liekas, iesniedzis grāfs Keiserlings, jo semināra direkcija, pa punktiem uz to atbildējama, atsaucas uz grāfa Keiserlinga iesniegumu. Iesniegumā likts priekšā iecelt sevišķu izmeklēšanas komisiju šinī lietā. Pret tādas komisijas iecelšanu uzstājies Ventspils apr. deputāts barons f. Bērs, kurš garā runā aprādījis sekošo:

"Kā viņš (Keiserlings) savos ceļojumos pa ārzemēm tautas izglītības lietu ar sevišķu uzmanību novērojis, tad semināri nesot sevī nelaimi un samaitāšanu, kamdēļ arī Kurzemē pastāvošais, pēc Vācijas parauga ierīkotais seminārs nevarot būt derīgs un līdz šim gaidītos augļus arī neesot nesis: audzēkņi tur mācoties par daudz un līdz ar pirmajiem vācu valodas vokābuliem iezīžot tādu iedomību, ka caur to tiekot uz mūžu padarīti par nederīgiem un zemes labklājībai, caur zināma gara izplatīšanu, par kaitīgiem jeb bīstamiem; tamdēļ neesot ko domāt par šīs pašā principā neizdevušās skolas pārgrozīšanu. Viņš liekot priekšā atmest komisijas iecelšanu un tūlī slēgt semināru." (Spāģis — Die Zustaende u.t.t.). Pret deputātu f. Bēru sapulcē uzstājies oberhauptmans C.f.d. Rops, aprādīdams pirmā runu par nepamatotu un tanī izteiktos uzskatus par maldīgiem. No skolotājiem runājot laika gars. Seminārs esot jāpatur, lai paturētu savās rokās skolotāju audzināšanu. Komisiju iecēla un seminārs palika neslēgts.

Bet 1857. gadā Irlavas "tautas skolas" kuratorija saņēma muižniecības komitejas rakstu (6. nov. Nr. 1291.), kurā rakstīti priekšā: 1)

daži aprobežojumi pie audzēkņu uzņemšanas un paturēšanas skolā; 2) audzēkņu nodarbināšana ar visādiem dārzu un zemkopības darbiem; 3) svarīgākais, kas jāiesniedz semināra nodaļā un pie kā jāturas, ir: iespējami tekoša lasīšana, rakstīšana, rēķināšana, pamatīgas zināšanas reliģijā, gatavība ērģeļu spēlē un baznīcas dziedāšanā. Jāpatur acis arī mācību pasniegšana svarīgākajos momentos no dabas zinībām, ģeografijas un vēstures, galvenā kārtā valsts (Krievijas?) vēsture un ģeografija; 4) zīmējoties uz apģērbu, uzturu un dzīvokli jāietur visiespējamākā vienkāršība; 5) vācu valoda augstākajā nodaļā gan būs jāpatur, tomēr nākotnē daži priekš tam noderīgi priekšmeti būs jāpasniedz augstākajā nodaļā arī latviešu valodā, lai iznīcinātu to bezprātīgo iedomu (Wahn), ka, lietojot vācu valodu vien, iegūst tiesību uz augstāku sociālu stāvokli ...

No šī laika vecais Sadovskis, protams, sāka jo visrūpīgāk audzināt savus semināristus pazemībā un saudzēt viņu galvas no pārpildīšanas, bet mācītāji pūlējās izkopt to pašu garu pie darbā jau esošiem semināristiem-skolotājiem.

Spāģis raksta, ka K. pagastā skolotājs K. apsūdzēts un pieprasīts viņu atlaist no amata, tādēļ ka "augstprātības belcebulis viņā iemitinājies, jo pēdējā svētdienā neesot bucojis mācītājam svārka sterbeli." S. pagasta skolotāja kontraktā nosacīts, ka tas ne no kādas citas drēbes nedrīkst sev taisīt apģērbu, kā vien no zemnieku vadmalas; arī vīksētus zābakus nedrīkst nēsāt. Un tas notika ap 1860. gadu!

Šie fakti runā paši par sevi it skaidru valodu, ka komentāri ir lieki. Tie arī izskaidro Spāģa ienaidu pret luteru mācītājiem. —

* * * * *

XV. SKOLAS BEZ LIKUMA

Ap šo laiku *) Kurzemes un Vidzemes saimnieki jau bija pārgājuši no klaušām uz naudas rentes kontraktiem. Viņu turība bija ievērojami augusi un līdz ar to, zināms, pamodās un sāka augt arī viņu cilvēcīgā pašapziņa. Radās vajadzība pēc lielākas izglītības, un bija līdzekļi tādu vajadzību apmierināt. Skolu skaits sāka stipri augt, un to programmai bija nenovēršami jātop dziļākai un plašākai. Laiks nopiecdesmito gadu otrās puses līdz septiņdesmitiem gadiem pagāja svārstoties un meklējot pēc noteiktām normām. Pamodusies tautiskā apziņā rāvās uz augšu, stādīja tautas skolai lielas prasības un augstus uzdevumus. Agrākie tautas skolas vadītāji pūlējās to noturēt uz tā paša vecā līmeņa, un galu galā kā vieni, tā otri atzina, ka tādā nenoteiktā stāvoklī, kā līdz šim — bez likuma, tautas skola nevar palikt. No šī laikmeta minēsim tikai dažus piemērus no tās puses, kas nekad nav sirguši ar "pārmērības kaiti".

Nīcas mācītājs Braže 1856. g. (Latv. Av. Nr. 32.) rakstā "Kahds wahrds par skohlahm" gan nevar apslēpt bailes un naidu pret "pārmērīgu" izglītību, bet, izrādīdams "arrahjiem" draudzīgu prātu, noteikti prasa, lai tiktu ietaisītas skolas un ieviesta piespiesta skolas apmeklēšana. Viņš uzstāda arī diezgan prātīgu programmu: lasīšanu, rakstīšanu, visu elementāro aritmētiku, mazliet ģeografiju, ģeometriju, dabas zinības, — visu to piemērotu praktiskām zemnieku vajadzībām. Skolotājiem katrā ziņā jādod zeme, kam liela nozīme audzināšanā un arī skolotāja paša dzīvē. Skolotāji jāalgo labi, citādi nebūs labu skolotāju. — "Skolotājiem tiek uzticēta visdārgākā manta, tamdēļ tiem nebūs nabagu maizi ēst. Skolās nebūs audzināt puskoka lēcējus (pirmo reizi šis vārds lietots Latv. Avīzēs), nedz uzpūstus tautas dēlus, bet dievbijīgus, gudrus un taisnus goda vīrus."

1858. gadā (Nr. 19. Piel.) kādā citā rakstā par skolām lasām: "Un cik tādu novadu, kur skolu nav! Bet vajadzīgs, lai visi bērni būtu skolā gājuši, ir tie visi nabagu bērni, kurus tagad stumda no viena saimnieka pie otra." — 1862. gadā (Nr. 9.), tas pats minētais Braže raksta: "Pērn kroņa pagastiem likts apspriest jautājumu, kā pie mums skolas ierīkot pēc prūšu parauga (no 1860. g. domēņu ministrija sāka interesēties par skolu dibināšanu kroņa pagastos, ierādīdama skolām zemes gabalus un dodama būvmateriālu par brīvu). 1869. gadā ar ķeizara 10. marta pavēli šo gādību aprobežoja. (Annin, Svod glavņeišich zako-

*) Sešdesmitajos gados — J. Kr.

nov. Č. III, str. 29). Šai gadījumā Braže rāda starpību starp skolu stāvokli Prūsijā un pie mums. Prūšos pie Klaipēdas lauku draudzes pieder kādas 15,000 dvēseles ar trim mācītājiem. Tur šimbrīžam 18 skolu, dažā ar 2, dažā ar 3 nodaļām. Skolas apmeklēšana tur piespiesta no 7. līdz 14. gadam; par nekārtīgu skolas apmeklēšanu sods: pirmo reiz 4 graši, otru reiz vairāk u.t.t., ja nespēj maksāt — cietums. Skolotāja alga 180 — 200 dālderu, par visiem kopā 3500 dāld. Kurzemē autors zin draudzi ar 7500 dvēselēm. Tai 2 skolas. Kādi 5 — 6 bērni katrā mācās 3 — 4 ziemas, ap 10 bērnu nāk 2 ziemas, kādi 20 varbūt 1 ziemu, citi kā kuram tik: 5, 6, vai 7 nedēļas. Viens skolotājs dabū 52 rbļ. algas, otrs — 30 rubļu un vairāk nekā. "Zini, ka par šo maksu nekāds kaut cik derīgs skolmeisters nebūtu dabūjams, ja mācītājs savus divus dziedātājus nebūtu pielabinājis par šo mazu maksu arī to skolmeistera amatu piekopt." Pie mums varētu būt tāpat kā Prūšos, bet šimbrīžam līdz tam vēl ļoti tālu! Lai gan Prūšos tanī ziņā labāk, ka tur ļaudis dzīvo sādžās un bērni pēc skolas var ko pastrādāt un tiek mājās ēdināti, kamēr pie mums tiem jāpaliek cauru nedēļu skolā. Tomēr ja minētā Kurzemes draudzē būtu 9 skolas (pēc prūšu samēra), tad arī pie mums bērniem nevajadzētu gulēt skolā."

Te mēs redzam, ka pamazām arī tiem pašiem mūsu skolu vecajiem rīkotājiem sāk rasties citāds mērs skolu stāvokļa izvērtēšanā. Viņi gan nedomā atsacīties no skolu valdīšanas, bet pēc tīrās dievbijības skolas, acīm redzot, vairs nedzenas. Tai pašā gada Braže, rakstīdams par Iekškrīevijas skolām (Nr. 22.), kuru skaits pēc zemnieku atsvabināšanas 1861. g. 19. febr. ļoti ātri audzis, saka: "Kad ievēro, ka Kurzemē, kur ļaudis jau priekš kādiem 40 gadiem palaisti brīvi, tagad pavisam tikai kādas 309 skolas un starp tām 137, kur lasīšana vien vairāk māca, tad nu, zināms, mums gan acis jānodur."

"Lai panāktu labošanu šinī lietā, visvairāk ir vajadzīgas īpašas tiesas par skolu būšanām, kas paskubina un lūko par likuma izpildīšanu," tad Kurzemes ļaudis drīz būšot pie pirmajiem pieskaitāmi.

Tā paša gada citā rakstā (Nr. 1. Piel.) lasāms, ka 172 "baznīcas skolās" un 137 lasīšanas skolās 1800.-01. g. ziemā bijis 19,020 bērnu, bet meiteņu tanī skaitā tikai trešā daļa, "kas ļoti nožēlojami". Tamdēļ "dzenat ļautiņi mīļi vairāk jelle tās meitenes skolā !..". L. A. Nr. 24. Jaunpils mācītājs A. Bernevics raksta "Par skohlāhm". Tas rakstīts bez jebkādas liekuļotas dievbijības, bez mākslīgas valodas pakļēmošanas zemnieku vienkāršai izteiksmei un ņemams droši par tā laika skolu valdītāja programmas rakstu, reizē arī par polemikas rakstu pret pamodušos latvietību, pret "jaunlatviešiem", kaut gan pretinieks netiek ne apzīmēts, ne nosaukts. Tas mums rāda, cik tālu garīdzniecība tanī laikā gribēja piekāpties. Viss raksta saturs saņemams šajos teikumos: "Baznīca un skola pieder kopā, kā meitapieder pie mātes. Kas prec meitu bez mātes atvēles, tam labi neklāsies un tie ilgi nedzīvos virs zemes. Ko Dievs savienojis, to cilvēkam nebūs

šķirt. Ka māte (kristīgā baznīca) daudz vietās un arī pie mums šo savu meitu (skolu) bija aizmirsusi, to neliedzamies. Bet ka māte, tagad savus grēkus atzīdama un no mīlestības pārņemta, meitai savas rokas pretim stiepj, to arī neviens nevar liegties. Bez Dieva bijāšanas visa gudrība ir ģeķība. Tautas skolās jāmaca katķisms, bībeles stāsti, prātīga lasīšana, rakstīšana, rēķināšana, cik necik no zemes aprakstīšanas, no pasaules stāstiem, ja tik vācu valoda, ar to arī pietiktu zemnieku skolām. Kas grib vairāk, lai iet augstākās skolās. Pārticībai, vietām pat bagātībai rodoties, sākas vajadzība pēc avižu un citu rakstu lasīšanas, – viss tas tagad gāžas mīļiem latviešiem virsū! – Laiks tiešām arī ir, ka šis pa ilgi aizturētās lietas tiek latviešiem rokās dotas.” Bet autoram bail, ka nesamaitājas dievbijīgais prāts ... Tikai caur kristīgu skolu iecelšanu tautas izglītība būs auglīga. Muižniekiem un mācītājiem Bernevics uzsauc: ”Gādājiēt mums skolas, kristīgas skolas, skolas likumus un vienādību!”

Ar katru gadu vairāk aug prasība pēc skolu likumiem un pēc vienveidības. Skolas pastāvīgi nīkuļo aiz likuma trūkuma un pavisam iznikst tamdēļ, ka skolotāju stāvoklis pavisam nenoteikts un nenodrošināts, ka gandrīz katrai skolai ir sava programma un arī skolu apmeklēšana nekārtīga. Daudz bērnu nemaz netiek sūtīti skolā, vai arī nāk skolā tikai 1 vai 2 ziemas un pat tikai dažas nedēļas. Tā, piem., jau minētais skolotājs J. G-d. (1866. g. Nr. 18.) raksta, ka dažādi ļaunumi ceļas tikai tāpēc, ka nav skolas likuma, nav programmas, nav vienādības pagastu skolās. Dažās skolās prasa tikai dievvārdus, dažās arī vēl latviski lasīt, rakstīt un vienkāršu rēķināšanu; citās atkal – ”ļoti daudzās” – vāciski, arī jau krieviski lasīt un rakstīt, triju skaitļu rēķinus ar daļām, pasaules stāstus, ģeografiju, baznīcas stāstus, Kurzemes stāstus, dabas stāstus, – zināms, tikai vācu valodā, arī ”ceiknāšanu” un dziedāšanu (plašais kurss te bez šaubām zīmējas tikai uz gada skolēniem). Šādā nenoteiktības stāvoklī ciešot skolotāji tanīs skolās, kur ”mazais kurss”, – ļaudis ar tiem ir nemierā.

19 gadu pagāja no Aleksandra II. valdīšanas sākuma, līdz Baltijas tautskolām izdeva sevišķu likumu. Gan pa to laiku, it īpaši Vidzemē, izdeva dažus noteikumus par skolām, bet tie nebūt neaptvēra visu skolu problēmu vispusīgi. Pa šiem gadiem tad nu svarīgākais darbs bija skolu dībināšana un skolu namu celšana. Kurzemē skolu nami tika celti labāki nekā Vidzemē, kur tos nereti sabāza zem viena jumta ar pagasta tiesas namu, kamēr Kurzemē tas notika visai reti.

Lai gan muižnieku pienākums pie skolas namu celšanas bija gandrīz vienāds: jādod materiāls (Kurzemē vēl arī zeme), tomēr Kurzemē muižnieki bija viscaur devīgāki, nekā Vidzemes grāfi un baroni. Sešdesmitos gados arī Kurzemes muižniecība pieņēma latviešu pārvācošanas politiku un grib piespiest bērnus kārtīgi apmeklēt skolu. Tā piem., Vānes un Aizupes lielkungi noteic, ka katram bērnam vismaz 3 ziemas ”gruntīgi” skolā jāiet. Un iet arī, ja lielkungi draud ar 20

kap. soda par katru nokavētu dienu. Vasarā bērniem jānāk skolā katru otro nedēļu vienu dienu atkārtot ziemas mācības. Lielkungi arī nosprida "par tām 3 ziemām visiem bērniem vācu valodu un vācu rakstus mācīt un tāpat arī zemes aprakstīšanu, dabas mācību, baznīcas un pasaules stāstus," kas līdz šim nebija (Latv. Av. 1864. g. Nr. 3. Piel.). Radās pat nodoms izdot latviešu pārvācošanas nolūkā "Volksblatt fuer Stadt und Land d. balt. Provinzen," ko Latv. Av. ieteic abonēt. (1863. g. Nr. 52.).

Bet kā bija ar mūsu tautas skolām vispār šajos gados? Jāsapka, nekā laba. Kurzemē 1861. g., kā redzējām, skaitīja 309 skolas ar 19,020 bērniem, bet 1862. gadā — 243 skolas ar 12,113 bērniem. Visvairāk skolu bijis Aizputes apr. (40), vismazāk Ilukstes (7), kur iedzīvotāju lielākā daļa ir katoļi un krievi. Vasaras skolēnu visvairāk bijis Dobeles un Tukuma apr. No 247 skolotājiem 90 izmācīti Irlavā, 40 — mācītāju sagatavoti, citi — "Dieviņš zin, kur kurš."

"Ar ļaužu skolu labāku nogruntēšanu," saka L. A. redaktors J. Šulcs, "valdīšana, muižnieki un mācītāji tagad stipri darbojas." 1865. g. Kurzemē ir 440,000 latviešu dvēseļu, bet skolas bērnu 16,030, tā kā uz 100 iedzīvotājiem nav ne 4 skolas bērnu. Tas ir gaužam maz, jo Vācijā — Oldenburgā uz 100 iedzīvotājiem ir 16 skolēnu un Saksijā 18. Bet skolu apstākļi izrādās vēl sliktāki, ja ievērojam, ka no tiem 16,030 kādi 2700 vairāk nekā nemāk, kā tikai grāmatu vien, un skolu arī maz, — kādas 308 ar 318 skolotājiem. Nav neviena skola pat uz 1500 dvēselēm. Un vai visas skolas jau pilda savu uzdevumu? — 36 skolās māca bērniem tikai lasīt, un skolmeistari arī paši vairāk nekā neprata, kā tikai lasīt. Tādas skolas taču nav skolas. Rēķināt, rakstīt, bībeles stāstus, vācu valodu u.t.t. māca tikai 178 skolās, "iekš 130 pavisam ne." 1866. gadā bija 319 skolas ar 329 skolotājiem un "9 izmācītām skolmeistarenēm" un 18,400 bērniem. Pēc likuma vēl trūkst 121 skola. Un kad nu vēl dabūjam zināt, ka no tiem 18,400 tik mazāk kā puse veselu pusgadu bijusi skolā, bet citi tikai kādas nedēļas vien, tad mums gan jānopūšas un jābrēc.

Liels pulks bērnu aug pavisam bez mācīšanas un bez skolas. Tikai 189 skolās māca vācu valodu, un vasaras skolās bijuši tikai 1807 zēni un 593 meitenes. 1867. g. skolu apmeklēšana gājusi atpakaļ, tāpēc ka trūkst "cietu likumu, kas skolas nīdētājus varētu savaldīt." Ziemas skolās bijis 13,400 skolēnu, bet vasarā mācījušies tikai 2000. Zinotājs sevišķi uzsver vasaras skolas vajadzību, tāpēc ka tikai tad, ja "dažus gadus mācās, var kautko patiesi iemācīties."

1869./70. gadā (Nr. 49.) latviešu lauku iedzīvotāju skaits ir pāri par 454,000, skolu — 336, skolotāju — 365; skolnieku, zēnu — 10,201, meiteņu — 5568. Tas tā ir ziemā, bet vasarā tikai 2002 zēni un 678 meitenes. Gan vēl privātskolās mācījušies 299 zēni un 195 meitenes. Bet lai uz 1000 dvēselēm būtu viena skola, vēl trūkst 118. — No 365

skolotājiem 150 mācījušies Irlavā. Vairāk kā 11,000 bērnu vēl pavisam bez skolas mācības.

1873./74. gadā (Nr. 46. Piel.) skaitīja 361 skolu ar 464 skolotājiem un 13,586 zēniem, 6890 meitenēm (kopā 20,476). Vasaras skolās bijuši 2927 zēni un 929 meitenes. Ziemas skolas garums caurmērā bijis 13 un pus nedēļas (!). Vēl trūkst 114 skolu. Pēc skolas likuma "ir par daudz liela vajadzība".

Jāsaka – paldies Dievam, šinī gadā tad nu tas sen gaidītais likums tika dots, bet pirms runājam par likumiem, palūkosim uz Vidzemi, kā tur gājis ar skolu "celšanu" līdz 1874. gadam un pavērosim, kaut arī īsumā, dažas citas parādības tautas izglītības laukā, kamtiešs sakars ar tautas skolu un jau bija nodibinājušās līdz skolu likuma izdošanai.

Kā izskatījās Vidzemē ap 1859. gadu mēs jau redzējām. 1858./59. gadā (Nr. 21. Piel.) Cēsu baznīcas apriņķī bija 16 draudzes ar 37,140 iedzīvotājiem. Bērnu, kas skolā raidāmi (no 7.–15. gadam) 16,970. Skolā "gruntīgi" bijuši 879, citi (cik?) apmeklējuši skolu tikai pa nedēļai, vai ziemai. Minētā apriņķī 21 "baznīcas skola" un 18 draudžu skolas, "kas lielāko daļu nesen celtas". "Citas gan tiek no muižas apgādātas, bet lielāko daļu apgādā bērnu vecāki paši."

1861. gadā (Nr. 20. Piel.) Lazdonas mācītājs Fogels ziņo:

	Draudžu skolas	Pagastu skolas	Bērnu skaits skolās
Rīgas apriņķī	21	11	912
Valmieras "	15	25	1696
Cēsu "	21	28	1506
Valkas "	15	31	1081
Kopā	72	95	5195

Tanī pašā gadā dibinātas 11 jaunas pagastu skolas, bet visas tās, cik no apraksta var spriest, ir nelielas un ļoti vienkārši būvētas. Aprakstā tomēr ir dažas svarīgas ziņas: 1) Limbažu draudzē bērnu vecāki lūdz skolas laiku pagarināt no 4 uz 6 mēnešiem. 2) Blomnieki Smiltenes draudzē vēlas, lai bērnus māca 5 mēneši. 3) Matīšu draudzē visi bērni mācās 3 ziemas pa 5 dienām nedēļā, tāpat arī Dzērbenes un Drustu draudzēs neviens bērns nepaliek bez skolas. 4) Meitenēm šur tur sāk mācīt rokdarbus.

1862. gadā Mājas Viesis (Nr. 36. un 37.) dod šādu statistiku:

	Bērni skolas gados	Draudžu skolas	Pagastu skolas	Mācībās pavisam
Rīgas apriņķī	12,006	21	11	948
Valmieras "	15,847	15	36	2974

Cēsu apriņķī	15,635	15	24	1164
Valkas "	16,537	15	33	1503
Kopā	59,025	66	104	6589

Tā tad gada laikā draudzes skolu skaits gājis mazumā (par 6) un pagastu skolu skaits pieaudzis (par 9), skolnieku skaits audzis par 1394. No visas jaunatnes, kam skolā bija jāiet, skolās ir tikai 11%.

1864./1865. gadā skolās ir 60,062 skolnieki. No tiem 29,204 lasīja skaidri, 11,339 rakstija, 9390 mācēja rēķināt. Bija 72 draudžu un 140 pagastu skolas. 1867./68. gadā latviešu daļā bijušas 275 skolas. Bet pilnīgākas ziņas ir tikai par Cēsu apriņķi. No 83,259 bērniem skolas vecumā (7-17 g.) kaut kādu mācību dabūja tikai 16,536 bērni. Mājās mācījās 11,761. Bija 9 "aumeisteri" – apkārtstaigātāji skolotāji, kas mācīja 1887 bērnus; 60 pagastu skolās mācījās 1662 bērni, ķirspēles skolās – 605 bērni.

Pagasta skolotāju alga bijusi pārāk maza. Dažs vairāk nekā nesapņēmis, kā tikai atbrīvošanu no "lozēm". "Kur skolmeistaram bija daudz maz labāka lone, tur tie spiesti būt arī par pagasta tiesas skrīveriem.. Vēl otra nelaime, ka daudz bērnu tik vienu pat ziemu skolā gājuši." Vismaz 3 ziemas esot vajadzīgas, ja kautko grib iemācīties. Ir vēl arī trešā nelaime: Daudz skolu esot vienā namā ar pagasta tiesu un valdi. Tas "ir par lielu sliktumu priekš skolas". – 1873./74. g. no visiem Vidzemes lut. tautskolu 1060 skolotājiem tikai 180 mācījušies semināros. Bērni apmeklē skolu caurmērā 2 ziemas. Bet "skolu skaits šinīs gados aug ar lielu sparū."

* * * * *

XVI. SEŠDESMITO GADU JAUNĀS SKOLAS UN SABIEDRISKĀ ROSĪBA

Pirmo mēģinājumu izplatīt zemkopības zināšanas izdarīja kambarjunktors barons Firks 1852. gadā. Viņš dabūja no kroņa Veczvārdes muižu uz 24 gadiem un tanī "iecēla zemes darbu skolu". Latv. Av. Nr. 32. ziņoja, ka skolā runāšot vāciski, krieviski, latviski un igauņiski. Rakstīt, rēķināt un lasīt mācīšot pagasta skolotājs tiem, kas tās lietas labi neprot. Skolas priekšnieks un zemkopības skolotājs visai augsti mācīts saksis; piensaimniecību mācīšot modere no Holšteinas, lopkopību — lietas pratējs no Anglijas. Muižā būšot sugas lopi, visādi zemkopības rīku un mašīnas. Mācīšot nolaist no laukiem ūdeni, izstrādāt linus pēc amerikāņu metodes. Skolniekus uzņems ne jaunākus par 17 gadiem; skolas nauda pusgadā 20 sudr.rubļi. — Diemžēl šī skola pēc nedaudz gadiem iznīka, — nebija skolēnu (Latv. Av. 1863. g. Nr. 45.).

Domas par zemkopības zināšanu izplatīšanu, likās, bija pavisam aizmirstas, kad negaidot 1863. gadā radās "latviešiem draugs" (L. A. Nr. 45.) Egidijs Sokolovičs, kurš testamentā norakstīja 16, 000 rbļ. ar nosacījumu, pieaudzēt tos līdz 100,000 un tad atvērt latviešiem zemkopības skolu. Sokolovičs pēc tautības bija polis. Dzīvodams pa Kurzemes muižām kā mājskolotājs, S. novērojis latviešu tautas nabadzību un garīgo tumsību, viņš apņēmies šādā veidā nākt taipalīgā.

Sava testamenta izpildīšanu Sokolovičs nodeva Kurzemes muižniecībai. Muižniecība atkāpās no testamenta noteikumiem un jau 1867. gadā atvēra zemkopības skolu riteršaftes Vecsātu muižā, nenosaucot to pat ne Sokoloviča vārdā. Tā radās Baltijā līdz tam vienīgā zemkopības skola, kuru vēlāk nezināmu iemeslu dēļ slēdza.

Cik tālu Vecsātu zemkopības skola saskanēja ar Sokoloviča ideālu, un cik tālu tā noderēja latviešu zemkopju vajadzībām, — mēs nepemamies spriest. Zinām tikai, ka no tās iznāca muižkungi Baltijas muižām. — Par skolas direktoru ataicināja ārzemnieku Sinteniju.

Tā paša 1867. gada 27. jūnijā, pateicoties Valdemāra pūļiem, iznāca likums par jūrskolām. Baltijas piekrastē, latviešu daļā, ar gadiem nodibinājās 10 jūrskolas, kuras tūkstošiem latviešu jaunekļu deva speciālzināšanas jūrniecības arodā. Ar Valdemāra jūrskolu palīdzību nabadzībā grimušie latviešu zvejnieki pārvērtās par turīgiem jūrniekiem, kuru vārdu tagad pazīst visā pasaulē un kuru tirdzniecības flote, vairāk simtu jūras kuģu sastāvā, brauc pa visiem pasaules ūdeņiem (apm. 19. g.s. beigās — ed.).

Diemžēl 1902. gadā, Valdemāra jūrskolas reorganizējot, lielāko daļu no tām slēdza. Tagad mums ir tikai 3 jūrskolas. Divām no tagadējām jūrskolām gan esot augstāks kurss, nekā tas bijis Valdemāra jūrskolām, bet dažu jūrskolu slēgšanas dēļ cieš latviešu jūrnieru izglītība, un šis zaudējums nevar tapt viegli atsvērts. Septiņu jūrskolu slēgšana nav ilgi ciešama, ja negrib pieļaut regresu Baltijas jūrnieru cībā.

Sešdesmitos gados sāka runāt un lasīt naudu latviešu kurlmēmo skolai. 1870. gada 4. augustā šo skolu atvēra Salaspilī (pie Rīgas). Tās dibināšanā piedalījās kurzemnieki un vidzemnieki. Vēlāk tā pārgāja uz Jelgavu, un Vidzemes latviešiem tādu pat kurlmēmo skolu atvēra Valmierā, 1875. gada 30. jūlijā (Latv. Av. Nr. 28. Piel.).

Tanīs pašos sešdesmitos gados, turībai un tautiskai apziņai arvien vairāk pieņemoties, sāka rasties vajadzība pēc plašākas sabiedriskas dzīves. Tieksme pēc sabiedriskas dzīves vispirms izteicās dziedāšanas biedrību dibināšanā. Drīz nebija gandrīz neviena pagasta ar savu skolu, kurā nebūtu bijis dziedātāju kori. Vispirms dziedātāju kori uzstājās baznīcās, un mācītāji tad kuru dibināšanu labprāt veicināja. Vēlāk kori sāka rīkot arī laicīgus koncertus un pat dziesmu svētkus.

Kā pirmie tādi svētki minami Valmieras dziesmu svētki 1864., 1865. un 1866. gados. Beidzot visi latviešu dziedātāji sāka apvienoties tautas dziesmu svētkos. Ar laiku laba daļa no pirmajiem dziedātāju koriem pārvērtās par dziedāšanas biedrībām. Kā pirmā tāda biedrība Kurzemē jāatzīmē Jaunaucē dziedzāšanas biedrība, kuru turienes mācītājam Šmitam izdevies "iegruntēt" 1867. gadā.

Pirmie dziesmu svētki Kurzemē bija 1870. gada vasarā Dobelē. Tanī piedalījušies 15 kori ar 400 dziedātājiem. Latv. Av. 27. num. par tiem ir lielisks apraksts. Gubernātors un visi lielkungi bijuši koncertā. 1869. gadā notiek pirmā latviskā teātra izrāde Rīgā. Izrādīta A. Alunāna luga Pašu audzināts, un jau 1870. gada Zvaigznes dienā to pašu lugu izrāda Bauskas dziedāšanas biedrībā Dziesmu vainags (Latv. Av. 1870. g. Nr. 7.). Sākot ar septiņdesmitiem gadiem dziedāšanas un labdarības biedrības dibina jau plašā mērogā. Visas šīs biedrības pa lielākai daļai piekopa saviesīgu dzīvi, un skolotājiem tanīs pa paradumam piederēja ievērojama loma kā garīgiem vadoņiem.

Šo biedrību darbībā redzamākā vieta gan bija saviesīgai dzīvei, tomēr šo organizāciju lielā nozīme izglītības laukā tamdēļ nebūt nav mazināma. Viņos laikos ļaudīm bija tikai viena satiksmes un izpriecu vieta — krogs. Kroga vietā tagad stājas biedrība, kura deva sadzīvei un izpriecai glītākas formas, pievienoja tai garīgus baudījumus un garīgas intereses: dziedāšanu, teātri, laikrakstus, bibliotēku jautājumu un priekšlasījumu vakarus. Ievērojama parādība jau ir tā, ka daudz krogu pārtaisīja par skolām. Biedrību, kuras būtu spraudu-

šas sev par mērķi tiešu izglītības veicināšanu, tautas atmodas laikmetā gan nebija. Tādas arī nevarēja rasties tanī laikā, kad darba bija diezgan ar tautskolu nodibināšanu. Diezgan upuru ļaudis jau jutās nesuši, līdz bija nodibināts vajadzīgais tautskolu skaits. Šie upuri nebija mazi, ja ievēro, ka visur bija jāceļ skolas nami, kam vērtība bija desmit un vairāk tūkstoši rubļu.

On tomēr jau šinī laikā gaišākajos apgabalos rodas atziņa, ka jāgādā par augstāku izglītību. Tā Vecpiebalgā jau 1866.g. nodibinās "skolas biedrība", kura grib sakrāt 4000 rubļu. un tad procentus lietot izglītības veicināšanai, vai nu sniedzot atbalstu sevišķi apdāvinātiem skolēniem tālākai izglītībai, vai citādi. 1869. gadā jau bijis sakrāts ap 700 rubļu. (Balt. Vēstn. 1869. g. Nr. 24.). Biedrība līdz pēdējam laikam nīkuļoja, tikai tagad tā sāk atkal atdzīvoties. Varbūt arī vēl citur viena otra līdzīga biedrība būs dibināta, bet to darbībā, kā liekas, nekur nav sasniegusi kaut cik ievērojamu attīstību. Pēdējos gadu desmitos sabiedrība bija atstumta no "iemaisīšanās" skolu lietās, un izglītības jautājumi sāka to mazāk interesēt.

Tikai tagad, 1908. gadā latviešu sabiedrība sāk piegriezt lielāku vērību izglītības veicināšanai. Gada sākumā jau reģistrētas izglītības biedrības Emburgā (?) — Kurzemē, Jelgavā, Ventspilī, Rīgā divas un vēl citas.

Un tautas skolotāji, uz kuru pleciem gulēja viss lielais tautas izglītības darbs kā skolā, tā ārpus tās, visā šinī laikā atradās pilnīgā beztiesību stāvoklī un saņēma nepietiekamu algu. Dzimpagastos skolotāja liktenis pilnīgi atradās muižnieka un mācītāja rokās, un kroņa pagastos mācītāji patvaļīgi piesavinājās šo varu. Nosacījumu, ka aizsargātu tautas skolotāja amatu un personu, kas piešķirtu tam kādas dienesta tiesības, Baltijas likumi nepazīna, izņemot 1820. g. 4. jūnija ustavu, kas, pateicoties muižniecības un garīdzniecības pūliņiem, uz laukskolām nemaz netika attiecināts. Muižnieks un mācītājs varēja kuru katru brīdi atlaist skolotāju, un viņam nebija kur sūdzēties. Zemnieku atsvabināšanas likumos sūdzības gadījumi nemaz nav paredzēti. Tikai pamazām un it īpaši pēc tam, kad pagastiem piešķīra pašvaldības tiesības, sāka pielaist arī pagastus pie skolotāju vēlēšanām.

Pirmo tādu vēlēšanu aprakstu atrodam Latv. Av. 1868. g. Nr.11 no Saldus (Salduhm). Uz skolotāja vēlēšanām pagasta sapulcē ierodas 13 kandidāti. Mācītājs saņem viņu dokumentus un pēc dokumentu labuma sadala tos trīs šķirās. Labākajā šķirā iedalīti 4 kandidāti. Tiem nu pēc 5 dienām jāierodas Sātiņu pagasta skolā uz proves lekciju. Mācītāja un pagasta amata vīru klātbūtnē katram no tiem jādod parauga stunda, pēc kam notiks galīgā izvēle.

Bikstu barons f.d. Rops turpretī noraksta 1866. gadā savā testamentā, ka Bikstu pagasta skolai, kam viņš dāvinājis 24 pūrvietas zemes un 8 asis malkas gadā, skolotāju ievēl pagasts un amatā ap-

stiprina barons. Jaunpils mācītājs uzrāda pagastam kandidātu, kurš pagasta sapulcei jāvēl. Tādi bija tie labākie gadījumi skolotāju ievēlēšanā. Tomēr šai vietā patiesības labā jāpiemin, ka viņos laikos pagasta sapulces bija daudz mazāk spējīgas skolotāju izvēlē, nekā tagad.

Par tautas skolotāju algošanu līdz sešdesmito gadu beigām nebija nekādu nosacījumu. Pēc tam, kad zviedru noteikumi bija atstāti un aizmirsti, katrā muižā rīkojās savādāki. Par skolotāju algām 18. g. simteņa beigās Merkels raksta: "Gandrīz visur skolotāji nodarbojas ar kādu blakus amatu, lai no bada tvertos." Diemžēl šī nodarbošanās ar kādu blakus amatu, lai no bada tvertos, turpinājās mūsu skolotājiem arī visu 19. gadu simteni. —

* * * * *

XVII. JAUNIE TAUTSKOLU LIKUMI

Likumdošanai skolu lietās 19. gadu simtenī bija šāda gaita:

Vidzemē 1849. gadā zemnieku likums atdalija pareizticīgos latviešus no draudžu un pagastu kopības (Par. 646. un 648.) un atcēla nosacījumu (1819. g. lik. Par. 516, p. 4.), pēc kura mācītājam bija uzlikts par pienākumu uzrādīt zemnieku sabiedrībai tos bērnus, kuri mācāmi uz sabiedrības rēķina (Par. 648, e). Cits palika pie 1819. gada nosacījumiem.

1860. gada 13. nov. zemnieku likums noteic nastu izdališanu pie pagastu skolu ēku būvēm: muiža dod būvmateriālus, izņemot salmus, un sedz visus naudas izdevumus; pagasts pieved materiālus un dod darbiniekus (par. 550.). Ev.-luteriskās pagastu skolas pieder pie baznīcas iestādēm un nodotas baznīcas pārziņā, tāpat arī mājas mācība (par. 590.). – Bāreņu un izlikto bērnu apgādi uz sabiedrības rēķina noteic pagasta tiesa (par. 536.-543.). Draudžu skolas paliek uz agrākiem pamatiem (par. 591. un 592.).

Pagastu un draudžu skolu pārraudzības nolūkiem nodibināta laukskolu virsvalde, kā augstākā instance, kura sastādās no 4 baznīcas virspriekšniekiem, Vidzemes ģenerālsuperintendenta un viena skolu padomnieka, kuru iecel Vidzemes muižniecība (par. 593.). Šī virsvalde ar muižniecības piekrišanu valda pār skolām un skolotājiem. Skolas grāmatas ievēd ar Vidzemes provinciālkonsistorijas piekrišanu un ar priekšlikumiem jaunu grāmatu atļaušanā un tam līdzīgām lietām griežas pie landtaga un muižniecības konventa (par. 594.). Tuvākai pārraudzībai par ev.-lut. skolām uz katriem diviem bruģutiesnešu iecirkņiem dibinātas apriņķu skolu valdes. To sastāvs: Prezidents – baznīcas virspriekšnieks, divi pasaulīgi (negarīdznieki) locekļi no muižniecības, divi garīgi locekļi no provinciālkonsistorijas. Apriņķa skolu valde var uzlikt sodus pēc sava ieskata līdz 25 sudr. rubļiem.

1866. gada 2. maija ķeizara apstiprināts Valsts padomes lēmums pārdēvēja abus pasaulīgos un abus garīgos valdes locekļus par revidentiem un 1871. gada 18. okt. valdi paplašināja ar diviem zemnieku kārtas revidentiem, kurus ievēl draudzes skolu vecākie no sava vidus (par. 595.).

Tieša uzraudzība par ev.-lut. skolām un to uzlabošanu uzticēta katrā draudzē vietējai draudzes skolu valdei. Tās sastāvs: Prezidents – baznīcas priekšnieks, locekļi – vietējais mācītājs, draudzes skolotājs un viens no draudzes skolu vecākiem, kuru izvēl visi draudzes baznīcas pērminderi un skolu vecākie (par. 596.). Māju mācību, kā arī mācības pagasta skolās uzrauga baznīcas priekšnieks un mācītājs. Vi-

niem palīdz baznīcas kalpotāji un pērminderi un, ja vajadzīgs, arī skolu vecākie (par. 597.).

Valkas ķesteru skola sagatavo labus ērģelniekus lauku baznīcām un skolotājus draudžu skolām (par. 598.). Muižniecība gādā līdzekļus baznīcas kalpotāju skolas uzturēšanai. Muižniecībai ir tiesība prasīt ziņojumus kā par minēto skolu, tā arī vispār par ev.-lut. laukskolu pārvaldīšanu (par. 599.).

1865. gada 4. maijā ķeizara apstiprināts Baltijas komitejas (Ostzeiskij komitet) nolēmums noteic uz katrām 500 ev.-lut. dvēselēm vienu pagasta skolu.

Pirmais nosacījums par pagastu skolu skolotāju algu iznāca 1869. g. Tas bija Baltijas ģenerālgubernatora rīkojums, Kurzemē izziņots guberņas zemnieku lietu komisijas cirkulārā 17. okt. 1869. g. Nr. 365. Vismazākā alga, kādu pagasta sabiedrības vietnieku pulks var skolotājam nolikt, nedrīkst būt zemāka par trīskārtēju zemāko pagasta vecākā algu, pie brīva dzīvokļa un apkurināšanas. Bet pagasta vecākā zemāko algu noteica ģenerālgubernatora 1868. g. rīkojums: a) Ja pagastā ir 200 pilngadīgu abu dzimumu dvēseļu, tad par katru 10 kap. (=20 r.), b) ja viņu skaits iet līdz 500, tad par katru dvēseli, kas pāri par 200, 5 kap. (= maximum 35 r.); c) ja 500–1000 dvēseļu, tad par katru dvēseli, kas pāri par 500, pieliek 3 kap. (= max. 35 r. = 500 x 3 kap. = 50 r.) un ja pāri par 1000 dvēseļu, tad cits kā pēc a, b, un c, un par katru dvēseli, kas pāri par 1000, 2 kap. (Kurzemēi. 1868. g. 15. nov. ar Nr. 298 un Vidzemē 2. dec. ar Nr. 138.)

Šis nosacījums palika spēkā līdz 1871. g. 31. maijam, kad izziņoja Baltijas ģenerālgubernatora apstiprinātu muižniecības konventa nolēmumu, kas noteica sekošu viszemāko ev.-lut. pagasta skolotāju algu: 1. a) Ja pagastā 200 vīriešu dvēseļu vai mazāk, tad, pie brīva dzīvokļa ar apkurināšanu, skolotājam dodams zemes gabals, ne mazāks par 7 dālderiem; ja to nevar, tad jāmaksā ne mazāk par 100 r. sudr., b) Ja pagastā vairāk par 200 vīriešu dvēselēm, tad dodama zeme 10 dālderu vērtībā, bet ja to nevar, tad jāmaksā ne mazāk kā 150 r. sudr. 2) Noteicot turpmāk mazāko algu pag. skolotājiem, tanī ierēķina arī zemes lietošanu, kura piešķirta pagasta skolai ne no sabiedrības, bet no citas puses, piem., no muižnieka; bet papildu alga, ko skolotājs saņem no citas puses, kā arī tā algu, ko viņš dabū, izpildīdams citu amatu, vismazākās algas aprēķinā nevar tapt ieskaitīta (Vidz. gub. ukazs 31. maijā, 1871. g. Nr. 52.)

Attiecībā uz Vidzemi, likumdošana par ev.-lut. laukskolām ar šiem aktiem arī beidzās. 1874. g. izdota tikai vēl sevišķa instrukcija ev.-lut. laukskolām Vidzemē, kurā sīkāk izstrādāti augstāk minēto likumu nosacījumi. Arī šinī instrukcijā paredzētas "pārmācīšanas" skolas kā sevišķas nodaļas pie pagastu skolām; minēti arī "kate-

chēti". Skolas laiks noteikts uz 6 mēnešiem, no oktobra līdz aprīlim un triju ziema piespiesta skolas apmeklēšana; noteikumos ietverta arī skolas programma, nolikti sodi par nokavētām dienām, u.c.

Par. 20: Pagasta skolas programma – minimum: a) saprātīga lasīšana, b) kaligrafiska un ortografiska rakstīšana, c) galvas un tāfeles rēķini, 4 specijas ar nosauktiem un nenosauktiem skaitļiem, d) piecu mācības gabalu izskaidrojumi, e) bībeles stāsti no vecās un jaunās derības, f) ģeografijas elementi, g) korāļu un cita dziedāšana pēc notīm. Lūkojot pēc mācības spēkiem, ja pagasts grib, var mācīt arī vācu un krievu valodas. Citu priekšmetu ieviešana mācības programmā notiek ar skolu valdes atļauju.

Draudžu skolās mācības laiks vismaz 7 mēneši, no oktobra līdz maijam. Draudzes skolas kurss iesākas tur, kur pagasta skolā tas beidzas. Obligātoriskie priekšmeti: a) lasīšana, b) mātes valoda, c) kaligrafiska un ortografiska rakstīšana, d) rēķināšana līdz triju skaitļu rēķiniem (iesk.), e) piecu mācības gabalu lietišķa izskaidrošana, d) bībeles stāsti no vecās un jaunās derības, g) īss vēstures un reformācijas vēstures kurss, h) ģeografija – 5 pasaules daļas, i) dabas zinību elementi, k) zīmēšana, l) stilistika, m) dziedāšana, n) vācu un krievu valodas (par.25.). 30. paragrafs noteic skolotāju vēlēšanas, kādas tās arī šimbrīžam.

Kurzemes un Igaunijas ev.-lut. laukskolām pirmie likumi izdoti 1875. g. Tie bija "pagaidu nosacījumi" (ķeizara apst. 1875. gada 25. apr.). Īstenībā tie ar maziem grozījumiem bija norakstīti no Vidzemes 1860. gada zemnieku likuma un no 1874. gada instrukcijas. Daži pārgrozījumi, bez šaubām, izdarīti Pēterburgā (piem., zīmējoties uz krievu valodu): 1) Skolu uzdevums – nostiprināt starp luterticīgiem u. c. lauku iedzīvotājiem reliģiskus un tikumiskus jēdzienus un izplatīt derīgas zināšanas. Skolas ir Iekšlietu ministrijas pārziņā. Skolas un mājas mācības pārlūkošana un rīkošana, kā Vidzemē. 2) Lauku tautskolas ir: a) pagastu, kuras dibināmas vienam vai vairākiem pagastiem un b) draudžu, kuras dibināmas visai draudzei. 3) Mācības priekšmeti pagasta skolām sekoši: a) reliģija, piecu mācības gabalu izskaidrošana katķismā un bībeles stāsti no vecās un jaunās derības; b) vietējā un krievu valoda, pēdējā, cik tālu mācības līdzekļi to atļauj, tomēr ar nosacījumu, ka tās pasniegšana 5 gadu laikā katrā ziņā jāievēd visās laukskolās; c) pirmās 4 specijas aritmetikā; d) elementārzināšanas ģeografijā un vēsturē, sevišķi tēvijas vēsturē; e) kora dziedāšana, sevišķi baznīcas. Piezīme. Citu, pēc šī panta satura neobligātorisku priekšmetu pasniegšana tautskolās pielaižama tikai ar augstākās laukskolu komisijas atļauju. 4) Mācība ziemas mēnešos ir par brīvu, vasaras mēnešos jāmaksā skolotājam tik daudz, cik vietējā skolu valde noteic. 5) Uz katrām 300 līdz 1000 luterticīgāmabu dzimumu dvēselēm jāierīko un jāuztur viena pagasta skola, ja skolas nav nodrošinātas no muižas īpašnieka vai sevišķu dāvinājumu puses. Zemi

skolai dod par brīvu muižas īpašnieks vai kronis, ja skolu ierīko kroga muižā. Malkas un būvmateriāla pievešana, kā arī darbinieku došana ir saimnieku pienākums. Koka materiālu skolas nama pirmajai būvei dod par brīvu muiža vai kronis, kā tas teikts 1866. gada likumā par. 5. 6) Tautas skolas apmeklēšana obligātoriska visiem lutertic. pagasta bērniem no 10. līdz 13. gadam. Sods par nokavētām dienām 1 līdz 10 kap. Mācības laiks no 15. oktobra līdz 15. aprīlim 3 ziemas no vietas. 7) Bērnus apgādā ar visu vajadzīgo mācības laikā viņu vecāki vai saimnieki, pie kuriem tie kalpo. Nabadzības gadījumā grāmatas un citi mācības piederumi jāapgādā uz skolas līdzekļu rēķina; uz tā paša rēķina uztur bērnus, kuriem nav apgādnieku.

8) Kandidātus skolotāju amatam izvēl skolas uzturētāji; skolotājus apstiprina un atlaiž augstākā skolu komisija. 9) Izņemot sestdienu, kad skolu tura tikai līdz pusdienai, skolotājam katru dienu jānodod 6 stundas un jāuzrauga bērni ārpus stundām. 10) Sabiedrības, kurām ne vairāk par 500 abu dzimumu dvēseļu, dod skolotājam pie brīva dzīvokļa ne mazāk par 100 rbļ. gadā vai nu naudā, vai ienākumos no zemes gabala; pie šīs summas jāpieliek pa 10 rbļ. uz katrām 100 dvēselēm, kas pāri par 500. 11) Draudžu skolām visi tie paši nosacījumi, kā pagastu skolām.

12) Lauku skolu pārvaldīšana uzticēta: a) vietējai skolu valdei, b) skolu padomei un c) augstākai laukskolu komisijai. 13) Vietējā skolu valde sastādās zem vietējā baznīcas priekšnieka prezīdija no vietējā mācītāja un pagasta vecākā, kā arī no muižnieka, ja tas piedalās skolas uzturēšanā. Katrā pagastā vietnieku pulks izvēl no sava vidus vienu skolas vecāko, kurš ir palīdzīgs skolotājam un baznīcas vecākajiem (pērminderiem) pārraudzīt mājas mācību.

14) Skolu padome pārziņ savas draudzes skolas. Tā sastādās no inspektora kā prezidenta, kuru izvēl augstākā lauku tautskolu komisija, diviem baznīcu priekšniekiem, kurus izvēl draudzes sapulce, viena mācītāja, kuru iecel vietējā ev.-lut. konsistorija un diviem pagasttiesu priekšsēdētājiem vai piesēdētājiem, kurus ievēl pagasttiesu ievēlēti priekšsēdētāji. 15) Augstākā lauku tautskolu komisija sastādās no gubernas muižniecības priekšnieka kā prezidenta, viena rezidējošā apr. priekšnieka, viena padomnieka, kuru izvēl muižniecības komiteja no to kandidātu pulka, kādus tai stāda priekšā augstākā tautskolu komisija, un skolotāju semināra kuratora. Bez tam šai komisijā iekšlietu ministrija iecel vienu locekli no valdības puses.

Tālākie panti (no 16. – 20.) noteic pārvaldības orgānu kompetenci un pienākumus. Šiem "pagaidu nosacījumiem" "Kurzemes laukskolu virsvaldīšana" (t.i. augstākā laukskolu komisija) 1877. gadā deva "mācību rādītāju", kurš ieveda nosacījumu, ka katrā skolā jāgādā par skolas bibliotēku (par. 11.) un atkāpjas no "pagaidu nosacījumiem" tānī ziņā, ka ieved jaunu jēdzienu par pagasta skolu. Sakarā ar to, "pie

pagasta skolas jāizšķir: ziemas skola un gada skola, ko līdz tam sauca par vasaras skolu (par. 12), noteic obligātoriskos mācības līdzekļus (par. 16.), noteic vasaras skolai taisni tādu programmu, kāda ir Vidzemes draudžu skolām un dod trīs parauga stundu rādītājus.

Šie Kurzemes pagaidu noteikumi, kā arī Vidzemes 1860. g. zemnieku likuma nosacījumi par ev.-lut. laukskolām palika spēkā līdz 1887. gadam, kad tiem pievienojās "pagaidu papildu" nosacījumi par pirmmācības skolu pārvaldīšanu Vidzemē, Kurzemē un Igaunijā. Šajos pēdējos "nosacījumos" ir pārmaiņas, kas izrādījās vajadzīgas augstāk minētos nosacījumos, kad Baltijas tautskolas, pēc ķeizara ukaza Valdošam senatam 19. febr. 1886. gadā tika pakārtotas Tautas apgaismošanas ministrijai. 1887. gadā "Pagaidu papildu nosacījumi" atstāj spēkā visu līdzšinējo kārtību laukskolās, kā arī visas agrākās skolu komisijas, tikai jaunradītie tautskolu direktori un inspektori tanīs ievesti par locekļiem un agrāko vietējo skolas revidentu vietā nāk tautskolu direktori un inspektori, lai gan arī agrākajiem revidentiem revīzijas tiesība netika ņemta.

Pārmaiņas pagaidu papildu nosacījumos bija šādas:

Skolotāju iepriekšēja pielaišana un atlaišana no amata piešķirta tautskolu inspektoriem; uzsvērtā ministrijas skolu ieviešana Baltijā; mācību programmas pārveidošanas tiesības (ska. p. 3,e) atņemtas augstākajai tautskolu komitejai un nodotas Tautas apgaismošanas ministrijai. Bet vislielāko pārmaiņu visā mūsu tautas izglītības sistēmā ienesa 11. paragrafs. Tas skan tā:

"Laukskolās, proti, ev.-lut. un rom.-katoļtic. pagastu skolās un pareizticīgo palīgskolās, kā arī vienklasīgās skolās un divklasīgu Tautas apgaismošanas ministrijas skolu pirmajā klasē visu priekšmetu mācība notiek krievu, igauņu vai latviešu valodā, skatoties, kā ērtāki (smotrja po udobstvu), ar to nosacījumu, ka pēdējā mācības gadā visi priekšmeti jāmaca krievu valodā, izņemot reliģiju un baznīcas dziedāšanu, ko var mācīt arī skolēnu iedzimtajā valodā, t.i. krievu, igauņu vai latviešu valodā, skatoties pēc iedzīvotājiem; bet lauku draudžu skolās un minēto divklasīgo skolu otrās klasēs, neatkarīgi no mācāmo tautības un konfesijas, visu priekšmetu mācība notiek krievu valodā, izņemot reliģiju un baznīcas dziedāšanu, kuras var šinīs skolās mācīt arī skolēnu iedzimtā valodā."

"Pilsētu pirmmācības skolās, kuras dibinātas kā pēc vispārijiem 1820. gada 4. jūnija un 1872. gada 31. maija ustaviem, kā arī pēc sevišķiem noteikumiem, kas izdoti dažām skolām atsevišķi, reliģiju un baznīcas dziedāšanu var mācīt tiklab krievu, kā vācu, igauņu vai latviešu valodās, skatoties pēc mācāmo tautības; visi citi priekšmeti mācāmi krievu valodā, izlietojot skolēnu iedzimto valodu – igauņu, latviešu un vācu kā palīga līdzekļi pirmajā mācību gadā." (Visi likuma nosacījumi par skolām sakopoti: 1) P. Annin, Svod. Glavņeiščich zakonopolož. i raspor. o nač. nar. uč. č. III un 2) Falbork i Čarnoluskij, Narodn. uč. Prib. kraja).

Latviešu tautskolu attīstību veicināja ne tik daudz septiņdesmito gadu likumu nosacījumi, kā ekonomiski un politiski apstākļi. Diezgan auglīgie gadi ar augstām labības cenām, zemnieku māju iepirkšana, savienota ar ievērojamu tīrumu paplašināšanu, radija turību, kādu tauta vēl nebija redzējusi. Tāpat arī Aleksandra II. "lielo reformu" laikmets, kura vilņi atnāca arī līdz Baltijas ūdeņiem, lai gan viduslaiku pelējumus no tiem nenoskaloja. Taisni "lielo reformu" iespaidā Baltijas autonomiskie valdnieki pasteidzās dot zemniekiem kaut kādu pašvaldību, lai novērstu krievu valdības iejaukšanos "zemes" darīšanās, lai paliktu pie savas "kontinuitātes" un uzturētu savas privilēģijas un priekšrocības. Tā iznāca 1866. gada 19. febr. likums par pagastu sabiedrību pārvaldīšanu.

Ar kādu nevērību, ja negrib sacīt nicināšanu, valdošās šķiras izturējās pret latviešu tautas skolu, rāda tas apstākļi, ka līdz pat septiņdesmito gadu vidum tautas skolām nevarēja nodibināties nosaukums: gan tās sauc par ļaužu, arāju, pagastu (Vidzemē valsts), baznīcu, draudžu, zemnieku, lasīšanas, gan par pātaru skolām. 1866. gada likumam liela nozīme latviešu tautas skolu vēsturē ne tamdēļ, ka tas būtu uzstādījis kādus jaunus principus skolu lietā, bet tamdēļ, ka ar šo likumu pagastu sabiedrībām pirmo reizi dota organizācija un zināma pašnoteikšanas tiesība, kaut arī maza un pat niecīga.

Šinī pašā laikā iekrita arī latviešu tautiskās pamošanās pirmie ziedu laiki. Tautiskā ideja sajūsmināja labākos tautas dēlus uz darbu tautas labā. Un vislielāko svaru pirmie tautībnieki lika uz tautas izglītību ar skolām, biedrībām, grāmatām un laikrakstiem. Visgaišāk tā laika "jaunlatvietības" garu raksturo Kronvalda Atis savos *Nationale Bestrebungen* (1872. g., tulkoti Austrumā 1887. g.):

"Zemes" valdniekiem atlika tikai pūsdamiem, elsdamiem dzīties kustībai pakal, ķert to pie svārku stūriem un turēt, jeb, kā saka, regulēt skolu pārvaldīšanu, spīlēt skolu baznīcas kalpones kamzoļos, kā to liecina 1. paragrafs Vidzemes Instrukcijā no 1874. gada: "lauku jeb zemnieku skolas sagatavo uz iesvētīšanu un iestāšanos draudzes dzīvē." Šajos pāra desmit gados cēlās visi tie skolas nami, ar kuru ārējo izskatu latviešu tauta var tiešām lepoties; šajos gados latviešu pagastu skolas pārvērtās no ābece skolām par tautas skolām ar apmēram to programmu, kāda tā ir tagad, — dažā ziņā pat labāku.

Runājot par programmu jāpiemin, ka sevišķi svarīga bija piezīme tiklab Vidzemes instrukcijā, kā arī Kurzemes likumā par jaunu mācības priekšmetu ieviešanu tautas skolu programmā ar virsvaldes un augstākās komisijas atļauju. Tā deva iespēju apmierināt pieaugošās izglītības vajadzības un pa daļām nesastindzināja programmu grūti grozāmās robežās, tā deva iespēju piemēroties katras vietas apstākļiem.

1887. gada Pagaidu papildu nosacījumi visu programmas lietu

nodeva Tautas apgaismošanas ministrijai. Cik grūti šī lielā mašīna iekustināma un kā tā strādā, redzams no tā, ka 20 gadu laikā tā nav apstiprinājusi agrākās programmas un arī nav ievedusi jaunas, bet arvien vēl "mēģina".

Šajos gados sākās latviešu tautas skolotāju materiālā stāvokļa uzlabošanās, tā ka tie varēja sākt domāt par cilvēcīgu dzīvi. Ja šī labošanās nebija vispārīga, ja daudz vietās, kā to vēlāk redzēsim, skolotāju algas palika zem likumīgā minimuma, tad vainojami par to tie nepareizie un netaisnie principi – politiskie un ekonomiskie, uz kuriem bija dibināta latviešu tautskolas politika.

Līdz 1887. gadam skolu liktenis bija muižniecības rokās (garīdzniecība, kā no muižniecības atkarīga, patstāvīgas lomas nespēja, – un tad arī abu šo šķiru politika it labi saderēja kopā). Visur pasaulē, kā arī Krievijas zemstu gubērņās, tautas skola ir visas zemes un valsts iestāde, uzturāma no vispārīgiem līdzekļiem. Bet Baltijā, izņemot skolas namu celšanu un lielāku vai mazāku zemes gabalu piešķiršanu skolām, kas krīt uz muižas un zemnieku zemi, tā līdz pat šim laikam uzturēta galvenā kārtā no zemnieku personīgiem nodokļiem (pagasta galvas naudām). Un tā kā Baltijā $\frac{3}{4}$ – $\frac{4}{5}$ pie pagastiem piederīgu lauku ir bez zemes, tad arī tautas skolu te uztur par $\frac{3}{4}$ daļām tā sauktā kalpu kārtā. Pat zemnieku zeme ir brīva no nodokļiem vietējām (pagasta) komūnālām vajadzībām, – kāda parādība vairs nekur citur Krievijā nav sastopama.

Tas ir pilnīgi lielgruntniecības garā: ja šodien pievelk mazos zemes īpašniekus pie vietējo nodokļu maksāšanas, tad rītu var ķerties arī pie lielajiem; tamdēļ nepielaiž vienus, lai jo drošāki būtu otrie. Bet neskatoties uz to, skolu un skolotāju stāvoklis būtu pastāvīgi labojies, ja saimniekiem nebūtu uznākuši sliktāki laiki. Saimnieki, kuru rokās bija pagasta pašvaldība, būtu arvien augstāk cēlušies galvas naudas, un līdzekļu nebūtu trūcis. Bet kad viņiem pašiem sāka klāties plāni, kad jaunuzplēstās zemes bija noplicinātas un mēslu to iekopšanai nebija, kad labības cenas nokrita, kad dārgi iepirkto mājū izmaksai sāka trūkt naudas, – tad iesākās taupība. Un taupība visvieglāk izdarāma uz skolu rēķina, – kad skolai ko atraus, komisārs uz ādu neies...

"Laika gars" tajos možajos gados, neskatoties uz Sadovska rosiģo darbību Irlavā, uz Cimzes mērenību Valkā un uz mācītāju pūliņiem audzēt skolotājus pazemības garā, – mīta skolotājos un darīja tos par centīgiem gaismas karotājiem, kā to liecina, starp citu, viņu dzīvā piedalīšanās skolotāju konferencēs. Ievērojot visu sacīto, jāatzīst, ka ja Baltijas muižniecība vai garīdzniecība grib piesavināties nopelnus tautas skolu celšanā, tad tā ir vienkārša pašapmānīšanās: Tauta pati cēla savu tautas skolu. Muižniecība un garīdzniecība skopi darījusi savu pienākumu un, kur likumu izpildīšana bijusi viņu vienu pašu rokās, no pirmā līdz pēdējam burtam viss palicis neizpildīts.

1875. gada Nosacījumi pavēl dibināt un uzturēt katrā Kurzemes draudzē vienu draudzes skolu. Saprotais, ka par draudžu skolām bija jāgādā draudzēm, tāpat kā par pagastu skolām gādājuši pagasti. Bet Kurzemē draudžu pašvaldības nav, — draudzes tur "valda" vietējie muižnieki, — un draudzes skolu dibināšanai tie nav ne pirkstu kustinājuši. Tamdēļ nevar ne runas būt par to, ka Kurzemē draudzes skolas neesot "pieņēmušās" (ne priviļis), kā to apgalvoja 1907. gada sevišķā padomē pie Baltijas ģenerālgubernātorā, jo nemaz nav ticis mēģināts tās "potēt".

Muižnieki nav tautas izglītības draugi, — tikai uz valdīšanu tie kāri. Ja nu tie būtu gribējuši pildīt likumu, ko paši izstrādājuši, tad būtu jādomā, kur ņemt līdzekļus draudzes skolām. Pašiem dot, — nenāk ne prātā; prasīt no draudzes, t.i. zemniekiem, — neveikli, jo tiem nav nekāda dalība draudzes pārvaldīšanā, bet piedalīdamies draudzes skolu uzturēšanā, tie varētu sākt prasīt, lai tagadējās muižnieku patvaldības vietā dibina kaut kādu konventu ar pārstāvjiem no zemnieku puses, vai citu ko tamlīdzīgu. Tamdēļ visdrošākais un "zemes labklājībai" visderīgākais, — pabāzt likumu zem segas. Un tā arī notika.

To sacīdami, mēs nepiemirstam, ka visos laikos muižnieku un mācītāju vidū bijušas atsevišķas personas, kas lielākā vai mazākā mērā atkāpušās no muižniecības politikas. — Vienpusīga nastu izdalīšana tautas skolu uzturēšanai un vienpusīga pārvaldes kārtība, zināms, nevarēja veicināt tautas skolu uzplaukšanu arī labākajos laikos.

Kurzemē tautas skolu stāvoklis 1876./77. gad. bija šāds:

Darbojās 349 pagastu skolas, no tām ar pilnīgi pietiekamiem skolas namiem 150, ar nepietiekamiem 77 un ar "provizoriskiem" 122. Skolotāju bija 405, no tiem ar semināra izglītību 223, bez semināra izglītības 182, bez tam vēl 10 skolotājas. Ziemas skolnieku bija 22,160 (tai skaitā 8627 meitenes) un vasaras skolnieku 3758 (tai skaitā 947 meitenes). Vienas skolas uzturēšana izmaksāja caurmērā 260 rubļus. (maksimums Ventspils apr. 363 rbļ., minimums Ilukstes apr. 121 rbļ.) Uz 1417 iedzīvotājiem luterāņiem bija viena skola, uz 100 iedzīvot. 4 skolnieki (pieņemot obligātorisku triju ziemu skolas laiku, no trijziemniekiem vien vajadzētu būt vismaz 6 skolniekiem uz 100 iedzīv.; kas pāri par to, tie būtu 4. vai 5. ziemas skolnieki); uz viena skolotāja caurmērā 63 skolnieki. (Latv. Av. 1878. gadā).

Par skolotāju algām tanī laikā mums ir šādas ziņas: Pagasta skolotāja caurmēra alga 1875. gadā bija 168 rubļi, 1877./78. gadā 188 rbļ., (Vidzemes latviešu daļā 170 rbļ.). Vairāk par 188 rbļ. maksāts Ventspils apriņķī (235 rbļ.), Talsu apr. — 229 rbļ., Bauskas — 211 rubļi. Zem 188 rubļiem ir Grobiņas apr. — 147. rbļ., Aizputes — 135 rbļ. un Ilukstes apr. 121 rubļi. — No 398 skolotājiem, kuru algas minētas, 1877./78. gadā saņēma: 20 skolotāji pāri par 400 rubļiem, 44 skolotāji no 300 — 400 rbļ., 50 no 250 — 300 rbļ., 79 no 150 — 200 rbļ., 87 no

100 – 150 rbļ. un 59 zem 100 rubļiem. Sērpils draudzē no 34 skolotājiem 22 saņēma zem 100 rubļiem, divi pat tikai pa 30 rubļiem; Kuldīgas apr. Jātelē, Planecē, Padurē un Virkus muižā 40 – 76 rubļiem. Ventspils apr. Vendzā 60 rbļ., Grobiņas apr. vairāki skolotāji (ne palīgi) 40 – 50 rbļ., Saraiķos pat tikai 27 rbļ. u.t.t.

Par skolotāju algām Augškurzemē 1878. gadā atrodam šādas ziņas:

Vairāk par likumā noteikto algu negrib dot. Skolotājus pieņem uz 1, 2 vai 3 gadiem, pēc kam atkal nāk līgšanas un magaričas. Pieņem arī skolotājus bez skolotāju tiesībām par 15 – 50 rubļiem un kādiem 10 pūriem labības. Pat Rigasche Zeitung atzīst, ka skolotāju algas nepietiekamas. Dažos apgabalos kalpi dabūnot lielāku algu, nekā skolotāji. Likumā noteiktā skolotāju alga esot par mazu. Tagad 200 rbļ. esot knapi tā vērtība, kāda bijusi 100 rubļiem tad, kad skolotāju algas tika noteiktas.

Bet ar labvēlīgiem vārdiem nebija līdzēts. Dažos apgabalos ļaudis bija tik trūcīgi, ka lielākas algas nespēja maksāt, un "zeme" nenāca tiem palīgā. Krievijā tādus nespējīgus pagastus būtu atbalstījuši gubērņas zemste (Tautas skolas tur īstenībā uztur aprinča zemstes). Ar šo laiku sākot, skolotāju algas top arvien nevienādākas – turīgākos apgabalos tās sāk ievērojami uzlaboties, nabadzīgākos paliek uz vietas.

Par tautskolu stāvokli īsi pirms pārkrievošanas laikmeta (1880./81. g.) mums ir "šulrāta" V. Buša ziņas (Bericht ueber das Landvolksschulwesen Kurlands f.d.J. 1880./81.). Arī tad tautskolu stāvoklis diezgan bēdīgs. Bija 365 skolas ar 209 labiem skolas namiem, 73 nepietiekamiem un 73 "provizoriskiem"; skolotāju bija 448, no tiem 257 izglītoti semināros, 191 bez semināra izglītības. Blakus amatus piekopa 121 pie baznīcas, 29 citur. Bija arī 10 skolotājas. Skolnieki: ziemā 12,082 zēni un 9045 meitenes; vasarā 3066 zēni un 1267 meitenes, kopā 25,460 (uz 100 iedz. ap 5 skolnieki). Nokavētu dienu bijis 257,486, no tām neaizbildinātu 65,313 (caurmērā iznāk uz katru bērnu 10 nokavētas dienas). Soda naudas ienācis 759 rbļ., 27 kap. (Vajadzētu ienākt 6530 rbļ.). No 7516 konfirmandiem skolā nemaz nav bijuši 431. Skolotāju algām izdots 89,975 rbļ., skolu uzturēšanai 38,768 rbļ., kopā 128,743 rbļ. Katra skolotāja alga caurmērā 196 rbļ.; augstākā alga bijusi 800 rubļi, zemākā 30 rbļ. Līdzekļus skolām devuši: lielgruntnieki 34,279 rbļ. pagasti 90,987 rbļ., dāvinājumi 3477 rubļi.

Mācības līdzekļu apgāde bijusi bēdīga. Sešās skolās nav bijis nekādu mācības līdzekļu, 18 skolās bijusi tikai sienas tāfele un bībele; visi nepieciešamie mācību līdzekļi bijuši 67 skolās, gandrīz visi (izņemot telūriju un globu) 41 skolā, pārējās 233 skolās trūkstot viens vai otrs svarīgs mācības līdzeklis, piem., 121 skolā neesot globa, 156 skolās nav nekādu mūzikas instrumentu un gandrīz visās 233 skolās trūk-

stot viena otra priekšā rakstīta sienas karte. Skolu bibliotēkas ne ar vārdu nav minētas.

Vispārībai pieejamu statistisku ziņu, kas vispusīgi apgaismotu tautas izglītības stāvokli Kurzemē, cik mums zināms, nav paguvusi izdot ne agrākā, ne tagadējā skolu valde. Daudz labāka informācija par Vidzemi. Pirmo pavisam nepietiekamu statistiku deva f. Jung - Stilings 1864. gadā. Tanī ziņu krājumā ieverību pelna daži fakti: Cēsu apr. 33 pagastu skolās ir 24 skolotāji un Valmieras apr. 58 skolām ir 55 skolotāji. Pavisam minētas 74 draudzes skolas ar 77 skolotājiem un 2249 skolas bērniem, un 204 pagastu skolas ar 195 skolotājiem un 7260 skolas bērniem.

1879. gadā iznāca tā paša autora Beitrage zur Statistik d. ev. lut. Landvolksschulen in Livland, kurā mēģināts apgaismot gandrīz visus tautskolu jautājumus. Ziņas attiecas uz 1876./77. gadu, bet par skolu uzturēšanu (naudas ziņas) uz 1874./75. gadiem.

1876./77. gadā Vidzemes latviešu daļā bija 76 draudžu un 384 pagastu skolas, kopā 460 skolas. Skolēnu bija 3377 draudzes un 31,714 pagastu skolās, kopā 35,091 skolnieks, tai skaitā 13,554 atskolnieki. Izdots (1874./75. g.) draudžu skolām 27,505 rbļ., pagastu skolām 72,259 rbļ., kopā 99,764 rubļi; caurmērā uz katru draudzes skolu 362 rbļ. un uz katru pagasta skolu 188. rubļi.

Bērnu skolas gados uz katru draudzes skolu bija 941 un uz katru pagasta skolu 186. Bet īstenībā katrā draudzes skolā bijis 44 un katrā pagasta skolā 82 (šis skaits gan ir kopā ar atskolniekiem, — īsto skolnieku tikai 48). No visiem skolas gados esošiem bērniem skolu apmeklēja, ieskaitot atskolniekus, — 48%, ievērojot tikai īstos skolniekus (Stammschüler), trešo ziemu skolā nāca ap 25% un no meitenēm tikai ap 20%. Turklāt skolu apmeklēšana notikusi ļoti nekārtīgi, kā to liecina "Valkas kreizes skolu revidents zien. Brandt mācītājs"(Latv. Av. 18-78. gadā Nr. 31.).

Skolotāju 1876./77. gadā bijis: 564 vīrieši un 7 sievietes, no tiem draudzes skolās 119 un pagastu skolās 452 skolotāji; skolotāju semināros izglītojušies 201, skolotāju eksāmenus izturējuši 297 un bez skolotāju tiesībām 73 skolotāji. — Ar skolotāju algu iztikuši 332, ar blakus amatiem pelnījušies 199 skolotāji. Starp tiem bijuši: 3 strādnieki, 1 laivinieks, 1 mūrnieks, 1 kurpnieks, 1 galdnieks, 81 pagasta skrīveris, 20 zemkopji, 69 baznīcas kalpotāji u.t.t. Ziņu nebija par 23 skolotājiem.

Pievienotās tabulas rāda, cik caurmērā izmaksājusi vienas skolas uzturēšana un kādi bijuši augstākie un zemākie izdevumi vienai skolai 1874./75. gados. Tas pats par skolotāju algām rubļos.

Līdzekļi (rubļos) skolām 1874./75. gadā ienākuši no šādiem avotiem:

Apriņķi	No muižām	No pagastiem	No citiem avotiem	kopā
Rīgas apr.....	4064	14,875	2211	21,150
Valmieras apr.....	5245	13,374	3870	22,489
Cēsu apr.....	4432	17,908	6008	28,348
Valkas apr.....	2929	19,082	4111	26,122
Kopā	16,670	65,239	16,200	98,109

Visi skolu uztur. izd. 1874./75. gadā rubļos

Skolotāju algas

	Draudžu skol.			Pagastu sk.			Draudžu sk.			Pagastu sk.		
	caurm.	augstāk.	zemākie	caurm.	augstāk.	zemākie	caurm.	augstāk.	zemākā	caurm.	augstākā	zemākā
Rīgas apr.	259	484	42	205	575	16	189	457	42	171	525	16
Valmieras apr.	405	891	150	175	520	25	289	820	150	142	446	20
Cēsu apr.	506	2100	35	203	657	14	352	1124	35	136	553	14
Valkas	377	750	110	205	943	6	287	750	92	140	813	6

Skolu skaits pēc izdevumu lieluma 1874./75 gados

	Draudžu skolas										Pagastu skolas										
	zem 100 r.	101-200 r.	201-300 r.	301-400	401-500	501-700	701-1000	1001-1500	vairāk	nav ziņu	kopā	zem 50 r.	51-100	101-150	151-200	201-300	301-600	601-1000	vairāk	nav ziņu	kopā
Rīgas	3	4	6	3	4	-	-	-	-	1	21	1	11	20	14	15	17	-	-	13	91
Valm.	-	2	4	3	1	2	2	-	-	-	14	3	18	24	22	21	8	-	-	6	102
Cēsu	1	1	7	2	2	5	1	1	1	-	21	5	14	19	17	25	11	3	-	-	94
Valkas	-	4	2	3	3	3	1	-	-	-	16	10	12	18	13	29	14	2	-	3	101
Kopā	4	11	19	11	10	10	4	1	1	1	82	19	55	81	66	90	50	5	-	22	388

Piezīme: Trūkst ziņu par Slokas draudzi Rīgas apriņķī.

1884. gadā Landratu kolleģija polemikas nolūkā izdeva pret "Jaunlatviešiem" un senatora Manaseina revīzijas ziņojumiem vērstus materiālus par lauku tautskolām Vidzemē (materiāli k izučēpījupoložē-nija ev.-lut. zemskich nar. škol. v Liflandii). Šīs ziņas attiecas uz 1881./82. gadu, un tā kā tās ir pēdējās pilnīgākās ziņas par Vidzemes tautskolām kā pirms, tā arī pēc to pārkrievošanas, tad ņemam no tām svarīgākos datus.

1881./82. gadā Vidzemē bija saskaitītas 75 draudžu un 396 pagastu skolas, kopā 471 skola. Skolēnu bija 3046 (īsto vien 2228 zēni un 818 meitenes) draudžu skolās. Pagastu skolās 19,895, no tiem 10438 zēni un 9457 meitenes, pavisam 22,941. Atskolnieku draudžu skolās bija 332, pagastu skolās 17,006, kopā 17,338. Saskaitot kopā īstos skolniekus un atskolniekus, dabūnam 40,279 skolu apmeklētājus.

Draudzes skolu uzturēšanai izdoti 50,470 rubļi, pagastu skolām – 176,460 rubļi, kopā 226,930 rubļi. Caurmērā uz katru draudzes skolu izdots 673 rbļ. un uz katru pagasta skolu 446 rubļi.

Skolas gados esošo bērnu bija uz katru draudzes skolu 901 un uz katru pagasta skolu 177, bet īstenībā katrā draudzes skolā bija caurmērā 45 (kopā ar atskolniekiem) un katrā pagasta skolā 50, atskolniekus pieskaitot – 93.

Skolotāju bija: 614 vīriešu un 8 sievietes, no tiem draudžu skolās 130 un pagastu skolās 492. Skolotāju semināros bija izglītojušies 315, skolotāju eksāmenus izturējuši 230 un bez skolotāju tiesībām 77 skolotāji.

Landrātu kollēģija nav atzinusi par vajadzīgu dot ziņas par skolotāju algām un viņu ekonomisko stāvokli. Tā esot par daudz grūti aprēķināma lieta. Varot pieņemt, la 3/4 no skolas izdevumiem nākot uz skolotāju algām. Atstājot skolotāju algas sīkāk neminētas, landrātu kollēģija tomēr jo sīki aprēķina visas maksāšanas un došanas skolai par labu, proti, zemi un graudus, malku un svecas, silķes un renģes, kāpostus un sāli u.t.t. Ar šādu rēķināšanu tad nu iznāk, ka vienas skolas uzturēšana ir ievērojami dārgāka, nekā tā bija 1874./75. g. bet tā nebūt neliecina, ka notikusi kāda strauja uzlabošanās skolas un skolotāja labā. Tikai pielietoti citi paņēmieni izdevumu aprēķināšanā.

Izdevumi skolu uzturēšanai 1881./82. gadā (rubļos):

	Draudžu skolām			Pagastu skolām		
	caurm.	augst.	zem.	caurm.	augst.	zem.
Rīgas apriņķī	508	1196	204	423	1160	120
Valmieras ”	705	2002	203	433	946	107
Cēsu ”	813	3212	90	448	2096	80
Valkas ”	687	1536	215	496	1759	125

Kārtējie gada maksājumi un devas skolām par labu bija: draudžu skolām 22,961 rubļi un pagastu skolām 135,965 rubļi, kopā 158,926 rubļi, caurmērā uz katru draudzes skolu 306 rubļi un uz katru pagasta skolu 344 rubļi. Šīs summas īstenībā līdzīgas 1874./75. g. summām.

Vidzemes draudžu skolās ņem skolas naudu. 1881./82. gadā skolas naudas 4 latviešu apriņķos ienācis 22,352 rubļi. Tā kā 4

skolu ziņās skolas nauda nav uzdota, tad, tās atskaitot, uz katru skolu iznāk 315 rubļi un uz katra īsta skolnieka ap 7 rubļ. 70 kap. gadā. Šī skolas nauda bez šaubām aizkrusto ceļu uz draudzes skolu ne vienam vien trūcīgam skolniekam. Bez tam skolas naudas ņemšana draudžu skolās ir pretlikumīga. Zemnieku likumi gan runā par bērnu mācīšanu draudzes skolās uz sabiedrības rēķina, bet ne par skolas naudu. Skolas naudu te būs ievēdis tas gars, kāds valdija Nikolaja I. laikā ...

	Pagasta skolu skaits to dibināšanas gados				Pagasta skolu namu skaits, kad tie būvēti				Skolu skaits svešās telpās				Cik izmaksāja skolas namu būve, iesk.zemi (rubļos)							
	Pirms 1849.g.	1849.-1860. g.	1861.-1870. g.	1871.-1880. g.	Pēc 1880. g. nav ziņu	Pirms 1849.g.	1849.-1860. g.	1861.-1870. g.	1871.-1880. g.	Pēc 1880. g. nav ziņu	Muižas telpās	Īrētās telpās	Pag.tiesas nam.	Ķestera māja	Citur	Visi skolu nami kopā	Caurm. viens nams			
Rīgas	1	5	41	50	2	1	100	-	1	18	48	1	1	11	2	14	1	3	185,552	2728
Valm.	-	38	35	22	1	1	97	-	7	31	39	4	2	7	2	5	-	-	256,645	3165
Cēsu	-	15	45	36	1	1	98	-	3	23	45	6	3	3	2	13	-	-	251,391	3443
Valkas	4	18	46	30	2	1	101	-	2	40	40	4	2	4	1	8	-	-	235,590	2908
Kopā	5	76	167	138	6	4	396	-	13	112	172	15	8	25	7	40	1	3	929,178	2904

Draudzes skolas

Rīgas	15	1	1	3	-	2	22	1	2	2	1	-	-	1	-	-	13	2	14,760	2952
Valm.	12	-	-	-	-	2	14	2	1	-	5	-	-	-	-	-	6	-	44,040	7340
Cēsu	12	-	1	1	2	5	21	1	-	4	5	-	2	-	-	-	8	1	34,813	3481
Valk.	9	-	1	2	-	6	18	-	1	1	3	1	1	-	-	-	10	1	25,646	4274
Kopā	48	1	3	6	2	15	75	4	4	7	14	1	3	1	-	-	37	4	119,259	3614

Bet nevien draudžu skolās, arī pagastu skolās 1881./82. g. tiek ņemta skolas nauda. Tādu skolu pa visu gubērņu bijis 155, un gandrīz visas tās bijušas latviešu daļā. Skolas nauda ņemta no visiem ziemas skolniekiem un svārstījusies starp 50 kap. un 22 rubļiem. Ienācis 16-036 rubļi. Tikai 19 latviešu draudžu pagastu skolās nav ņemta skolas nauda.

Zemes bijis par visām latviešu pagastu skolām 11,134 pūrvietas un par visām draudžu skolām 1650 pūrvietas. — Lai gan uzdots, ka 30 draudžu skolām ir savi nami, tomēr izrādās, ka 20 skolās ievietoti arī ķesteri.

Tautskolu uzturēšanas izdevumus 1881./82. g. sedza (rubļos):

	Muižas		Pagasti		Draudzes		Kopā
	Draudz. skolām	Pag. skolām	Draudz. skolām	Pag. skolām	Draudz. skolām	Pag. skol.	
Rīgas apr.	2170	9149	3345	23,552	455	---	38,671
Valm. "	702	6580	1833	24,914	589	---	34,618
Cēsu "	2155	4370	5422	29,287	1004	271	42,509
Valkas "	2193	7179	2579	30,664	515	---	43,130
Kopā	7220	27,278	13,179	108,417	2563	271	158,928

Zīmējoties uz valodu mācīšanu, jāatzīmē, ka 1881./82.g. visas draudžu skolās, izņemot divas meiteņu draudzes skolas, mācītas trīs valodas: latviešu, vācu un krievu valoda. Latviešu valodai piešķirtas 8 stundas nedēļā, vācu valodai 6 un krievu valodai 5 stundas nedēļā. Tomēr jāpiemin, ka vācu valodā mācīja arī visus citus vispārējās izglītības priekšmetus. — Krievu valoda mācīta 359 pagastu skolās (nav mācīta 37 pag. skolās), vācu valoda mācīta 225 pag. skolās (nav mācīta 171 skolā). Pagastu skolās krievu un vācu valodām katrai piešķirtas 3 stundas nedēļā, latviešu valodai 16 stundas. Iemesls, kādēļ krievu valoda nav mācīta visās pagastu skolās, bija tādu skolotāju trūkums, kas šo valodu prastu.

Pēc 1881. gada ļaužu skaitīšanas Vidzemes latviešu daļā uz laukiem bija 411,045 luterticīgi iedzīvotāji, no tiem 196,333 vīrieši (Sborn. stat. sved. po Līfl. gub., izd. Gub. stat. Kom. Rīga 1886. g.). Šim iedzīvotāju skaitam bija vajadzīgas vismaz 98 draudžu skolas un 392 pagastu skolas, bet bija 75 draudžu un 396 pagastu skolas. Īsto skolnieku uz 100 iedzīvotājiem bija, skaitot kopā draudžu un pagastu skolniekus — 5.5. Tā kā šai skaitā ietelp arī tie bērni, kas iet skolā ne vien obligātās 3 ziemas, bet četrus vai pat piecus gadus, tad jāpieņem, ka daudziem bijis jāprietiek tikai ar divām vien ziemām skolā.

Tuvākas ziņas šinī jautājumā par 1881./82. gadu mums ir tikai par Cēsu apriņķi. Te "dažās valsts skolās trešās ziemas bērni vēl dažkārt no skolas tiek atrauti. Tas redzams no tam, ka trešās ziemas bērnu skaits pret pirmās jeb otrās ziemas bērnu skaitu ir gluži mazs un niecīgs. Visvairāk šo trūkumu pierāda tās no Bērzones, Ērgļu, Liezeres un Ļaudones draudzēm iesūtītās skolu ziņas. Lubānes draudze ir vienīgā visā apriņķī, kur valsts skolēni tikai 2 ziemas tiek skolā mācīti, tādēļ ka valsts skolās rūme tik šaura, ka treju ziemu bērni nav kopā turami. Šis trūkums nav ilgi ciešams." (Laukskolu pārlūka māc. R. Gulekes ziņojums Cēsu apr. skolotāju XII gada sapulcē 1883. gada protokols.) — Šis pats ziņojums dod mums iespēju spriest, kādā mērā atskolnieki pelna skolnieku nosaukumu: tie atnākot skolā 6 — 8 dienas gadā. Un Cēsu apr. nebija no sliktākajiem Vidzemē.

* * * * *

XVIII. SKOLOTĀJU KONFERENCES

Pirms pārejam uz pārkrievošanas laikmetu, pieminēsim vēl tikai tās parādības latviešu tautskolu un skolotāju dzīvē, kas pārkrievošanai uznākot izzuda, vai arī sabiedrību vairs neinteresēja. Kā svarīgākā no šīm parādībām mināma skolotāju konferences.

Pirmā skolotāju konference Vidzemē notikusi 1848. gadā (Mājas Viesis, 1863. g.). No Kurzemes Latv. Av. raksta 1867. g. Nr. 37., ka "te vēl tādas lietas nenotiekot, kaut gan dažās draudzēs skolotāji, ar mācītāju un lielkungu ziņu, pa 8 – 10 sapulcējušies. Tā piem., tas notiekot Dorbes, Jaunauces, Jaunpils un Vānes apgabalos. Balstoties uz šo ziņu, var pieņemt, ka arī Kurzemē skolotāju konferences apsākušās pirms 1867. gada. Tas ir pilnīgi pielaižams, jo arī Vidzemē pirmajā laikā uz "saiešanām" ieradušies dažkārt tikai pa 6 – 7 skolotāji. Pat 1863. gadā, kad konferences Vidzemē tika turētas diezgan kārtīgi, Turaidā ieradušies tikai 7 skolotāji. Par ko ticis spriests, Mājas Viesis nezīņo, bet ka skolotāji dziedājuši no šveiciešu mājas balkona četrbalsiģi "Was ist den Deutschen Vaterland" un cik jauki tas skanējis, – to gan uzsver ar aizgrābtību.

Pirmo ziņu par skolotāju "sapulcēšanos" Augškurzemē, noturētu 1869. gada 5. nov., atrodam Latv. Av. 1870. g. Nr. 15. Pielik. Saukas mācītāja muižā sanākuši 30 skolotāji un 5 mācītāji. Par ko un kā ticis spriests, – nav ziņots. – Otra ziņa nāk tai pašā gadā no Rindes, kur sapulce noturēta 1870. gada 23. sept. (Latv. Av. 1870. g. Nr. 51.-52). Sapulce notiek mācītāja Hugenbergera muižā, piedalās 13 skolotāji un 5 mācītāji. Vispirms vienu no mācītājiem izvēlēja par sapulces vadītāju, bet kad mācītāji izskaidro, ka viņi te esot viesi, tad par vadoni izvēlēts E. Dinsbergs. Apspriesti jautājumi, kā cīnīties pret skolu nekārtīgu apmeklēšanu; runāts par kopēdināšanu, par mācības priekšmetiem, un par stundu rādītāju pagastu skolās. Kopēdināšana atzīta par ļoti svarīgu nevien bērnu veselībai, bet arī kā cīņas līdzeklis pret nekārtīgu skolas apmeklēšanu. Daudz pagastos tā jau ieviesta, un jo vairāktās izplatīšanās tīktu veicināta, ja pagasti savu daļu piepalīdzētu nabagākiem bērniem.

Sapulce uzstāda šādu mācības plānu pagasta skolai: 3 stundas bībeles stāsti, 2 katķismam, 6 latv. lasīšanas, 6 rakstīšanas, 6 rēķināšanas, 2 ģeografijas, 2 vēstures, – kopā 32 stundas. (Nav pieminēta dziedāšana. Laikam kļūda arī kopskaitā. – J. Kr.) Krievu un vācu valodas mācāmas ārpus šī stundu skaita. Lasīt nepratējus nolemj skolā neuzņemt.

Apspriedi iesākot un nobeidzot, dziedāts no vācu Dziesmu grāmatām. Ziņojumu iesūtījis pats sapulces vadītājs E. Dinsbergs, un – tavu brīnumu! – agrākās pāri kūsājošās dievbijības vairs nemaz nemana, kaut gan droši var sacīt, ka vecais Dinsbergs mazāk dievbijīgs nebija kļuvis.

Par "skolotāju jeb skolmeistaru sanākšanu (konferenci)" Alūksnē Mājas Viesis ziņo 1868. g. Nr. 52: "Pie sapulces ņem dalību 10 skolotāju. Sapulci vada pravests Kupfers un Goldbeka (Kolbergas) lielskungs f. Koskul, Opekalna baznīcas kungs." Ievēribu pelna divi šādi dienas kārtības punkti: 1) Rēķināšanā par labāko rokas grāmatu atzīst Henschela metodiku un uzdevumu krājumus. Kas zin rēķināšanas metodikas vēsturi, tas sapratis, ka Alūksnes skolotāji atraduši to jaunāko un labāko. 2) "Pagasta skolā mācīs arī dabas zināšanas."

Turaidas konferencē Rūjenes draudzes skolotājs Švechs tura priekšlasījumu par dabas zināšanu pasniegšanu tautas skolās un dod parauga stundu "iz fizikas". Izskaidro lokomotīvi.

Septiņdesmito gadu sākumā skolotāju sapulces bija tapušas par nešķīramu skolotāju dzīves piederumu. Attīstījās trejādi sapulču tipi: draudzes sapulces, apriņķa sapulces un guberņas sapulces. Pirmā Kuldiņas apr. sapulce noturēta 1874. gada 25. un 26. sept. Tanī piedalījušies 46 skolotāji un 12 mācītāji. No interesantā ziņojuma ņemsim nolēmumu par krievu valodas mācīšanu pagastu skolās. Nolemj pirmā ziemā krievu valodu nemācīt, jo vispirms jāliek pamats mātes valodā. Krievu valoda mācāma otrā, trešā un ceturtā ziemā. Mērķis: iemācīt krieviski lasīt un rakstīt.

Draudžu sapulces notiek šīnī laikā gandrīz kārtīgi pa visām Kurzemes draudzēm. Mācītāji visur stipri piedalās sapulcēs. –

Pirmā vispārīgā Kurzemes skolotāju sapulce noturēta Jelgavā 1877. gada 28. un 29. jūnijā. Tanī piedalījās 196 skolotāji, 13 mācītāji un 22 viesi (starp tiem Treilands no Maskavas); otra noturēta 1878. g. 27. un 28. jūnijā un trešā 1883. gadā. Vai arī vairāk vispārīgas sapulces Kurzemē notikušas, nav zināms. Pirmo divu sapulču protokoli iespiesti vācu valodā (laikam arī darišanu valoda bijusi vācu), bet trešajā Valgales skolotājs Pētersons liek priekšā nobalsot, ka protokols ir iespiežams latviešu valodā. Sapulces vadītājs mācītājs Bušs nepielaiž balsošanu, – tā esot skolu virsvaldes darišana izlemt, kādā valodā protokols iespiežams. Otrā dienā Pētersons atkal uzstāda to jautājumu, un sapulces vadītājs atbild to pašu. Protokols iznāca abās valodās, – viena blakus otrai.

Bet Sērpils sapulces protokols 1884. gadā jau nevien rakstīts latviski, bet arī vēl Zinību Komisijas ortografijā. Diemžēl nav iespējams dot pietiekamu vēsturisku pārskatu par latviešu tautskolotāju konferencēm, – faktisko materiālu krājums tādām uzdevumam nav pietiekams. Tikai vienu var droši un nešaubīgi liecināt: šīs sapulces deva

mūsu tautskolotājiem ļoti daudz. Tās deva tiem garīgu atspirdzinājumu, pamudināja viņus uz pašizglītību, paplašināja viņu redzes aploku, modināja viņos ideālismu un, par visām lietām, — iedvesa šķiras apziņu, kuras tiem, kā nesemināristiem, nevarēja būt, vai arī, ja būtu bijusi, tad bija ļoti vāja.

Šķiras apziņai mostoties, skolotāji tūlīt sāka domāt par pašpalīdzību. Pirmais šo jautājumu iekustina Gaiķu draudzes skolotājs un ērģelnieks A. Briedis (pirmo reizi nesabojāts latviešu skolotāja latvisks vārds Latv. Avīzēs) 1862. gadā. Viņš uzaicina amata biedrus dibināt palīdzības kasi (Latv. Av. Nr. 6. Piel.). Redaktors savā piezīmē izteic šaubas, vai tas būšot iespējams, jo Kurzemes augsti un zemi tiesas kungi un dakteri neesot varējuši to vēl iegrunāt. 16. numurā Briedis ziņo, ka no amata biedriem saņēmis nepatīkamas atbildes. Tikai Seces skolotājs F. Mālberģis devis patīkamu atbildi. Turpretim Cīravas skolotājs Andrejs Bergmanis, atsaukdamies uz dažādiem bībeles pantīņiem, atsakās no kases dibināšanas un liek savas cerības uz draudzi (t.i. kungiem). Briedis stāda Bergmanim pretim citus bībeles pantus un pierāda viņa uzskatu nepareizību. Bergmani aizstāv Kabiles skolotājs Freimanis.

Ar to skolotāju pašpalīdzības jautājums apklust uz vairākiem gadiem, bet netop gluži aizmirsts. Pēc 4 gadiem jau lasām, ka Vidzemes skolotāju atraitņu un bāriņu lādei jau sāk mest naudu (Latv. Av. 1866. g. Nr. 1. Piel.). Valmieras apriņķa skolotājiem jau ir atraitņu un bāriņu palīdzības lāde ar 1558 rbļ. kapitāla (L.A. 1875. g. Nr. 1. Piel.). 1878. gadā Iekšlietu ministrs apstiprina ev.-lut. laukskolotāju bāriņu un atraitņu palīdzības lādes statūtus Rīgas, Valmieras, Cēsu un Valkas apriņķiem.

Arī Kurzemes skolotāju sapulcēs arvien iekustina šo jautājumu. Jau pirmajā vispārīgā Kurzemes skolotāju sapulcē 1877. gadā Seces mācītājs Vāgners ceļ priekšā vispārīgas skolotāju atraitņu un bāriņu kases projektu. 1878. gadā kases statūtu projektam pievieno arī darba nespējīgu skolotāju pabalstīšanu.

1883. gadā kase jau darbojas, kaut gan statūti vēl nav apstiprināti. Kasē, jeb kā sacīts protokola, — lādē ir 3000 rubļi un piedzēnu parādu 500 rbļ.

Reakcija, kura iesakas Krievijā Aleksandram III. troni ieņemt, pirmajos gados neapturēja Baltijas skolotāju konferences. Pa draudzēm tās vēl noturēja pat vēl pirmajos gados pēc skolu pārkrievošanas. Kā pēdējā tāda sapulce mums zināma no 1880. gada, uz kuru bija sanākuši Ārlavas draudzes skolotāji. Protokolu rakstījis T. Zeiferts. Sapulces sasauca vietējās skolu valdes locekļi — mācītāji. Tas, ka liekas, būs bijis svarīgs iemesls, kādēļ jaunā skolu administrācija tās noliedza. Vietējās skolu valdes bija ar skolotāju sanāksmēm tā apradu-

šas, ka uzskatīja tās, kā liekas, kā skolotāju dzīves nepieciešamu pieredrumu. Var tikai no sirds nožēlot šo sapulču iznīcināšanu. Ja līdz 1905. gadam mums būtu bijušas skolotāju sapulces, tad, bez šaubām, skolotāji būtu spēlējuši citādu lomu tā sauktajā "latviešu revolūcijā". —

Viens no svarīgākajiem jautājumiem lauku skolu dzīvē ir: kā nokārtot bērnu ēdināšanu. Latvieši uz laukiem dzīvo izklaidus viensētās jeb mājās. Bērnu lielākai daļai skola tik tālu, ka vakaros nevar nākt uz mājām, tie spiesti visu nedēļu dzīvot skolā. Pārtika tiem jāņem līdz kulītēs, spainīšos un cibās. Šī pārtika var būt tikai sausa, jo virums drīz maitājas un auksts nav ēdams. No paša skolas dibināšanas laika arvien ticis cilāts jautājums par bērnu kopēdināšanu. Arī 1819. gada zemnieku likumā, kas noteic, ka par bērnu pārtiku gādā viņu vecāki un saimnieki, ir domāta kopēdināšana. Pagājušā gadu simteņa sākumā, kā mēs jau redzējām, gandrīz visās skolās jau bijusi kopēdināšana.

Kopēdināšanas doma visu laiku nodarbināja skolu valdes, skolotājus un sabiedrību, jo visi atzina, ka sausa, veca pārtika augošām bērnu miesām ir stipri par ļaunu. Kamēr vietējai sabiedrībai bija lielāka noteikšana par skolām, tika spriests un mēģināts. Dažkārt arī vietējie muižnieki, kā faktiskie skolu valdnieki, izturējās labvēlīgi pret bērnu veselību un pabalstīja ar pārtikas vielām kopēdināšanas pasākumus. Tā bez jau citiem minētiem piemēriem, šeit sauksim vārdā Kalnamuižas (Kurzemē) baronu f.d. Pālenu, kurš ap 1870. gadu palīdzēja pagastam ierīkot un uzturēt kopēdināšanu, tā ka katrs pagasta bērns, "vienalga, nabags vai bagāts, trīs ziemas bez maksas dabūn skolu un ir paēdis" (Latv. Av. 1870. g. Nr. 9. Piel.). Cēsu apriņķī bērniem deva siltu ēdienu 12 pagastu un 1 draudzes skola. Bet diemžēl līdz pat 1886. gadam neizdevās atrast ceļus un līdzekļus kopēdināšanas nodrošināšanai visur un uz drošiem pamatiem.

Pārkrievošanai uznākot, visi vietējās sabiedrības spēki tika no skolas atstumti, un kopēdināšanas jautājums pilnīgi apklusa. Jaunās skolu administrācija, būdama un palikdama sveša vietējiem apstākļiem un tautas dzīvei, visu savu vērību piegriezta tikai vienai lietai — krievu valodas izplatīšanai ar skolas palīdzību. Bet mūžam tas tā nevar palikt. Kopēdināšanas jautājumam atkal reiz jānāk uz dienas kārtības un jātop izšķirtam pozitīvā garā. Tas, jādomā, būs viens no pirmajiem darbiem nākošās pašvaldības iestādēs. —

Tagad nu pāriesim uz pārkrievošanas laikmetu.

* * * * *

XIX. PĀRKRIEVOŠANAS LAIKS MŪSU SKOLĀS

Tas iesākās nevis ar 1886. gadu, kā parasts domāt, bet daudz agrāk, — ar pirmo pareizticīgo skolu dibināšanu, tāpēc arī pareizticīgo skolu apskatu atstājām līdz šim.

Kā zināms, Vidzemes latviešu pāriešana pareizticībā iesākās un notika četrdesmitos gados. Tad dibināja pareizticīgo draudzes un priesteriem uzdeva gādāt par skolām. Uz šī pamata tagadējie krievināšanas politikas taisītāji, noklausījušies no vāciešiem, kuri sevi dēvē par latviešu labdariem, gaismotājiem un kultūras nesējiem, sāka pūst to pašu dziesmu, tikai savā meldijā: ne vācieši, bet viņi, īstie krievu ļaudis esot devuši skolu latviešiem un igauņiem. Pareizticīgā baznīca pirmā esot sākusi gādāt par latviešu skolām. Līdz tam visā Vidzemē esot bijis tikai ap 20 pagasta skolu. Tā 1906. gadā rakstīja Rižskij Vestņik's un kāds Slovo korespondents no Rīgas. Šādi apgalvojumi, zināms, ir tīrā aplamība. Vidzemes latviešu daļā četrdesmitos gados pagasta skolu gan nebija, bet bija 48 draudzes skolas, turpretim igauņu daļā bija vairāk kā 400 pagasta skolu.

Tomēr nevar teikt, ka Baltijas pareizticīgo baznīca nebūtu rūpējusies un vēl tagad nerūpētos par savas draudzes locekļu izglītību, turklāt tā ievērojamu daļu skolu uzturēšanai nepieciešamo līdzekļu pratusi izgādāt no valsts kases, kamēr luterāņu skolām šis avots nekad nav bijis pieejams. Tomēr ar to vēl nebūt nav pierādīta krievu prioritāte skolu dibināšanas darbā Baltijā. Jāzin arī, kādēļ krievi sāka dibināt skolas Baltijā, kamēr savās mājās viņiem to nebija ...

Formālā ziņā, protams, nopelns par labu darbu paliek nopelns, vienalga, kādi dzenuļi cilvēkus skubinājuši darīt labos darbus. Sevišķi tas sakāms par pareizticīgo baznīcu. Pazīstot mūsu tautas izglītības vēsturi Baltijā, katram jānāk pie atziņas, ka pareizticīgā baznīca nevarēja cerēt citādi Baltijā saknes laist, kā vien caur tautas izglītību. Tā šeit atrada priekšā gandrīz vispārīgu lasīt prasānu un pusotra simts gadus vecus, lai gan nekārtīgus un laikiem maz sekmīgus mēģinājumus tautas skolu dibināšanā. Tā atrada priekšā daudz vairāk nekā 20, lai arī nolaistu skolu Vidzemē. Tā nāca šurp, lai iekarotu ļaužu sirdis un prātus; tā nāca, lai strādātu misijas darbu, — un to nevar uz ilgu laiku darīt ar ārējiem līdzekļiem vien ... Lai panāktās sekmes neietu pazušānā, skolas bija nepieciešamas. Pareizticīgai baznīcai, kā izrādās, nepieder pat ne iniciatīva savu baznīcas skolu dibināšanā: piegrieztie latvieši paši gandrīz pirmajā dienā sākuši runāt par skolām. 1845. gadā bīskaps Filarets raksta grāfam Protāsovam: "Pareizticīgie zemnieki, pēc priesteru ziņojumiem, sākot uztraukties un prasīt: vai skolas netikšot atvērtas un vai tikai nepiepildīšoties luterāņu mācītāju

pareģojumi, proti, ka viņu bērni palikšot par grāmatas neprašām, par mulķiem." Otrā vēstulē: "Zemnieki iet virsū priesteriem to pašu skolu dēļ, priesteri savukārt, — man." (Ju. F. Samarin, soč. t. IX. 155. un 156. lapp.).

1. Pareizticīgo latviešu skolu bēdas.

Četrdesmitos gados krieviem pašiem nebija ne tautas skolu, ne skolotāju semināru, ne tautas izglītības "jautājuma" vispār, — tad Krievijā valdīja cars Nikolajs I. Tas pats Rižskij Vestņik's savā pirmajā gada gājumā (1869. g. Nr. 45. Pisma ob otkritiji Rižškoj duch. seminarii) rakstīja, ka 1845. un 1846. gados Baltijā (Vidzemē un Igaunijā; — Kurzemē pāriešana pareizticībā tik daudz neaizņēma) nebijušas vēl galīgi iekārtotas pareizticīgo draudzes, ko nu vēl runāt par skolām.

1846. gadā izdeva ķeizara ukazu par garīgu mācības iestāžu dibināšanu Baltijā pareizticīgo garīdznieku bērniem un no teica, ka tanīs jāuzņem tikpat daudz jaunatgriezto latviešu un igauņu bērnu, cik krievu bērnu. Un tā it drīz pēc ukaza izdošanas Rīgā atvēra garīgo skolu (tagad Suvorova ielā), kura iesāka savu darbību ar 10 krievu garīdznieku bērniem, kam blakus uzņēma arī 10 latviešu un igauņu bērnus. Mācības no pirmās dienas notika krievu valodā. Vēstules rakstītājs aprāda, kādas grūtības bijušas skolotājiem ar šiem latviešu un igauņu bērniem, kas nekā nav sapratuši no tā, ko viņiem māca. Šī skola dažus gadus bija vienīgā pareizticīgo skola, kas pelnīja skolas nosaukumu, jo tos "pritču dzīvokļos nodalītos kaktus divi vai trim zēniem un tad arī vēl ne visur", kā savā vēstulē autors saka, "nevar saukt par skolām."

Un tiešām, pareizticīgo garīdzniecībai tanīs laikos nebija vaļas domāt par skolām; galva tad bija pilna domu un rokas pilnas darba, mēģinot izkārtot sarežģīto telpu jautājumu, kur ievietot baznīcas un kur atrast dzīvokļus garīdzniekiem, jo muižnieki, izturēdamies naidīgi pret pareizticību, muižās neizīrēja tiem telpas ne par kādu naudu, aizliedza arī saviem saimniekiem to darīt. Bijuši pat gadījumi, kā Samāriņš raksta, ka nepaklausīgi saimnieki, kas, labas maksas kārdināti, izīrējuši telpas pareizticīgo draudzes vajadzībām, par to izmesti no mājām. Kronis gan ar devīgu roku atvēlēja līdzekļus baznīcu un pritču dzīvokļu būvei, bet derīgas vietas sameklēšana un paši būves darbi prasīja gadus.

Vēl 1869. gadā daudzas draudzes bijušas bez baznīcām, kā Rižskij Vestņik's ziņo. Diemžēl nav iespējams sadabūt diezgan ziņu par pareizticīgo skolu pakāpenisko attīstību. Var tikai sacīt, ka četrdesmitos gados par pareizticīgo tautskolām nevar būt runa. Visi četrdesmitie gadi pagāja ar skolas likuma izstrādāšanu pareizticīgo skolām. Ja mēs nezinātu apstākļus, kādos pareizticīgo baznīcai bija jānodibinājas Baltijā, mums būtu jābrīnās, ka tik daudz gadu bijis vajadzīgs likuma izstrādāšanai, kurš vienkārši ņemts un norakstīts no 1819. gada

zemnieku likuma un papildināts ar dažiem paragrafiem (par skolu pār-
lūkošanu un pārvaldīšanu) no 1820. gada "likuma par mācības iestādēm,
kas padotas Ķeizarskai Tērbatas universitātei." Papildinājumi, kas
nav ņemti no minētajiem likumiem, nav attaisnojami no pedagoģiskā
viedokļa. Tie satur sevī visas mechaniskas pārkrievošanas pazīmes,
tās pārkrievošanas, kas savu kulminācijas punktu sasniedza pirms 19-
05. gada un ko daži ieskata pat par visu mūsu laiku nemieru cēloni.

Bez programmā noteiktām mācību stundām, noteikumi prasīja,
ka divas dienas nedēļā bērniem jārunā tikai krieviski arī ārpus stun-
dām, un nevien ar skolotāju, bet arī savā starpā. Kas šo noteikumu
pārkāpj, tas sodāms: vai nu to nelaiž uz mājām, vai atstāj bez pus-
dienas (par. 5). Zīmējoties uz šo nosacījumu, Samāriņš raksta: "Ja šī
nosacījuma mērķis būtu bijis – atņemt zemniekiem prieku uz krievu
valodas mācīšanos, tad grūti būtu izdomāt labāku līdzekli tam nolū-
kam."

1850. gada 1. maijā apstiprināja pareizticīgo tautskolu likumu,
"lai gan", kā Samāriņš rakstīja par to, "šī likuma izpildīšanai neviens
patiesi neticēja, un tas daudzējādā ziņā arī palika par nedzīvu burtu."

Vēl 1867. gadā Ērgļu priesteris Gobiņš ziņo, ka viņa draudzē
(5 pagastos) nav nevienas pareizticīgo skolas. Viņš pats gribētu mācīt,
bet nevar dabūt telpas: muižnieki ceļ kavēkļus. Priestera rūpes arī
te nenāk no laba prāta: draudze viņam iet virsū. Atsvabināti no nodok-
ļa luterticīgo skolām par labu, pareizticīgie latvieši zaudēja tiesību sū-
tīt tanīs savus bērnus. Kaut kādas nodevas pareizticīgo baznīcai viņi
tomēr maksāja, bet skolu nebija.

1869. gadā Cēsu apriņķa prāvests saņēma no zemniekiem rak-
stu, kurā starp citu bija sacīts: "Mūsu bērni uzaug bez skolas, bez
mācītāja uzraudzības..., bet luterāņiem tā ir, un viņi to lieto no sen-
laikiem. Tagad, pēc 20 gadiem (laikam kamēr tie pārgājuši pareizticī-
bā), gan arī pareizticīgajiem dots skolotājs, bet uz cik ilgu laiku?" tā
jautā lūdzēji, "jo skolotājam nav ne pastāvīgu telpu, ne algas. Neva-
ram taču prasīt," tie tālāk raksta, "lai viņš mūsu bērnu dēļ iet bada
nāvē," bet luterāņu skolotāji esot ar visu apgādāti un dabūjot labu al-
gu. Lai taču reiz paklausot viņu lūgumu, viņi tik ilgi jau gaidījuši un
nu kritot izmisumā. "Ja jūs mūsu lūgumu nepaklausīsīt, tad laiprieste-
ris veltīgi pie mums nebrauc: mēs neiesim pie viņa netīrās telpās, bet
paliksim brīvā pasaulē." Lūdzēji nobeidz savu rakstu ar šādiem drau-
diem.

No visa šeit sacītā var spriest, ka pareizticīgā baznīca nav
bijusi tautas izglītības veicinātāja Baltijā. Tā tomēr ir pūlējusies ap-
mierināt tautas prasības pēc izglītības. Tikai sākot jau no pirmajiem
laikiem tā savām tautskolām piešķirusi pārkrievošanas uzdevumu, gā-
jusi pārkrievošanas nolūka priekšgalā.

Par pareizticīgo skolām dažādos laikos mums ir šādas ziņas: Pēc Jung-Stillinga (Material zu einer Stat. Livlands 1864.) latviešu daļā 1863. gadā bijušas 37 draudzes skolas ar 550 skolēniem (tai skaitā 94 meitenes) un 64 palīga skolas (vspomogāteļnija učiļišča) ar 1528 skolas bērniem (819 zēni un 709 meitenes), kopā 101 skola ar 2078 skolas bērniem. Mājās priesteru uzraudzībā mācīti 7603 bērni. Vairāk nekādu ziņu nav.

Zīmējoties uz šīm skolām, Jung-Stillings saka, viņam neesot izdevies izzināt, cik tālu tās esot patstāvīgas un patiesas skolas.

1884. gadā šo skolu stāvoklis bija šāds: Latviešu daļā bija 109 draudžu un palīga skolas (3 skolas Rīgā te nav pieskaitītas) ar 146 skolotājiem, neskaitot ticības mācības skolotājus, un ar 3029 skolas bērniem (2013 zēni un 1016 meitenes). Kursu beidza 310 skolēni (260 zēni un 50 meitenes), bet kara klausības liecību*) dabūja 95. Savi skolas nami bija 37 skolām, irētās telpās mita 71 skola. No skolotājiem 63 bija ar skolotāju tiesībām, bez tām — 87. Algas: zem 50 rbļ. gadā dabūja 13 skolotāji, 50—100 rbļ. — 40 skolotāji, 100—150 rbļ. — 14 skolotāji, 150—200 rbļ. — 11 skolotāji, vairāk par 200 rbļ. — 69 skolotāji.

Igaunu daļā bija 256 skolas vēl sliktākos apstākļos (Karlsberg, Sborn. stat. sved. po Līfļ. gub. Rīga, 1886.). Kurzemē 1886. gadā bija 38 pareizticīgo skolas. No tām 21 bija pilsētās un miestos un 17 uz laukiem. No laukskolām Ilukstes apriņķī baltkrievu un vecticībnieku apdzīvotos apgabalos (Spravočn. uk. vsech uč. zav. Kurļ. gub., izd. G.S.K. Mitava 1888).

Diezgan nepietiekamas ziņas par pareizticīgo skolām Kurzemē vēl ir par 1903./4. gadu (Otčet o sost. pravosl. nar. uč. Prib. gub. za 1903 — 1904 uč. g. Rīga 1905). Tās tomēr pietiekami apgaismo minēto skolu tagadējo stāvokli. Šīm ziņām ir tikai tāds nepatīkams trūkums, ka tanīs laukskolas nav atdalītas no pilsētu un miestu skolām. Tāda dalīšana jau tādēļ vajadzīga, ka uz laukiem ir piespiesta skolas apmeklēšana, kamēr pilsētās tās nav.

Vidzemē igauņu daļa nav šķirta no latviešu daļas. Skolu skaits: 372, no tām 12 divklasīgas draudzes skolas, 145 vienklasīgas draudzes skolas un 215 palīga skolas. Skolēnu Vidzemes skolās bija 8306 zēni un 5742 meitenes, tai skaitā 1807 luterāņi. Kurzemes skolās tai laikā bija 1490 zēni un 622 meitenes, tai skaitā 818 luterāņi.

Igaunijas skolās bija 1352 zēni un 786 meitenes, tai skaitā 737 luterāņi.

Pavisam pareizticīgo skolās bija 18,569 skolēni. No tiem kursu beiguši 2315 un kara klausības liecības dabūjuši 446. No skolas gados esošiem pareizticīgo bērniem bez skolas palikuši 2547. Skolu apmeklēšana notiekot diezgan nekārtīgi (63. lapp.).

Skolotāju visās trīs gubērņās bija 745, bet vai tai skaitā ir

uzņemti arī ticības mācības skolotāji, nav redzams. Skolotāju izglītība ļoti dažāda. Tādu, kas beiguši kursu garīgā seminārā – 62, institūtā – 2, skolotāju seminārā – 147, ģimnazijā – 7, sieviešu garīgā skolā – 14, vīriešu garīgā skolā – 12, pilsētas skolā – 19, divklasu draudzes skolā – 76, vienklasu draudzes skolā – 186, skolotāju eksāmenus nolikuši – 53. Labākā gadījumā (garīgās skolas pieskaitot skolotāju izglītības iestādēm), skolotāju ar tiesībām ir 337, pārējie 408 ir bez skolotāja tiesībām. Kādēļ šāds bēdīgs mācības spēku sastāvs? – Tādēļ, ka skolotāju dzīves apstākļi un algas bija nepietiekamas.

Labākās algas ir skolotājiem-psalmotājiem. Tie dabūjot no valdības 250 – 350 rbļ., bet cik tādu ir, nav sacīts. Pareizticīgo skolu padome maksā algas 239 skolotājiem un skolotājām un, proti, šādas summas, – zem 50 rbļ. (pa 15, 20 u.t.t. rbļ.) – 32 skolotājiem, pa 50 rbļ. līdz 100 rbļ. – 73 skolotājiem, 101 – 150 rbļ. – 34 skolotājiem, 210 – 250 rbļ. – 12 skolotājiem un 300 – 350 rbļ. 7 skolotājiem. Algas vietā zemi dabū 10 skolotāji, no "vietējiem līdzekļiem" algas maksātas 45 skolotājiem pa 25 – 100 rubļiem katram. Vietējās sabiedrības (pagasti?) algojuši 107 skolotājus, maksādamas pa 10 – 300 rbļ. gadā. Labākās algas maksā dzelzceļu valdes un pa daļai arī brālības, bet tādu skolu ir maz. To ievērojot, "skolotāji ar semināra izglītību ne ilgi paliek pareizticīgo skolās" (68. lapp.).

Skolas nami (savi) ir 252 skolām, no tiem 109 uzbūvējis kronis, 20 – pagasti, domēņu valde devusi 12, jūras valde – 2. 40 skolas ievietotas bez maksas garīdznieku, brālību, klosteru, zemnieku un citās mājās un viena pat luterāņu skolas ēkā, 198 – īrētās telpās. 132 skolām īres naudu dod sv. sinods (10,000 rbļ.), 30 skolām skolu padome (4480 rbļ.), pārējo skolu telpu īrei sagādāti vietējie līdzekļi. Īrētās telpas, "ar nedaudziem izņēmumiem, ir knapas un neērtas priekš skolas. Tās sastāv no vienas, vai arī ne vairāk, kā no divām istabām, kurās atrodas klase, guļamā un ēdamā istaba un turpat arī skolotāja dzīvoklis." Jāievēro, ka visas šīs telpas ir ar abu dzimumu bērniem.

Skolu iekārta – mēbeles sagādātas uz vietas un duras acīs ar savu dažādību un nenoderību. Dažās skolās nav ne skolas galdu, ne solu, un bērni sēž uz krāģiem ap vienkāršiem galdiem. Ne galdi, ne krāģi nav piemēroti bērnu augumiem. "Vispār palīga skolu nabadzība klases mēbeļu ziņā ir pārsteidzoša" (50. lapp.). Uz skolu padomes pāvēli pie visām draudžu skolām iekārtotas bibliotēkas, kas galvenā kārtā sastāv no mācības grāmatām (Učebņiki), skolotāju rokas grāmatām un reliģiski-tikumiskām grāmatām un brošūrām.

Mācības līdzekļu trūkst vai arī tie nepietiekami 462 pareizticīgo tautskolām. Tikai 28 skolas ar tiem pietiekami apgādātas. Zināms, tādos skolotāja darba apstākļos, daudzos gadījumos vēl ar pavisam nesagatavotiem mācības spēkiem, ražīgs skolas darbs un sekmīga programmas izpēšana maz ticama. Bet programma palīga skolām

ir apmēram līdzīga luterāņu pagastu skolu programmai (3 gadu kurss) un vienklasīgām draudzes skolām (4 gadu kurss), kā arī divklasīgām (5 gadu kurss) tā līdzīga luterāņu draudžu skolu programmai.

Materiālie līdzekļi pareizticīgo skolu uzturēšanai nāk no šādiem avotiem:

No Tautas apgaismošanas ministrijas	32,190	rbļ. (ik gad.)
” Sv. sinoda	10,000	” ”
” izrentētas skolu zemes	10,175	” (1903./4.g.)
” pilsētu domēm – pabalsti	2,555	” ”
” skolas naudām un baznīcām	9,600	” ”
” pagastiem Vidzemē	11,388	” ”
” pagastiem Kurzemē	-----	” ”
” pagastiem Igaunijā	290	” ”
” dāvinājumiem	850	” ”

Kopā ..... 76,953 rubļi

Sadalot šo summu uz 490 skolām, katrai iznāk caurmērā 157 rubļi. Maz tas jau ir tā, bet ja atskaita 18,000 rbļ. telpu īrēm, tad katrai skolai paliek ap 123 rubļi. 83 skolām kronis piešķīris dažāda lieluma zemes gabalus, no 3 līdz 194 desetiņām, pavisam 2627 desetiņas. Desmit no šiem zemes gabaliem doti skolotājiem algas vietā un pārējie 73 iznomāti. Nomas naudu saņem pareizticīgo skolu padome un izlieto to visām skolām.

Ievēribu pelna tas apstākļi, ka tikai vienā trešdaļā pareizticīgo skolu neņem skolas naudu, pie tam tikai tāpēc, ka pārskatā teikts, ka ļaudis pārāk nabadzīgi. Visās citās ņem: uz laukiem 1 līdz 3 rubļus, bet pilsētās 5 līdz 6 un vietām pat 10 rubļus gadā. Šī skolas naudas ņemšana, vismaz zīmējoties uz laukiem, nesaskan ar vispārīgas piespiestas skolas apmeklēšanas principu.

2. Latviešu ev.-luterisko skolu pārkrievošana.

Šo skolu pārkrievošana bija uzdots (ukazs 1885. g. 25. nov.) diplomātiskajam kurātoram Kapustinam bez kādiem tuvākiem priekšrakstiem, bet, kā liekas, spriežot no viņu autoritātīvās valodas muižniecības reprezentantiem, – ar ļoti plašām varas robežām. Kapustina rīcībā bija tikai divi tautskolu inspektori, agrākie pareizticīgo skolu pārlūki. Viņa nolūks varēja būt – izlietot agrākās skolu valdes, vismaz pirmajā laikā. Bet jau pirmās sarunas ar muižniecības priekšstāvējiem rādīja, ka līdzšinējās skolu valdes viņa vajadzībām nebūs lietojamas. Kapustins uzlūkoja mūsu pagastu skolu kā komūnāliestādi, līdzīgu Iekšlietu zemstu skolām un gribēja uz mūsu skolām attiecināt vispārējo Krievijas tautskolu likumu (izd. 1874. g. 25. maijā), turpretī muižniecības pārstāvji to uzlūkoja par baznīcas iestādi, gribēja uzturēt tās stingri konfesionālo raksturu un pārvaldīšanas kārtību, tāpat arī tautas

valodu par mācības valodu, pielaižot krievu valodu tikai kā mācības priekšmetu.

Zīmējoties uz pagasta skolu, Kapustins izrādīja gatavību piekāpties tai ziņā, ka tikai pēdējā nodaļā visus priekšmetus mācītu krievu valodā, bet draudzes skolu gribēja uz reizi padarīt par krievu skolu.

Pa to laiku, kamēr vēl veda sarunas ar muižniecību un kamēr visi agrākie likumi vēl bija spēkā, Kapustins izlietoja Jaungulbenes pagasta vietnieku ķildas ar vietējo pagasta skolotāju. Pagasts gribēja no viņa atsvabināties, bet vietējās skolu valdes to skolotāju aizstāvēja, un rezultātā ar K. svētību pagastā nodibinājās Jaungulbenes ministrijas skola. Tā bija pirmā tāda skola Baltijā. No šī laika ministrijas skolas kļuva par skolu administrācijas mīlulēm uz laiku laikiem. Visur, kur vien izcēlās ķildas starp skolotājiem un pagastu valdēm, administrācija bija klāt ar savām ministrijas skolām, kā ar ķildu izšķiršanas līdzekli. Arī zemnieku lietu komisāri bija piedabūti pie šo skolu ieteikšanas. Bet šī mīlestība nedibinājās uz ministrijas skolu sevišķu labumu, — programmas ziņā tās nebūt nebija pārākas par pagastu un draudžu skolām. Administrācija mīlēja šīs skolas tāpēc, ka pati te bija rīkotāja un teicēja; ne vietējām skolu valdēm, ne pagastiem par tām nebija nekāda noteikšana.

Tomēr, lai neaizbaidītu ļaudis no ministrijas skolām, Kapustins 1886. g. 8. dec. izziņoja ar apkārtrakstu, ka divklasīgu ministrijas skolu pirmos divi gados visi priekšmeti mācāmi latviešu vai igauņu valodā, bet krievu valodu tikai kā mācības priekšmetu. Tikai pēdējos divi gados (otrajā klasē) visi priekšmeti mācāmi krievu valodā. Izņēmumu var pielaist ar luterāņu ticības mācību, ko arī 2. klasē atļauts mācīt latviešu vai igauņu valodā.

"Ar šādiem nosacījumiem," tā Kapustins mēģināja pārliecināt neticīgos, "ministrijas skola pilnīgi patur savu tautas skolas raksturu". Bet jau 1891. gadā tautas apgaismošanas ministrs, apstiprinādams Dundagas draudzes skolas pārvēršanu par ministrijas skolu, pielaista vairs tikai tādu atkāpšanos no 1875. gada 4. jūnija instrukcijas par ministrijas skolām:

1) Latviešu valoda jā mācā kā neobligatorisks priekšmets; 2) skolotāju pieņemšanā un atlaišanā jāievēro kārtība, kādu noteic instrukcija (t.i. ne pagasts, bet inspektors izvēlēs skolotājus), pie kam šie skolotāji var būt arī luterticīgi.

Vēlāk skolu administrācija izstrādāja pagasta sapulces lēmumu formu, ar kuru pagasts apņemas dot visu, kas vajadzīgs, un bez kādiem iebildumiem padoties 1875. gada 4. jūnija instrukcijas nosacījumiem. (Pravdin, Sbornik postanovlenij i rasporaženij, 154. lapp.). Dundagas notikums nāca avīzēs, zināms, bez jebkādiem komentāriem un piezīmēm, jo tanīs laikos latviešu laikraksti nedrīkstēja ne vārda sa-

cīt, kas izklausītos par sliktu skolu administrācijas rīcību, — un ministrijas skolu dibināšana tikpat kā pilnīgi mitējās. Nelīdzēja arī bagāti gi piedāvātie pabalsti no valsts kases. Pirmais īsts ministrijas skolas novērtējums latviešu presē kļuva iespējams tikai 1903. gadā, kad attiecīgs raksts arī parādījās Pēterburgas Avīzēs (Nr. 42. un 45.).

Otrs mērķis, ko ar ministrijas skolu palīdzību gribēja panākt, varēja būt tas: ieraut robu luterticīgo pagastu un draudžu skolu sistēmā, izjaukt pārvaldes vienveidību ...

Atgriežoties atpakaļ pie Kapustina darbības sākuma, jāmin valsts padomes 1887. g. 26. janvāra lēmums, ar kuru nodibināja vienu tautskolu direktora un divas jaunas tautskolu inspektoru vietas. Vēlākie likumdošanas akti šo skolu administrātoru skaitu pavairoja līdz 3 direktoriem un 22 inspektoriem. 1887. g. 17. maijā iznāca jau minētie "pagaidu papildu nosacījumi", uz kuru pamata tad pārvaldīja luterticīgo skolas.

Vidzemes muižniecība tā paša gada jūlijā iesniedza Tautas apgaismošanas ministram rakstu, kurā protestēja pret ev.-lut. skolu pārvēršanu par valsts iestādi, ar ko zemniekus noved no viņu tautiskās attīstības ceļa un uzved uz pārkrievošanas ceļa. (Muižniecība "jaunlatvietības" aizstāvētajās lomā! — no kāda Rīgas apgabala ierēdņa ziņojuma ministram Bogolepovam). Muižniecība protestējusi 1887. gada nosacījumiem arī tādēļ, raksta f. Freimans, lai neizliktos tā, itin kā kad muižniecība pati palīdz tautai laupīt tās ticību un valodu. Muižniecība lūdza vai nu atcelt 1887. gada nosacījumus, vai atsvabināt to, t.i. muižniecību no skolu pārvaldīšanas pienākumiem. Abus iesniegumus atstāja bez ievērības.

Vidzemes skolu virsvalde 1. augustā pavēlēja neiesākt mācības draudžu skolās, un kur tās iesāktas, — apturēt. 1. septembrī tā izlaida otru cirkulāru apriņķu un vietējām skolu valdēm, izsacīdama dziļu nožēlu par 1887. gada 17. maija nosacījumiem, kas satricina skolu tautisko un konfesionālo raksturu. Četros apriņķos slēdza 59 (no 69) draudžu skolas, skolu zemi proklamēja par baznīcas īpašumu, skolotājiem pavēlēja atsacīties no skolotāju amata, paliekot par ķesteriem, izdeva atļaujas dibināt privātskolas ar mātes valodu kā mācības valodu. Tāpat arī pilsētu valdes sāka slēgt savas vācu elementārskolas ...

Šiem cirkulāriem un pilsētu valžu nolēmumiem, zināms, sekoja kurātora un gubernātorā cirkulāri, kas pavēlēja skolas atvērt. Gubernātorā cirkulārs bez tam vēl pavēlēja visiem draudžu skolotājiem noprasīt parakstus, ka viņi esot draudžu skolotāji, nevis ķesteri, ka skolu namus un zemi viņi saņēmuši no skolu valdes, nevis no baznīcas, vai no kādas privatpersonas. Pēc šī rīkojuma iznāca, ka skolotājiem ar savu reversālu bija jāizšķir, kam pieder zeme — skolai vai baznīcai.

Draudžu skolotāji nu bija pavisam neapskaužamā stāvoklī: par

reversāla parakstīšanu baznīcas priekšnieks draudēja viņus atlaist no amata, par neparakstīšanu – gubernātors. Un nu notika, ka vieni darīja šā, otri tā, un beigās radās skolotāji ar algu, bet bez amata, un skolotāji ar amatu, bet bez algas. Gala iznākums bija tas, ka "muižniecības" semināri (ir nepareizi, ka abus Valkas seminārus sauc par muižniecības semināriem, – tos uzturēja no bruņniecības naudām, un bruņniecības naudas maksā arī zemnieki), 32 draudžu un ap 150 muižu skolas palika slēgtas. Skolu valdes nenoturēja savas sēdes, mācītāji nepiesūtīja skolām skolas gados esošo bērnu sarakstus, pagastu valdes nepiedzina soda naudas par nokavētām dienām. Tā piem., Grobiņas apriņķī 1890. gada sākumā vairāk bijis tādu bērnu, kas skolu neapmeklēja, nekā to, kas iet skolā. (No minētā ziņojuma Bogolepovam).

Tas bija nenoliedzams pierādījums, ka tautas izglītība iet atpakaļ, uz ko 1893. gadā atsaucās Vidzemes laukskolu virsvalde memorandumā Tautas apgaismošanas ministram un muižniecība savā vispadevīgā lūgumā ķeizaram. Bet tie paši Rīgas mācības apgabala ierēdņi, kas tikko bija devuši minēto ziņojumu par Grobiņas apriņķi, ņemās nostādīt skolu virsvaldes un muižniecības apgalvojumu par nepareizu un atrada skaitļus, ar kuru palīdzību uz papīra to apgāza.

Kad nu tādā veidā vietējo skolu valžu organu karš ar mācības apgabala kurātoru un gubernātoru bija pilnā sparā, tad tautskolu inspektori, kam bija dota skolotāju iepriekšējas pieņemšanas un atlaišanas tiesība, sāka lielā mērā atlaist vecus skolotājus no amata un izziņoja jaunas vēlēšanas. Skolotāju noteikšanai par nederīgu un tāpēc par atlaižamu bija viens varens līdzeklis pie rokas: krievu valodas neprāšana. To izlietoja arī pie Baltijas skolotāju semināra audzēkņiem (Cēsu skolotāja Apsīša prāva).

Bez šaubām, starp atlaistajiem skolotājiem būs bijusi laba daļa maz derīgu spēku, bet šis apstāklis nespēja novērst īgnumu pret jauno skolu administrāciju. Skolu virsvaldes būtu varējušas atcelt inspektoru izdarības, jo pēc pagaidu likuma tām piederēja tāda tiesība, bet šis pats likums arī noteica, ka tanī gadījumā, ja komisijas valdības pušes loceklis lēmumam nepiekrīt, šī lēmuma izpildīšana apturāma un pats strīdus jautājums nododams kurātoram, resp. Tautas apgaismošanas ministra galīgai izspriešanai. Šāds nosacījums, zināms, padara par iluzoriskiem visus skolu virsvaldes lēmumus, ja valdības pārstāvis tiem nepiekrīt. Tādēļ, vai skolu valdes būtu strādājušas vai nē, uz inspektoru rīkošanos ar skolotājiem tas nekādu jūtamu iespaidu nebūtu darījis.

Ar šādu lomu muižniecība, protams, nevarēja samierināties. Tā mēģināja darīt visu, lai kaut cik atdabūtu atpakaļ to varu pār tautas skolu, kas tai bija līdz 1886. gadam. Tā 1891. gadā izstrādāja likuma projektu, kurā centās samierināt krievu valdības prasības ar agrāko latvisko tautas skolu un nodrošināt muižniecības iespaidu uz to. Šis projekts staigāja pa ministrijām un pa kurātoru kanceleju, līdz beidzot to noraidīja. Kurātoru Lavrovska laikā 1895. gadā mācību apgabala pār-

valde izstrādāja isti birokratisku projektu. Par to K.f. Freimans (Balt. Monatsschrift 1905, Mai), dibinādamies uz muižniecības arhīva dokumentiem, sacīja:

"Šis projekts visos punktos paasināja pagaidu nosacījumus. Galīgi iznīcinādamas skolu konfesionālā un nacionālā rakstura iezīmes, tas nospieda kārtu priekšstāvības spēkus vienkāršā pakalpotāju stāvoklī, bet materiālo līdzekļu prasija vēl vairāk."

Salīdzinot ar Iekškrieviju, visa šī rīcība bez šaubām bija inkonsekventa: tur pāra gadus atpakaļ pati Tautas apgaismošanas ministrija piesolīja nodot visas tautas skolas garīdzniecības pārziņā, tā tad tur visu svaru lika uz skolu konfesionālo raksturu, turpretim Baltijas skolām tai pašā laikā centās atņemt konfesionālo raksturu. Tur gan drīz katrs ministrijas cirkulārs prasīja jaunatnes audzināšanu tautiskā garā. Šeit tautisko garu vajā visādiem līdzekļiem.

Zīmējoties uz šo projektu, 1896. gadā landtags uzdeva landmaršalam izlietot visus līdzekļus, lai atkarotu mātes valodai vismaz pagasta skolu. Muižniecības pūliņi bija veltīgi, lai gan arī Lavrovska projekts nekļuva par likumu.

Kā atbilde uz muižniecības petīcijām 1897. gadā nāca Tautas apgaismošanas ministra pavēle Vidzemes skolu pārvaldei piedalīties skolu pārlūkošanā, no kāda pienākuma vietējās skolu valdes līdz šim bija atturējušās. Bet kad vietējie revidenti sāka skolas revidēt un uzrādīt to trūkumus, Rīgas mācības apgabala valde protestēja pret šādu rīcību, un virsvalde atkal atsacījās no sava pienākuma. (Zolotarev, O nač. obraz. v. Prib. kraje. Russkaja škola 1905. g., kn. 10-11).

Arī Kurzemē visādi protestēja pret skolu pārkrievošanu. Krieviskā administrācija apvainoja sevišķi mācītājus, ka tie aģitējot pret reorganizēto skolu. Tie sapulcinot skolotājus pie sevis un mēģinot pierunāt, lai neizpilda administrācijas pavēles. Mācības apgabala pārvalde gan esot tādas sapulces stingri noliegusi, tomēr tās vēl tagad notiekot. Mācītāji saucot skolotājus uz 6 nedēļām pie konfirmandiem un citos gadījumos.

1898. gadā Kurzemes vietējās skolu valdes pavēlēja pirmās divi ziemas mācīt latviski un meitenēm krievu valodu nemaz nemācīt. Vidzemes skolu virsvalde ar savu cirkulāru pat aizliedza meitenes uzņemt draudzes skolās.

Mācības apgabala oficiālajos rakstos arvien bija uzsvērts, ka tauta esot pilnā mierā ar jauno kārtību un prasot vēl vairāk pastiprināt krievu valodas mācīšanu. Nu gan esot ienākušas arī astoņas sūdzības no pagastiem, bet tās esot cēlušās ar atlaisto skolotāju aģitāciju, vai no šeit uzklīdušu studentu musināšanas.

1900. gadā administrācija izstrādāja atkal jaunu likuma projektu, kurā tomēr nebija ievērotas ne muižniecības, ne pedagoģiskās inte-

reeses un kas atšķīrās no agrākā tikai ar vēl lielāku tautskolas birokratizēšanu.

Visā šīnī cīņu laikā muižniecībai bija viens nenoliedzams nopelns, ka tā prata aizkavēt administrāciju no skolu pilnīgas pakļaušanas sev uz tāda cieši noteikta likuma pamata, kas nevien atstumj no tām muižniecību un garīdzniecību, bet atņem arī pagastiem to necīgās līdzšinējās tiesības. Birokratijas pārmērīgā varas kāre te atdūrās uz tādu pat varas kāru un stipru pretinieku. — 1905. gada 22. apr. Vidzemes muižniecība iesniedza ministru komitejas prezidentam grāfam Vitte petīciju ar žēlošanos, ka tautas skola panikusi zem pārkrievošanas jūga. Par šīs petīcijas sekām vēl runāsim vēlāk, bet tagad palūkosim, kā pārkrievošanas laikā klājās pašai skolai un tās galvenajam darbiniekam — skolotājam.

3. Skolotāju likstas pārkrievošanas laikā.

Skolu pārkrievošana savā pirmajā stadijā vissmagāki ķēra līdz šīnējos skolotājus. Izglītoti vāciskajos semināros, kur krievu valodu mācīja ļoti maz vai pat nemaz, tie bija maz spējīgi pāriet uz krievu mācības valodu. 1886. gada 14. sept. Kapustins izlaida pamudināšanas cirkulāru skolotājiem, lai mācās krievu valodu. Pēc viena gada (1887. g. 6. nov.) viņš garā cirkulārā starp citu izskaidroja, ka ar skolotāju atlaišanu vajagot rīkoties visaugstākā mērā apdomīgi, bet vēl vienu gadu vēlāk (1888. g. 26. dec.) viņš pats jau noteikti draud tiem skolotājiem ar atlaišanu, kas līdz 1889. gada augustam nebūs spējīgi mācīt krievu valodā. Ap šo laiku Kapustins jau sāka atkāpties no agrākās diplomātiskās laipošanas. Kad kādas skolas skolotāji gribējuši viņu pārliecināt, ka krievu valoda padarīs tautas skolu par moku vietu skolotājiem un bērniem, viņš atbildējis: "Mani kungi! Un ja arī veselām paudzēm būtu jāiet bojā, valdība no sava nolūka neatkāpsies!"

Skolotāju atlaišana tomēr nebija tik vienkārša lieta. Bija jādomā, ko likt atlaisto skolotāju vietā? Pēc tam, kad brupniecības semināri bija slēgti, palika tikai divi valdības semināri: Kuldīgas (dib. 1870. g. Rīgā, lai sagatvotu skolotājus pareizticīgo skolām, — uz Kuldīgu pārcelts 1886. gadā) un Tērbatas (Jurjevas) krievu seminārs. Tie tomēr nevarēja sagatavot vajadzīgo skolotāju skaitu Baltijas 3000 pirmmācības skolām.

Sākās to pašu veco skolotāju dzīšana vasaras brīvlaikā uz krievu valodas kursiem. Pats par sevi šis jaunievedums būtu bijis ļoti labs, ja vien kursiem būtu bijusi lietderīga programma, labi lektori un ja skolotājiem būtu piešķirti līdzekļi dzīvošanai svešās vietās kursu apmeklēšanas laikā. Bet visa tā trūka.

Kursu programma bija bērnišķīgi šaura, propagandējot tikai dabisko "metodi". Par kursu vadītājiem iecēla nevis pazīstamus peda-

gogus, bet vīrus "ar īstu krievu sirdi". Kursistiem nevien nedeva nekāda pabalsta, bet no tiem vēl piedzina diezgan lielu maksu (ap 10 rubļ) kursu vadītājiem par labu. Administrācija negribēja uzņemties pat ne šos niecīgos — no lielās valsts kases viedokļa — izdevumus propagandētās valsts vienības idejas sekmēšanai. Un skolotāji, tai skaitā daudzi veci vīri, salasījuši pēdējos grašus, atstādami Dieva ziņā savas ģimenes un savus laucīņus, kuri nereti bija viņu vienīgā alga un taisni vasarā prasīja pastiprinātu aprūpi, — brauca uz kursiem. Ar vienu vasaru nepietika, — bija jābrauc atkal un atkal, kamēr beidzot radās uz vietas tādi kandidāti, sevišķi ja vieta bija kaut cik labāka un kandidāti "ar tiesībām" neliedzās to pieņemt, — tad veco skolotāju it vienkārši atlaida "krievu valodas neprašanas dēļ."

Tie bija grūti laiki vecajiem skolotājiem. Jaunajai skolu administrācijai viņi nebija mīļi arī vēl tādēļ, ka vairāk klausījās un skatījās uz vecajām skolu valdēm, uz mācītājiem, ciešāki turējās pie saviem jau gadiem nodibinājušamies uzskatiem un pārliecībām.

Skolotāju atlaišana nemitīgi turpinājās, bet par pēcnācēju sagatavošanu netika gādāts. Tikai 1894. gadā Rīgā atvēra "Valkas" semināru, kuru vēlāk pārcēla uz Valmieru. Līdz ar to uz 1894. gada 20. dec. "visaugstākās pavēles pamata" atvēra "pedagoģiskas klases" pie piecām divklasu ministrijas skolām, kurās uzņēma šo skolu, kā arī lut. draudžu skolu kursu beigušus skolniekus, lai tos gada laikā sagatavotu par skolotājiem ev.-lut. un katoļu pagastu skolām. Katrai klasei deva no valsts kases 500 rubļus gadā.

Šie savādie skolotāji gan īsta skolotāja diplomu nedabūja, bet bija liekami vietās vairāk par palīgiem, bet vajadzības gadījumā, arī par patstāvīgiem skolotājiem (1895. g. 22. apr. nosacījumu 9. p.). Drīz sāka aptrūkt arī šādu "skolotāju", tādēļ Rīgas mācības apgabala kurators izgādāja Tautas apgaismošanas ministra atļauju (1897. g. Nr. 9553) arī tādas personas pielaist izpildīt skolotāja pienākumus, kam nav skolotāja diploma, bet kuras labi pārvalda krievu valodu, pie tam neaprobežojot viņu darbības laiku ar kādu noteiktu termiņu. Tanī pašā rakstā ministrs atļāva iecelt par skolotājiem 17 gadus vecus zēnus, bet Igaunijas skolu virsvaldes prasību, ka skolotājs nedrīkst būt jaunāks par 21 gadu, ministrs atzina par neizpildāmu.

Šie zēni bija patīkami inspektoriem, — tie bija padevīgi, paklausīgi un pakalpiģi... Bet uz jautājumu, vai personas, kas ieguvušas skolotāju diplomus priekšreformu semināros un krievu valodas eksāmenu nav likušas, vai tās var pielaist par skolotājiem, — direktoru un inspektoru sapulce atbildēja ar noliegumu (Rīgas māc. apgab. 1898. g. cirkul. 164. lapp.). Kā redzams, vietējās skolu valdes vēl arvien mēģinājušas iejaukties inspektoru rīcībā pie skolotāju pieņemšanas un atlaišanas, jo vairākos augstākās skolu administrācijas cirkulāros izskaidrots un pastiprināts, ka šis uzdevums pieder vienīgi inspektoriem.

Jau 1891. gadā (2. maijā Nr. 7882) Tautas apgaismošanas ministrs paskaidroja, ka draudžu konventiem gan paliek tiesība vēlēt draudžu skolotājus, bet to pielaišana izpildīt skolotāja amatu atkarīga vienīgi no inspektora, un ja inspektors atzītu par neiespējamu pieļaut priekšā stādīto kandidātu pie darba skolā, tad viņš var ielikt brīvajā vietā kandidātu pēc savas tiešas izvēles (po neposredstvennomu svoje-mu izbraņiju).

Agrāko skolotāju atļaušana tā arvien turpinājās. Bet atļautie skolotāji, gadu gadiem pa kursiem izkalpināti, sāka uzlūkot šādu rīcību par netaisnu un patvaļīgu, — tie sāka sūdzēt inspektoros. Daudz šādu sūdzību nokļuva pat līdz ministrijai, bet tās nav ievērotas. Nav tāda gadījuma, kad kāds atļauts skolotājs būtu ticis atpakaļ savā amatā. 1888. gadā tomēr iznāca kuratora cirkulārs tautskolu inspektoriem ar piekodinājumu skolotāju atļaušanā ievērot sevišķu apdomību (osmotri-keļnosķ). Lai labāk raidot vainīgos uz kursiem (Rīgas m. apg. 1889.g. cirk. 160. lapp.).

Lai apmierinātu joprojām augošo vajadzību pēc kandidātiem, kas krievu valodu prot, 1900. gadā nodibināja "pedagoģiskus kursus" pie pilsētu skolām Jelgavā, Cēsīs un Rēvelē. Šajosursos gada laikā sagatavoja no to pašu skolu beigušiem skolēniem pilnīgus pirmmācības skolotājus, kuri, sanieguši 17. dzīvības gadu, dabūja skolotāju diplomu un vietu. Bez tam skolotājas sagatavoja Marijas skolā: katra meitene, beigusi 4. klasi sieviešu ģimnazijā un gadu noklausījusies kādā pirmmācības skolā, kā tur skolotājs strādā, bez kāda sevišķa eksāmena dabūja skolotājas diplomu ...

Senāk lasīdami statistiskos pārskatus, mēs vismaz zinājām, ko nozīmē vārdi "skolotājs ar tiesībām" un "bez tiesībām", pēc šīm reformām vairs nevarēja zināt. Bet gādība par skolotāju tikumisko nevainību un garīgo izkopšanu bija apbrīnojama. Tie drīkstēja lasīt tikai tās grāmatas, kas atļautas viņu pašu skolniekiem un arī vēl pilsētu skolu skolēniem, bet tās, kas atļautas ģimnazistiem, — nedrīkstēja lasīt. Pat par savu naudu nedrīkstēja izrakstīt laikrakstu Vestņik Evropi; par kreisāka novirziena žurnāliem pat nebija ko runāt. Seļskij Vestņik un kņaza Meščerska Družeskija Reči bija ieteiktā un pat uzspiestā garīgā skolotāju barība. Uz skolotāju piedalīšanos vietējās biedrībās skatījās ļoti nelabvēlīgi. Direktoru un inspektoru sapulce 1898. g. nolēma lūkoties uz to, lai šī piedalīšanās nekavētu skolotājus viņu tiešo pienākumu izpildīšanā (Rīgas māc. apg. 1898. g. cirk. 163. lapp.)

Ko šāds lēmums nozīmēja, to skolotāji it labi saprata. Tādu skolotāju apzīmēšanai, kuri interesējās par latviešu valodu, literatūru un sabiedrisko dzīvi, administrācija bija izdomājusi sevišķu nosaukumu: "latīšestvūjuščije" (aktīvie latvietībnieki - J. Kr.). Atzina par ļoti vēlamu modināt skolotājos interesi uz etnografisku materiālu krāšanu (1898. g. cirk. 178. lapp.), uz nodarbošanos ar zemkopību (C. po R.u.

o. 1895. g. 449. lapp.), biškopību un dārzkopību (C. 1898. g. 178. lap.), koku dēstišanas svētku sarīkošanu, skolu mūzeju sastādīšanu krievu valodas mācības veicināšanai (C. 1898. g. 177. lapp.), "lai bērns no pirmās dienas, sperdams kāju skolas istabā, pieradinātos pie dzīvas krievu runas."

Visu to iedzīmtajiem tomēr nevarēja pilnīgi uzticēt, tāpēc direktoru un inspektoru sapulce 1902. g. 6. nov. atrada, ka "nav pietiekama pamata, kas kavētu iecelt par skolotājiem arī vietējās laukskolās krievu cilvēkus no iekšējām gubernām", ar kuru semināriem nolēma stāties sakaros. To jo vairāk vēl tādēļ, ka dažkārt to vēloties arī vietējie iedzīvotāji, cerēdami ar tādu skolotāju palīdzību gūt labākas sekmes krievu valodā (Rižskij Vestņik, Nr. 247.).

Nav iespējams uzskaitīt visus tos "soļus", kādus pielietoja administrācija, lai nospiestu skolotāja personību un iztaisītu no viņa automātisku pārkrievošanas rīku ar vienu sevišķi uzsvērtu uzdevumu — iemācīt saviem skolēniem krievu valodu. Viss pārējais bija mazsvarīgs.

4. Latviešu tautskola upurēta krievu valodas elkam.

Mēs jau redzējām, ka Rīgas mācības apgabala kurātors Kapustins savā 1886. gada cirkulārā pielāva, lai pagasta skolu un divklasīgu ministrijas skolu pirmajās klasēs mācības valoda var būt latviešu vai igauņu, bet 1887. gada "papildu noteikumos", kuri taču neiznāca bez viņa ziņas, bija teikts, ka mācības valoda var būt krievu, latviešu vai igauņu, skatoties, "kā ērtāki". Kas izspriedis to "kā ērtāki", likums nenoteica, bet Kapustins tomēr pielaida, ka pirmajās divi ziemās ērtāki ir mācīt bērnus viņu pašu valodā. Pat pilsētu elementārskolās viņš to pielaida pirmajā mācības gadā, kaut gan papildu nosacījumi turpavēlēja jau no pirmās dienas skolā visas mācības dot krievu valodā, mātes valodu pielaižot tikai kā palīgīdzekli pašā sākumā. Bet kad Kapustina vietā par kurātoru nāca Lavrovskis, stāvoklis radikāli grozījās.

1891. gada 5. martā Lavrovskis izsūtīja cirkulāru pilsētu elementārskolām, kurā bija nosacīts, ka nelikumīgais mēģinājums mācīt bērnus pirmo gadu mātes valodā, izrādījās par neizdevušos un novedis pie vesela mācības gada zaudējuma. Tāda mācības kārtība tikai apgrūtinot un aizkavējot sekmes krievu valodā, tādēļ ka skolā nevaldot "dzīva krievu runa". Cirkulārs pavēlēja atgriezties pie likuma un visu mācību pilsētu elementārskolās jau pirmajā dienā sākt krievu valodā.

Šī pavēle atgriezties pie likuma, zīmējoties uz pilsētu elementārskolām, bija signāls karstajiem pārkrievošanas patriotiem — inspektoriem, lai atkāptos no likuma, zīmējoties uz pagastu skolām. Zinādami, ka kurātors ir tāds pat krievu patriots, kā viņi, tie sāka ievest arī

pagastu skolās krievu mācības valodu no pirmās dienas skolā. Kad no pagastiem sāka nākt sūdzības par tādu patvarību, Lavrovskis 1893. gadā griezās pie Tautas apgaismošanas ministra ar ziņojumu, ka viņš liecis arī pagastu skolās pirmajos divi gados, blakus latviešu vai igauņu mācības valodai, lietot arī krievu valodu, lai bērni tā pamazām pieradinātos pie krievu valodas un būtu spējīgi trešajā mācības gadā visas mācības uzņemt krievu valodā. Kurātors Lavrovskis lūdza šādu viņa rīkojumu atzīt par pareizu. Kurātorā vēlēšanos ministrs, zināms, izpildīja (1896. g. 8. dec. raksts Nr. 30126).

Te redzams, ka ministram ziņots nepareizi: Viņam izskaidrots, ka mācības bērniem dotas viņu mātes valodā un krievu valoda lietota tikai blakus. Īstenībā par mācības valodu lietoja krievu valodu, bet mātes valodu pat ne blakus nepielaida. Šāda uz sagrozījumiem nodibināta kārtība nebija droša, jo sevišķi vēl tādēļ, ka ļaudis arvien vairāk sāka pret to protestēt.

Lai nostādītu savu rīcību uz pilnīgi drošiem pamatiem, kurātors 1899. gadā izgādāja Tautas apgaismošanas ministra izskaidrojumu, (14. apr. raksts Nr. 9407, iespiests Rīgas māc. apg. cirkulārā Nr. 10. 18-99. g.), ka tiesība izspriest, kādā valodā ērtāki mācīt pirmos divi gadus, pieder Rīgas mācību apgabala kurātoram. Tagad varēja pilnīgi nodoties "dabiskajai metodei", varēja pilnīgi likt lietā tās metodiskās pamācības, kādas bija devis kāds mācību apgabala ierēdnis brošūrā, ko izsūtīja līdz ar kurātorā 1897. gada cirkulāriem.

Šinī laikā skolu administrācija jutās tik stipra, ka jau varēja sākt domāt par latviešu valodas galīgu izskaušanu no latviešu tautskolām. Uz šādām domām vedina, piem., tāds gadījums, ka 1898. g. skolu direktoru un inspektoru konferencē (no 26. – 29. okt.) daži inspektori ziņoja, ka pagastu skolotāji atrodot, it kā latviešu valodas stundu esot par daudz. Viņi nezinot, kur ņemt materiālu nodarbībām ar bērniem mātes valodā. Tālāk sapulce atrada par nevēlāmu, ka latviešu valodas lasāmās stundās lieto ģeografijas un vēstures vielu, jo tāda viela pierodoties krievu valodai ģeografijas stundās (Rīgas māc. apg. 1899. gada cirk.).

Vidzemes tautskolu direktors 1903. gada 9. decembrī izskaidroja Vidzemes skolu virsvaldes sapulcē, ka tautskolu galvenais uzdevums ir krievu valodas izplatīšana, un tā paša gada 28. febr. Vīlandes tautskolas inspektors Prošļakovs Paisteles draudzes skolā meitenēm sacīja runu, kurā ieteica mācīties tikai krievu valodu (Lett. Rev. I.S. 118.). Tāpēc ar pilnu tiesību K.f. Freimans šādos apstākļos nosauc mūsutautskolu par "konfessionslose Sprachschule", jo krievu valodai tika upurēta bērnu garīgā un tikumiskā attīstība. To pašu saka Solotarevs savā rakstā (180. lapp.): "Bērnu garīgā attīstība netiek turēta nekādā vērtībā un, proti, tādēļ, ka to prasot krievu valsts intereses."

1887. gada nosacījumi (par. 11.) tā rediģēti, ka pēc īsāka, vai

garāka laika — ja 1905. gada revolūcija nebūtu pārtraukusi krievināšanas politiku, — vajadzēja nākt pavēlei, ka arī ticības mācības ērtāki dot krievu valodā. Krievu valoda bija tās A un O skolu administrācijas darbībā.

Arī skolu bibliotēkas izlietoja nevis bērnu vispārīgas attīstības, bet krievu valodas izplatīšanas mērķiem. 1895. gadā (cirk. 445. lapp.) kurators pavēlēja tautskolu inspektoriem "iedvest vietējiem iedzīvotājiem" (vnušik mestnomu naseleņiju), cik nepieciešami vajadzīga krievu grāmatu izplatīšana, bet skolu bibliotēkās pielaist tikai tādas vietējās izloksnēs (narečija) rakstītas grāmatas, kuras par derīgām atzinusi mācīto komiteja. Bet tā kā mācīto komiteja latviešu grāmatas caurlūkošanā nemaz neņēma, tad protams, skolu bibliotēkās latviešu grāmatas nemaz nebija pielaižamas. Direktoru un inspektoru sapulce 1898. gadā nolēma, ka par tām naudām, ko dod valsts renteja, iegādājas tikai krievu grāmatas, un par naudām, ko dod pagasti un privātpersonas, — vismaz puse krievu grāmatas un turklāt jālūkojas uz to, lai grāmatu, kas rakstītas vietējās valodās, bibliotēkā nebūtu vairāk kā 1/3 daļa no grāmatu vispārējā skaita un vērtības (Cirk. 174. lapp.).

Pārkrievošanas nolūkā kādosursos pat proponēja jaunus skolenus uzņemt skolās tikai pa 2 gadiem reizi.

Kad Anglijas valdība grib iegūt tiesības iejaukties kādas skolas darīšanās, tad tā piedāvā skolas turētājiem tik lielu subsidiju, ka ar to var segt visus skolas uzturēšanas izdevumus. Un pati šī iejaušanās nozīmē skolai tikai ievērot zināmu minimālprogrammu, iesūtīt Tautas apgaismošanas ministrijai gada pārskatus un atļaut valdības inspektoram apmeklēt klases mācību laikā; bez tam vēl valdība prasa — un tas ir pats svarīgākais, — lai vietējai pašvaldībai būtu tiesība kontrolēt skolu. Mūsu "vecā režīma" valdība piesavinājās visu varu par skolu, atstūma no tās skolas turētājus un vietējās pašvaldības, bet subsidijas i nedomāja piedāvāt. Tiek gan, sākot ar 1890. gadu, nodoti Rīgas mācību apgabala kuratora rīcībā pa 5000 rbl. "priekš ev.-lut. laukskolu un skolotāju pabalstīšanas" (ķeizariskais 1889. gada 8. jūl. ukazs). Par šādu pabalstu Kapustins sevišķi augstā stilā rakstītā cirkulārā (1889. g. 7. aug.) ziņoja vispārībai. Šī "summa", apm. 2000 ev.-lut. laukskolām īstenībā bija tik niecīga, ka no tās nekāds pabalsts minētajām skolām nevarēja iznākt.

Šādos apstākļos skolu iekšējai vērtībai nenovēršami bija jāslīd lejup. Arīgi gan skolu stāvoklis likās gan pat uzlabojamies, bet tad laikrakstos sāka parādīties ziņas par skolotāju algu samazināšanu, par skolu namu neapkopšanu, pie kam līdzīgas ziņas bija lasāmas arī māc. apgabala cirkulāros. Bet skolu administrāciju tas maz interesēja. Tai ir tikai viena vispārēja interese — krievu valoda. Tai tā urbās pakal kā ķermis, neskatīdamies ne uz priekšu, ne uz sāniem, ne atpakaļ.

No pārkrievošanas sākuma jau pagājušos 20 gadus tā nav paguvusi sakrāt un izdot nekādas skolu statistikas, tā kā pat tās augstākā instance – ministrija ir spiesta savos izdevumos lietot muižniecības statistiku. Tās 3 direktoriem un 22 inspektoriem nebija laika nodarboties ar tādiem niekiem, tiem bija jāravē latvietība un jāiegruntē krievu pamati (nasaždaķ russkija načāla). Nekad viņi nevarēja pacelties līdz taisnīgākas nastu sadalīšanas idejai tautskolu uzturēšanā, ko pat Kapustins pieminēja 1889. gada 7. augusta rakstā.

Pārkrievošanas laikiem uznākot, šis nevienādā nastu sadalījuma jautājums kļuva jo ass, tāpēc ka muižniecība arvien vairāk atrāvās no skolu pabalstīšanas un viss skolu uzturēšanas smagums gulās uz zemnieku – galvas naudas maksātāju pleciem. Tā piem., 1880./81. gadā Kurzemē ev.-lut. pagastu skolām izdots 128,743 rubļi, un tanī summā no muižturkiem saņemts 34,270 rubļi (šūlrāta Buša "Bericht"). Bet 1894. gadā jau izdoti 147,000 rubļi, un no muižniekiem tai summā ir tikai 20,000 rubļi (Ludmer, Sprav. kn. po Kurļ. gub. 256. lapp.). Skolotāju stāvoklis materiālā ziņā bija nepietiekami nodrošināts un morālā ziņā taisni neciešams, jo inspektori varēja ar tiem rīkoties pēc patikas. Kad ievēda kroņa degvīna monopolu, tad no vietām padzītajiem skolotājiem it drīz sāka piebiedroties arī citi "no laba prāta", meklējot darbu un maizi pie degvīna pārdošanas. Tas bija laikā, kad Vidzemē vien divi skolotāji bija jaunāki par 17 gadiem un 96 jaunāki par 21 gadu (Zolotarev, 173. lapp.).

Pārkrievošanas rezultāti, ciktāl tie izteicās skaitļos, bija šādi: 1886. gadā Baltijā bija 3209 pirmmācības skolas ar 186,350 skolas bērniem, bet 1898. gadā – 2855 skolas ar 144,831 skolēniem. (Zolotarev, 167. lapp.). To pašu konstatē tautas apg. ministrija savā izdevumā – Stat. sved. po nač. obraz. v. Rossijskoi Imp. Vip. III. 1902. Tur sacīts, ka 1885. gadā Vidzemē viena skola bijusi uz katriem 630 iedzīvotājiem, bet 1898. gadā uz katriem 788. Kurzemē 1887. gadā, kad pārkrievošana jau bija iesākusies, skaitīja 661 skolu (pilsētās 237 un laukos 424) ar 39,710 skolas bērniem un 615,723 rbļ. izdevumos, (Latv. Av. 1887. g. Nr. 26. pēc Kurz. gub. av.), bet 1893. gadā 637 skolas (237 pilsētās un 400 laukos) ar 37,705 skolas bērniem un 438,921 rbļ. izdevumos (Paid. kal. 18-97. g.). Skolas bērnu skaits bija gājis mazumā; no katriem 100 iedzīvotājiem skolu apmeklēja:

	Zēni		Meitenes	
	attiecībā pret vīriešu skaitu		attiecībā pret sievietu skaitu	
	1885. g.	1898. g.	1885. g.	1898. g.
Vidzemē	10.0%	8.2%	9.6%	6.0%
Kurzemē	7.0	6.9	4.9	4.7

Lielu ievēribu pelna arī tas apstāklis, ka gandrīz 1/4 daļa skolas bērnu (visvairāk meitenes) iet skolā tikai vienu vai divas zie-

mas (Paid. kalend. 1898. g. 74. lapp. Bez tam šīnī kalendārā – 1897. un 1898. g. – atrodama ļoti laba statistika par Baltijas skolām, salīdzinājumā ar citām zemēm). Bet skolu administrācija, dzīvodama bez statistikas, bez vispārēja pārskata, atzina, ka lieta iet uz priekšu, ka skolas ir labā stāvoklī, sevišķi latviešu daļā, un skolotāju algas lauku apstākļos pilnīgi pietiekamas.

Zīmējoties uz Kurzemi, tas atkārtojas visos gadu pārskatos. Caurmēra alga skolotājam te bija 1894./95. gadā 293. rubļi. Bet ta bija caurmēra alga. Atsevišķos gadījumos tā svarstījās starp dažiem desmitiem un vairākiem simtiem rubļu. Pilnīgi aizmirsti bija tā sauktie "palīga" un otrie skolotāji. Tos pareizāki varētu nosaukt par skolas kalpiem, ja vien viņu stāvoklis nebūtu sliktāks par kalpu stavokli. Palīgus jo bieži pieņem pirmie skolotāji – "principāli" par 60 – 120 rubļ. "pie visa brīva". Par dzīvokli tam ir viena maza nederīga istabiņa. Viņa atkarība ēšanā, darbā un visā dzīvē iekārtojumā no principāla un viņa paražām ir ļoti nepatīkama; viņu beztiesību stāvoklis skolas darbu sadalē arvien par ļaunu viņiem un skolai (Pēt. Av. 1903. g. Nr. 78.). Jāievēro arī, ka šīnīs "krievu idejas" birokratu laikos skolas nami tika krietni nolaisti, inventārs nolietots (jo sevišķi tas zīmējas uz draudžu skolām), bet izlabošanā un atjaunošanā vietējie pagasti un ev.-lut. draudzes izturējās daudz vienaldzīgāk, nekā agrākos laikos, kad skolotājiem visumā bija draudzīgas attiecības ar pagastiem. Inspektoru ielikteņiem tās nereti bija sliktas.

Skolas dzīvi, skolotāja personu viscaur smagi nospieda birokratijas slogi. 1904. gada 12. decembrī iznāca ķeizara ukazs, kas atļāva iesniegt petīcijas valdībai, uzrādot dzīves trūkumus un ļaunumus. No visām Baltijas pilsētām un ciemiem nu plūda uz Pēterburgu petīcijas, un laikam nevienas starp tām nebūs bijis tādas, kurā nebūtu tēlots nepanesamais krievināšanas režīms. Šo petīciju iespaidā ministru komiteja 1905. g. 10. maijā atzina, ka Baltijas iedzīvotāju izglītība un garīgā attīstība smagi cieš zem pārkrievošanas jūga, "tāpēc, attiecoties uz Baltiju, ministru komiteja ar sevišķu sparū uzsver to pamata principu, ka skolas nekādā ziņā nedrīkst padarīt par ieroci mākslīgas pārkrievošanas principu sasniegšanai." "Skolas mērķis – kalpot izglītībai, piemērojoties vietējās sabiedriskās dzīves vajadzībām. To varēs sasniegt tikai tad, kad skolēnu mātes valodai tiks ierādīta pienācīga vieta skolā." "Komiteja no savas puses nav varējusi atrast nekā bīstama Krievijas tautību centienos pēc izglītības mātes valodā." Tautas apgaismošanas ministram nu uzdeva rūpēties par augšējo principu ieviešanu dzīvē. Ministru komitejas žurnālu (lēmumu) ķeizars apstiprināja 1905. gada 18. jūnijā. (Izvilks par Baltijas skolām publicēts Mitteil. und Nachricht. f. d. evan.-lut. Kirche in Russland, August 1906 un Das russ. Gesetz f. Privatlehranstalten, Dorpat, 1906.).

Diemžēl "Visaugstāki" apstiprinātie ministru komitejas pamata principi līdz šim palikuši dzīvē neievēroti (apm. līdz 1912.g. – ED.)

"Galdu priekšnieki", kuri, pēc Pētera Lielā vārdiem, valdīja Krieviju pirms 200 gadiem, kā izrādās, nav savu svaru zaudējuši arī tagad. Ja Tautas apgaismošanas ministrijā būtu skatījušies uz tautskolām tikai no pedagoģijas viedokļa, tad latviešu tautskolu pāreja šīs ministrijas rīcībā 1887. gadā būtu bijis solis uz priekšu šo skolu attīstībā.

Atzīstot Baltijas muižniecības un garīdzniecības pūles cīņā pret skolu pārkrievošanu, mums tomēr jākonstatē, ka abas minētās šķiras gāja šai cīņā nevis aiz mīlestības uz tautas izglītību un garīgo attīstību, bet rūpēdamās par savu autoritāti, kura smagi cieta no tā, ka jaunie kungi nobīdīja vecos pilnīgi pie malas un par savu mērķi ieskatīja ne kungu autoritāti, bet krievu valodu. Viss cits, pēc viņu prāta, varēja iet bojā. Vecajiem kungiem rūpēja dabūt skolu savās rokās. Viņi cerēja, ka izdosies atkal tai iepūst savu garu, un zemē būs "miers". — Zināms, viņu domas bija maldīgas un cerības veltīgas, jotiklab visā valstī, kā arī mūsu dzimtenē dzīve bija stipri mainījusies: materiālā ziņā tā bija ievērojami gājusi uz nabadzības pusi (laukos), bet garīgā (sevišķi politiskās attīstības) ziņā uz priekšu, tā ka no tāda gara, kādu viņi vēlas, vairs nevar būt runa ne skolā, ne ārpus skolas. Bez tam viņi, liekas, piemirsuši, ka jau viņu absolūtisma laikā viņiem dažreiz nācās grūti savaldīt spītīgo meitu — tautas skolu pat ar to skolotāju sastāvu, kas tanīs laikos bija viņu pašu audzināts. Šī spītība, šī cenšanās nokratīt svešu kundzību, zināms, neradās pašā skolā, ne no tā laika skolotājiem, kā no dzīves nošķirtiemiem individiem, bet no sabiedrības. Skolotāji, kā šīs sabiedrības locekļi, uz kuriem tieši gulās svešā kundzība, bija tikai sabiedriskā garā, jeb kā f.d. Rops Kurzemes landtagam 1853. gadā izteicās: "laika gara izteicēji." Kamēr sabiedrība gulēja, tik ilgi arī skolotāji padevīgi bučoja rokas lieliem un maziem, cienīgiem un necienīgiem kungiem. Uzvelt skolām to ļaužu "samaitašanu", kā to domā mūsu muižniecība un garīdzniecība, ir nepareizi, — to izdarīja dzīve jeb pastāvošā "kārtība": tiesnešu kameras, policijas iecirkņi, uzraudzības ierēdņi, to izdarīja tiesiskās un ekonomiskās attiecības.

Skolu statistika pārkrievošanas laikā, bez šaubām, kļuva sliktāka, bet attiecoties uz agrāko muižniecības statistiku, mums jāizrāda uz Valdemāra spriedumu 1871. gadā. Viņš sacīja, ka sākot no 1856. gada muižniecība taisot pārāk spīdošu skolu statistiku, tā ka jau minētā 1871. g. Ztg. f. Stadt u. Land, Nr. 222. izsludinājusi, ka Vidzeme skolu ziņā aizskrējusi priekšā Vācijai, uz ko Kreutz-Ztg.-ai (Nr. 254.) bijis jāatzīstas, ka viņi Vācijā gan vēl tik tālu neesot, kā vidzemnieki, — pat Drezdenē (pašā tautas izglītības centrā) lieta nestāvēt tik labi, kā Veravas apriņķī (Vaterlaend. u. Gemeinnuetz. 2. Heft, 273. lapp.). Tieši šīnī laikā arī Latv. Av. apstrīd kāda "Pēterburdznieka" spriedumu par Kurzemes skolām, kurš iztaisīts par daudz spīdošs kādā Pēterburgas laikrakstā. "Pēterburdznieks" rakstot, ka visus bērnus, kas sasnieguši 10. gadu, te sākot raidīt skolā pa Miķēļiem, skolas laiks esot 3 ziemas, muižu valdes ceļot skolas namus un uzturot skolotājus, dzimtpa-

gastos uz 800 dvēselēm esot 1 skola. Gan reti kādu latvieti atradišot, kas nemācētu rakstīt un lasīt u.c.

Uz to Latv. Av. atbild: Bērnus nesāk vis raidīt skolā ar 10. gadu, jo nav likuma. Skolu sāk tikai ap Mārtiņiem. Tikai nedaudzi pagasti un draudzes stingrāki skatās uz kārtīgu skolas apmeklēšanu. Skolā iet ne 3 ziemas, bet daudzi tikai 5 – 6 nedēļas. Muižnieki gan ne no laba prāta palīdz uzturēt skolas, kronis dod zemi un būvmateriālus, bet skolotāju algo pagasts. Dzimpagastos tik daudz skolu nemaz nav, kā ziņo "Pēterburdznieks", – pēc gub. stat. kom. ziņām dzimpagastos ir 197, un kroņa pagastos 64 skolas ar 13,775 bērniem ziemā un 1941 vasarā. "Manim stāstīts," liecina L. A. rakstītājs, "ka vēl 1/3 par višiem Kurzemes pagastiem bez skolām esot." Arī ar lasīšanu un rakstīšanu tik labi nestāv: "Daudzi vēl nemāk lasīt un maz to, kas māk rakstīt." Pēc Vald. Vēstn. ziņām, no rekrūšiem, kas 1870. gada janvārī un februārī noņemti Kurzēmē, Vidzemē un Igaunijā, skaitā 1040, lasīt un rakstīt mācējuši tikai 147! Par Vidzemes igauņu skolām māc. Bērents dod šādu atsauksmi: "Igauņu daļā pasaul's daudz pagasta skolu – 515, bet igauņu bērnu ir mazāk, kas prot lasīt, rakstīt un rēķināt. Mūsu latviešu skolās dziļāk top mācīts, nekā igauņu skolās. Pie mums skolas pilnas, pie mīļiem igauņiem daudz skolas pustukšas." (L. A. 1866. g. Nr. 15.).

Cik "dziļi" pie mums mācīja, mēs jau zinām. Skolu stāvoklis patiesi sāka laboties tikai apm. pēdējos desmit gados pirms pārkrievošanas, kad tautiskā apziņa bija pārņēmusi arī lauku iedzīvotājus.

Tautas apgaismošanas ministrijas 1902. gada statistiku izlietoja valsts sekretārs A. N. Kulomzins 1904. gadā savā grāmatā Dostupnošk načalnoi školi un tā atkal atgādināja, ka Baltijā tautas izglītība iet atpakaļ. Visu to vietējā skolu administrācija laida garām klusu ciez-dama. Bet kad 1905. g. 10. maijā ministru komiteja izteica savus atzi-numus un kad pārkrievošanai sāka uzkraut visu vainu par uznākušiem nemieriem, tad tie pārtrauca savu klusēšanu un sāka pacelt balsi. Pār-mest tiem, ka viņi būtu "izlaiduši" skolotājus, gan nevarēja. "Skolotā-jus tie ir turējuši stingri jo stingri un augstprātību ir vajājuši bez žē-lastības," tā lasāms Latvijā, 1906. g. Nr. 81 – 158, Pp rakstā "Latviešu tautskola". Minēto rakstu mēs daudzkārt izlietojam šinī apcerējumā un te turamies tieši pie tā. "A už somņņija ja ne poķerplū" – visiem laukskolotājiem ļoti pazīstams izteiciens vēl no Jelgavas kursiem de-viņdesmito gadu sākumā. –

Arī pēc ministru komitejas visaugstāki apstiprināta lēmuma pārkrievošanai vēl nemaz nejutās uzvarēti. Gan Rīgas mācību apg. kurā-tors rikojās 1905. gada rudenī sasaukt komisiju no visu kārtu pārstāv-jiem, kā tas bija teikts tanī ministru komitejas lēmumā, lai apspriestu skolu stāvokli, un bija jau izmeklējis vajadzīgos locekļus, bet komisi-jas sasaukšana arvien vilcinājās, kamēr uznāca dzelzceļu streiki un re-

volūcija, — un tad viss aplusa. Bet īsti dikā skolu pārkrievoņāji nestāvēja arī šinī laikā, — tie strādāja savu pozīciju atpakaļiegūšanas un nostiprināšanas nolūkos.

5. Polemika ar Rīgas mācības apgabala pārvaldi.

1905. gadā iznāca kā pielikums pie Rīgas mācības apgabala cirkulāriem (Nr. 4 un 5) Vidzemes tautskolu direktora A. Viļjeva brošūra, kurā tas mēģina pierādīt, ka 1885. gada statistika iztaisīta spīdošāka, nekā skolu stāvoklis bijis minētā gadā. Viņš aizrāda, ka pēc iekšlietu un tautas apgaismošanas ministriju ziņām 1885. gadā Vidzemē bijušas ne 1917, bet 1829 skolas. Lai nu būtu tā, — tomēr arī tad skolu skaits ir gājis mazumā un paliek mazāks, jo 1898. gadā pēc tagadējās skolu administrācijas ziņām, tas nokritis uz 1731. Tā tad pēc ministrijas ziņām Vidzemē tagad par 186 skolām mazāk, nekā bija 1885. gadā. Turpretī pēc Viļjeva ziņām — par 98 skolām mazāk. Ja tautai pārkrievošanas skola būtu bijusi tik mīļa, kā skolu administrācija to mēģināja iestāstīt, tad tiešām tā nebūtu tik ilgi cietusi skolu skaita samazināšanos.

Skolu skaita mazināšanos Viļjevs izskaidro, pirmkārt, ar to, ka "valdošā kārta", naidīgi izturēdamās pret pārkrievošanu, esot slēgusi visas muižu skolas, lielu daļu no baznīcas skolām un arī vairākas draudzes skolas. Tas taisnība. Tomēr fakts paliek, ka ar pārkrievošanu skolu skaits gājis mazumā. Otrkārt, igauņu daļā skolu skaits bijis daudz vairāk, nekā likums to prasa. Tās bijušas ļoti sliktas, nabadzīgas, ar nedabiski mazām skolotāju algām un tamdēļ ar nederīgiem beztiesību skolotājiem. Daudz vietās no divām tādām nederīgām skolām iztaisīta viena derīga.

Mēs jau redzējām, kādas bija skolas 1860. gadā. Tādas pašas, protams, pārkrievoņāji atrada 1887. gadā, un kad no vairākām šādām "nederīgām" skolām iztaisa vienu "derīgu", tad pārmetumu par šo reorganizēšanu vēl nevar taisīt, kaut gan jāievēro, ka skolu skaitam mazinoties, mazinās arī skolas bērnu skaits: 9 pagastu skolās bijuši 423 bērni, bet kad šo skolu vietā atvēra 3 ministrijas skolas, tad tanīs sanāca tikai 270 bērnu. — Treškārt, pārkrievošanas laikā tikušas atvērtas arī jaunas skolas, proti, ministrijas skolas, pavisam 38 tādas mācību iestādes, kuras varot uzlūkot par veselām 76 skolām, proti — pirmo klasi par pagasta skolu, otro — par draudzes skolu. Tomēr te jāievēro, pirmkārt tas, ka visas minētās skolas nav cēlušās no jauna, bet ir pārtaisītas no pagastu skolām; otrkārt labums, ko dod šīs 38 ministrijas skolas, nebūt neatsver ļaunumu, kas cēlās Vidzemē tautas izglītībai no tam, ka 12 draudzes skolas tika pavisam slēgtas un atlikušās 111 noslidēja uz leju tādā mērā, ka maz vairs atšķīrās no pagastu skolām.

Attiecībā uz skolas bērnu skaitu, ministrijas statistika rāda, ka 1885. gadā Vidzemes pirmmācības skolās bijis 125,160 bērnu, bet 1898. gadā tikai 82,784. Iesdzīvotāju skaits audzis, bet skolnieku skaits mazinājies. Šai apstākli Viļjevs cenšas pierādīt, ka patiesībā 1885. gadā Vidzemes pirmmācības skolās bijuši tikai 76,124 bērni, bet 1898. g. – 85,265 bērni.

Cik pareizas ir viņa manipulācijas, ar kuru palīdzību viņš mēģina 1885. gada skolēnu skaitu nodabūt no 125,160 uz 76,124, mēs neņemamies spriest, jo tie avoti, kurus viņš lieto, mums nav pieietami. Aizrādam tikai uz to, ka Vidzemes ev.-lut. konsistorijas speciālists skolu statistikā Vilboa ar tādām pat sekmēm lieto ministrijas skaitļus, ar kādām Viļjevs tos apgāž. (Duena Ztg. 1906. Nr. 30. un 31.). Bez tam Vilboa tagadējai skolu administrācijai pilnīgi dibināti pārmet, ka mājas mācība gājusi atpakaļ ar tās vainu, tādēļ ka tautskolu inspektori pat ieteikuši uzņemt ābece nepratējus nevien pagastu skolās, bet arī draudzēs skolās. Zināms, tas bija darīts tai nolūkā, lai bērni jodrīzāk aizmirstu savu mātes valodu, lai ātrāk saniegtu "galveno mērķi". Šī politika bija skolai kaitīga stiprā mērā, jo uzņemot skolā lasīt nepratējus, bija jāzaudē gandrīz vesela ziema skolas laika! Bet pārkrievošanas veicinātāji nebaidījās arī no tādiem upuriem. Turpretī pilnīgi jāpiekrīt Viļjevam, ka šimbrīžam skolotāji caurmērā labāki sagatavoti savam uzdevumam, nekā tas bija līdz 1885. gadam, ka tagad skolā vairāk metodisku papēmienu, nekā to bija vācu valdības laikā un arī skolas labāki apgādātas ar mācības līdzekļiem. Pat skolotāju algas ir labākas, nekā tās bija pirms 20 gadiem, – tikai tas viss nav skolu administrācijas nopelns ...

Pieņemot skolotāja dienesta laiku caurmērā uz 20 gadiem un ievērojot to, ka Baltijā ir ap 4000 dažādu šķiru pirmmācības skolotāju vietu, un ka katrs seminārs izlaiž gadā ap 20 skolotāju, – Rīgas mācību apgabalam būtu vajadzīgs ap 10 skolotāju semināru, ja visas vietas grib ieņemt ar semināristiem, bet mums ir tikai 3 semināri!

Rīgas mācību apgabala vadība ilgāku laiku nekā nereaģēja uz ministru komitejas 1905. g. 10. maija lēmumu, bet cerībām augot uz krievināšanas politikas turpināšanu, Rīgas mācību apgabala ideologi atbildēja arī tieši ministru komitejai. 1906. gada martā iznāca brošūra "O položēniji nač nar. obraz. v Pribalt. kraje. Po povodu žurnala komiķeta ministrov 10 maja 1905 g. Riga, 1906. g." Brošūras priekšvārdā tās autori (A. Viļjevs, V. Pravdins, M. Popovs un M. Uspenskis) atzīst, ka tagadējā Baltijas tautskola bez šaubām prasot pamatīgas reformas (bet kādas, to viņi nesaka). Viņu nolūks esot aizrādīt uz "dažām nepareizībām" ministru komitejas lēmumā. To viņi turot par savu "moralisku pienākumu kā personas, kas stāv tuvu izglītības lietai Baltijas guberņās." Apoloģiju tagadējai Baltijas skolai viņi nerakstīšot.

Brošūras iznākšana bija ievērojama laika zīme. Tā rādīja, ka

pārkrievošanas politika sāk atzīrt no dabūtā trieciena un ka pārkrievošanas veicinātāji neatrod nevienas vainas savā līdzšinējā darbībā, turpretim, — taisni pret savu solījumu, pa starpām raksta arī apoloģiju. Bez statistikas strīda, kas te pārņemts no Viļjeva brošūras, galvenie četrus vīrus kopatbildes punkti ir šādi:

1) Lauku skolās bērnu skaits varējis samazināties aiz tā iemesla, ka pēdējos 10 — 15 gados, rūpniecībai un tirdzniecībai attīstoties pilsētās un miestos, kā arī dažās dzelzceļu mezglu stacijās, ļoti daudz bezzemes zemnieku nometušies tur uz dzīvi un turpat arī sūtot skolā savus bērnus. 2) Senāk par kārtīgu draudzes un pagasta skolu apmeklēšanu rūpējušās vietējās skolu komitejas, piedzīdamas sodus 10—50 kap. par katru bez iemesla nokavētu dienu. Pēc "reformas" minētās komitejas to vairs nedarot, kaut gan šis pienākums gulot uz tām vēl tagad. 3) Laikmetā, kas nāk pēc reformas, stipri grozījies tautiskais sastāvs vidusskolās: tagad sagatavošanas un apakšējās klases vīriešu un sieviešu ģimnazijās, reālskolās, komercskolās, tirdzniecības skolās, kā arī I. un II. šķiras vidusskolās pārpildītas ar latviešu un igauņu bērniem. 4) "Mākslīgā pārkrievošana", pret kuru izteicoties ministru komiteja, neesot bijusi reformētās skolas nolūks, bet gan tikai "bērnu un jaunatnes izglītība, saskaņā ar vietējo iedzīvotāju vajadzībām," kā arī "labu tikumu ieadzēšana," — tie bijuši bez šaubām vadošie motīvi skolu valdes orgānu darbībā.

Ka pārkrievošanas nolūku šiem "orgāniem" neesot bijis, to jo pārliecinoši pierādot tas apstākļi, ka visu Baltijas Ev.-luterisko skolu skolotāji bez izņēmuma esot vietējie svešautieši (inorodci), pat vietējās kroņa skolās, kā pilsētu (pēc 1872. gada ustatva) un ministrijas skolās visi audzēkņi (bet ne skolotāji) esot latviešu un igauņu tautības. 5) Iepazīšanās ar krievu valodu esot latviešiem un igauņiem nepieciešama vajadzība, ko pašas šīs tautības atzīstot. To pierādot tas fakts, ka taisni tās skolas, kurās labāki krieviski mācot, esot pārpildītas. Un tādēļ esot dziļa maldīšanās, ka reformētā skola tikusi pārvērsta par pārkrievošanas ieroci, ka tā sarāvusi saites ar vietējo iedzīvotāju interesēm. 6) Tautskolu direktoru un inspektoru apvairošana ka tie ar pārkrievošanas nolūkiem patvarīgi grozījuši skolu programmas, esot vēl jāpierāda. 7) No tam, ka muižniecība, pretodamās visiem valdības soļiem krievu valodas izplatīšanas ziņā, atrāvusies no dalības skolu pārvaldē, tautas skola bez šaubām kļuvusi tautiskāka, nekā tā bijusi līdz 1887. gada reformām, un zemnieku simpatijas reformētai skolai visu laiku parādījušās tai apstākļi, ka tie arvien devuši jaunus naudas līdzekļus skolu namu būvēm, palielinājuši skolotāju algas un dzīvi piedalījušies skolotāju vēlēšanās, kā arī iesnieguši lūgumus, lai pagastu skolas pārvērs par ministrijas skolām. 8) No vietējiem iedzīvotājiem, kam tautas skola, iepazīstinādama tos ar krievu valodu un tā atvērda tiem ceļu uz vidus- un augstāko izglītību, cēlušies tie lielie latviešu un igauņu inteliģences pulki, kuri tagad sacenšoties ar vācu inteliģenci un milzīgs (gromadnij) procents ierēdņu Baltijas gu-

berņās esot latviešu un igauņu tautības. 9) Tūliņ pēc skolu reformas manāmi sākot augt svešautiešu literātūra, sākot iznākt krievu klasiku tulkojumi, dibinoties jauni laikraksti, no kuriem daži skaitot līdz 14, 000 abonentu; rodoties oriģinālrakstnieki, beletristi un dzejnieki. (Te klāt pielikta arī statistika, kādā mērā augusi latviešu periodiskā literātūra no 1887. gada līdz 1906. gadam). 10) Esot jāievēro reformētās skolas iespāids arī uz tautas ekonomisko dzīvi. Iepazīstoties ar krievu valodu, latviešiem un igauņiem atvērts ceļš uz visu Krieviju, tādēļ arī tie vismīlāk nododot savus bērņus kroņa elementārskolās un ministrijas skolās, kur krievu valodu mācot vislabāk. Minētās skolas esottaisni pārpildītas. 11) Līdzšinējie panākumi krievu valodas mācībā pagastu skolās neesot bijuši pietiekami, tāpēc jācenšoties to nostādīt labāki. Bet pilsētu elementārskolās, kur muižnieki un mācītāji neesot skolu valdei par kavēkli, panākumi esot pilnīgi apmierinoši. – Tāds ir īsumā augstāk minētās brošūras saturs.

Īsas atbildes: 1) Pēdējos 15 – 20 gados rūpniecība un tirdzniecība gan stipri augusi un daudzi bezzemes zemnieki aizgājuši uz pilsētām un miestiem, kur tie savus bērņus sūta skolā (ja sūta), bet tas vēl nenozīmē, ka lauku iedzīvotāju skaits mazinājies. Arī laukos tas ir audzis, lai gan ne tik lielā mērā, kā tas būtu noticis, ja viss dabiskais pieaugums būtu palicis uz laukiem. Pēc 1881. gada ļaužu skaitīšanas Vidzemē bija 925,597 laucinieki; 1897. gada skaitīšanā – 948, 109. Tagad šim skaitam vajadzētu būt vismaz miljonu lielam. Un vismaz samērā ar to vajadzētu augt arī skolu un skolnieku skaitam. Bet tas nav noticis. Bet arī pilsētās un miestos bērņņu skološana ir slikta. Trūkst piespiestas skolu apmeklēšanas un trūkst skolu, un cik to arī ir, – visās ņem diezgan augstu skolas naudu. Rīgā 1903. gadā pilsētas galva teica domes sapulcē, ka te 10 līdz 12,000 bērņņu skolas gados paliekot bez skolas, un mazās pilsētas dažkārt neizdodot ne graša tautas izglītībai, piem., Grobiņa 1902. gadā. (Zolotarev, Russk. Škola 1905, kn. 10-11, str. 145-160).

2) Senāk vietējās skolu komisijas lūkojušās uz to, ka visibērņņu skolas gados, tiek sūtīti skolā. Tagad komisijas šo pienākumu vairs nepildot. Ērmota žēlošanās par komisijām, kuras paši skolu administrātori vienmēr uzlūkojuši par kavēkli savai "darbībai" un to bīdījuši pie malas. 1897. gadā kādā Baltijas lietu komisijā, kas notika Plēves prezidijā, kurātors Lavrovskis ziņoja, ka Baltijas skola esot jātira no politiskām atliekām. Šī nolūka sasniegšanai esot tikai viens līdzeklis: valdībai jāņemot skola savā faktiskā pārraudzībā līdz ar tiem līdzekļiem, kas nodrošina skolas eksistenci un jāregulē naudas līdzekļi, lai nodrošinātu valdības mērķiem noderīgu mācības personālu: "Kā rokās būs skolotājs, tam piederēs skolas virziens." (Rižskij Vestņnik 1897. g. Nr. 216). Šādu un vēl "gaišāku" citātu no minētās avīzes rakstiem varētu minēt desmitiem.

Uz ko var zīmēties skolu tīrīšana no "politiskām atliekām?" Laikam gan vienīgi uz mātes valodas atliekām un pagastu skolu konfe-

sionālo raksturu. Tāpat arī faktiskās vadības pēšana valdības rokās var nozīmēt tikai vietējo komisiju galīgu atcelšanu, arī pagastiem atņemot skolotāju vēlēšanu tiesības.

3) Ieskatīt vidusskolu pildīšanos ar latviešu un igauņu bērniem, kā tautas skolas pārkrievošanas rezultātu, ir vismaz nepareizi. Katra cenšanās pēc izglītības modās latviešos līdz ar tautisko apziņu. Tā gan varētu sacīt: Pat tautas skolas pārkrievošana nespeja noslāpēt šo cenšanos. Vidusskolas pildās ar latviešu bērniem pilsētās tādēļ, ka pēdējos 20 gados pilsētas div- un trīskārt augušas no šīs tautības ienācējiem, kuri arī pilsētās ienesuši to pašu centības garu pēc izglītības un no tiem laba daļa arī tikusi pie izglītības.

4) Mākslīga pārkrievošana neesot bijusi reformas nolūks, bet izglītība saskaņā ar iedzīvotāju vajadzībām. Arī par skolotājiem atstāti tie paši "svešautieši", pat pie ev.-lut. pagastu skolām, un kroņa skolās visi audzēkņi esot latviešu vai igauņu tautības.

Ka pārkrievošanas politika tika dzīta, to pierāda pats Lavrovskis ar savu ziņojumu Plēves komisijā, to pierāda jautājums par mācības valodu divās pirmajās ziemās, to pierāda visa tautskolu inspektoru "darbība". Birokratiskā skolu priekšniecība vislielāko vērību piegriezta nevis bērnu izglītībai, nevis "vietējo iedzīvotāju vajadzībām", bet gan krievu valodai jeb "mākslīgai krievināšanai", jo nav iespējams mazus bērnus mācīt svešā valodā. "Ērtības" jautājums te bez šaubām izšķirts mākslīgai pārkrievošanai par labu. Uz to pašu norāda inspektoru ziņojumi par skolotāju neziņu – ko iesākt latviešu valodas stundās, latviešu grāmatu nepielaišana skolu bibliotēkās u.t.t.

Ka par skolotājiem pārkrievošanās pagasta skolās atstāti paši "svešautieši", nevar derēt par pierādījumu tam, ka nav bijis pārkrievošanas nolūku. Ka tas tā noticis, tam varēja būt citi iemesli: a) mūsu pagastu skolas likumā saucās par "ev.-luteriskām", – šis vārds sargāja tās no skolotājiem – īstiem krieviem. b) Mūsu pagasta skolu skolotājs ir reizē arī ticības skolotājs. c) Pastāvēja arī pagastu sapulču tiesība vēlē skolotājus un d) Kur bija ņemt 3000 krievu skolotāju, kad Krievijā pašā, skolu skaitam vairojoties, sāka to pietrūkt?

Runāt par latviešu un igauņu tautības skolēniem latviešu vai igauņu skolās vismaz lieki, jo citādi audzēkņi šīm skolām būtu jāizraksta no Krievijas.

5) Iepazīšanās ar krievu valodu esot nepieciešama vajadzība, pati tauta pēc tās cenšoties un tādēļ pārkrievošanās skola neesot sarāvusi saites ar tautas interesēm. Latvieši ir centušies iemācīties krievu valodu pirms skolas pārkrievošanas, centās to darīt pārkrievošanas laikā un centīsies to darīt arī turpmāk tādā mērā, kādā viņiem šīs valodas prašana nepieciešama, kādā tā savienojama ar tautas daudz lielāku, augstāku un nepieciešamāku vajadzību, – ar tās garīgo attīstību. Šo vajadzību pārkrievošanās skolas administrātori nekad nav atzinuši. Un ne-

atzīdami to, nenostādīdami to par skolas augstāko mērķi, tie ir sarāvuši saites ar "vietējo iedzīvotāju interesēm". Lai cik svarīga ir latviešiem krievu valoda, tomēr tā sastāda tikai vienu utilitāru disciplīnu izglītības sistēmā.

6) Tautskolu direktoru un inspektoru apvainojumi, ka tie pārkrievošanas nolūkos esot grozījuši skolas programmas, esot jāpierāda. Varētu jau pietikt ar tiem piemēriem, kas minēti agrāk, bet dosim vēl vienu, kas attiecas taisni uz vienu no brošūras četriem autoriem. Kā pielikums Rīgas mācību apgabala cirkulāram Nr. 4, 1897. gadā nāca brošūra "O ceļi i sposobe obučēnija inorodcev gosudarstvennomu jaziku" ar A. Viļjeva parakstu (Viļjevs tanī laikā bija kuratora kancelejas ierēdnis). Mācības apgabala cirkulāri ir skolu priekšniecības oficiāli rakstu krājumi. Protams, ka arī cirkulāra pielikums skolotājiem bija jāuzņem kā oficiāls rīkojums jeb pavēle. No šī dokumenta mēs, atturēdamies no plašāka raksta, minēsim sekošo: a) ... lai sasniegtu augšā minēto mērķi, (t.i. lai pirmajās divās ziemās sagatavotu bērnu tik tālu, ka trešajā tie var visus priekšmetus mācīties krievu valodā), tad nevien krievu valoda, bet arī aritmētika un vingrošana pirmajā ziemā jā māca valsts valodā (29. lapp.). Turpat, tikai dažas rindiņas zemāk: b) "šim nolūkam izrādās par noderīgu pirmajās 4 – 5 mācības nedēļās stundu skaitu, kas nolikts krievu valodai un aritmētikai, izlietot ar jauniestājušamies (pirmziemniekiem) vienīgi krievu valodas mācīšanai pēc dabiskās metodes." Tāpat vingrošanas stundās arī tanī gadījumā, kad skolotājs zin, ka bērni viņu nesapratīs, tam jālieto vienīgi krievu valoda (30. lapp.).

Tikpat eksklusīva krievu valodas lietošana ieteikta otrā ziemā ģeografijas stundās. Un 35. lapp. teikts: Ja izrādītos, ka vienā vai otrā skolā panākumi krievu valodā nav visai labi, tad "visa vaina par to krīt uz skolotāju", un nav viņam attaisnošanas un nebūs žēlastības! Bet to varēs panākt, "ja krievu valoda būs skolā par sarunas valodu, "kak eto i dolžno biķ ..." (paša Viļjeva pasvītrojums). Un šeit vēl ģeniāls birokratisks likumu iztulkošanas paraugs par labu mākslīgai pārkrievošanai: "Likums, atļaudams pilsētas pirmmācības skolās, kurās mācībām jānotiek valsts valodā, pirmajā sākumā lietot arī bērnu mātes valodu (latviešu, igauņu, vācu), bez šaubām domājis tādus skolotājus, kuri paši prot vietējo svešautiešu valodas. Bet tā kā minētajā likumā nav nekādu norādījumu uz to, ka par skolotājiem Baltijas pilsētu pirmmācības skolās jābūt tādām personām, kas prot vietējās valodas, tad acīm redzams, ka šinīs skolās par skolotājiem var tikt ielikti dzimuši krievi, kuri vietējo valodu nemaz nepazīst, kas, kā augstāk sacīts, un kā piedzīvojumi to pierādījuši, iznāk pat ļoti noderīgi ātrākai dzīvas krievu runas iemācīšanai bērniem. Tādam skolotājam likumā atļauta tiesība, lietot pirmajā laikā bērnu mātes valodu, ir lieka ...

Atturēšanās no mātes valodas ieteikta arī tiem skolotājiem, kas to prot. Kur te ievērotas tautas intereses, bērna gara intereses, izglītības intereses, kur te pedagoģija!?

Šī brošūra nav ņemta atpakaļ vēl šodien un, kā liekas, tiek izpildīta līdz pēdējam laikam.

7) Pēc pārkrievošanas tautas skola esot tapusi tautiskāka, nekā tā bijusi zem vācu valdības. Zemnieku simpatijas pret "reformēto" skolu augušas, pagasti paaugstinot skolotājiem algas, būvējot jaunus skolas namus, dzīvi piedaloties skolotāju vēlēšanās, kā arī lūdzot, lai pagastu skolas pārvērst par divklasīgām ministrijas skolām. — Pirms pārkrievošanas sabiedrībai bija pavisam citāda interese par skolu, skolas jautājums bija tautas dzīves daļa un presē nekad nemitējās debātes par skolu trūkumiem un vajadzībām. Ir tiesa, ka viena no svarīgākām prasībām bija tautas skolas atsvabināšana no vācu kundzības, bet nebūt tādā nolūkā, lai to nodotu ierēdņu rokās ar mākslīgas pārkrievošanas ideāliem. Taisni otrādi: bija atzīts, ka tikai pašas tautas (pašvaldības) rokās skola var brīvi attīstīties un dot gaidāmos rezultātus.

Kad uznāca pārkrievošana, viss apklusā. Kādā mērā skolu nami būvēti pārkrievošanas laikā, un kā uzlabotas skolotāju algas, — mēs nezīnam, tāpēc ka nav pienācīgas statistikas par skolu stāvokli, kas rādītu, vai ar tām gājis uz priekšu, vai atpakaļ. Ir daži fragmenti, daži kaili skaitļi mācību apgabala cirkulāros, pa reizei arī gubernātu statistika komiteju izdevumos, bet tādas "ziņas" nevar saukt par statistiku. Zīnām tikai to no laikrakstiem, ka skolotāju algas pēdējos 10 līdz 12 gados par daudz bieži tikušas mazinātas. Šī nevēlāmā parādība vairākkārt atzīmēta arī kuratora cirkulāros (piem. 1896. g. 526. lapp.) un pret to saukti palīgā pat gubernātori.

Kur labošanās tiešām būs bijusi, tur tā būs pierakstāma nevis simpatijām pret "reformēto" skolu, bet gan skolotāja personai un laika prasībai. — Divklasīgas ministrijas skolas, sava augstāka kursa dēļ, ir bez šaubām laba lieta, un par šo skolu, kā skolu ieviešanu varētu tikai priecāties. Bet ir jautājums, ar kādiem nolūkiem šīs skolas tika propagandētas (vienklasīgās nemaz "nevilka"), ar varu uzspiestas, bet ne lūgtas un pat dota kroņa nauda to uzturēšanai. Šos nolūkus mēs jau agrāk redzējām. Jādomā, ka ministrijas skolu dēļ tika nolaistas arī tās 111 draudžu skolas, kas ir daudz lielāks zaudējums, nekā tas labums, kas nāk no 38 divklasīgām ministrijas skolām.

Ja skolu administrācijai būtu rūpējusi tautas izglītība, tad tā būtu varējusi izgādāt naudu arī nabadzīgāko pagastu skolu uzlabošanai, kā to varēja izgādāt ministrijas skolām. Tā būtu varējusi nabadzīgākās pagastu skolas pārvērst par ministrijas skolām, bet pārvērstas parasti tika labākās skolas, ar ko skolotāju stāvoklis netika uzlabots, bet pat pasliktināts.

Un kad tomēr ar ministrijas skolām neveicās tā, kā administrācija to vēlējas, tad vainu uzkrāva separātistiskām intrigām. Lai nu pie mums tādas separātistiskas intrigas vainīgas, bet kādas intrigas vainojamas tai pašā parādībā visā Krievijā? Nevar taču domāt, ka Bogorodskas apriņķis (Maskavas gub.) gribēja atdalīties no Krievijas,

kad aprinķa zemste atteicās saņemt no kroņa 48,000 rubļus gadā un atteikties no savām tiesībām uz skolu (Zolotarev, 161 – 162. lapp.).

8) Apgalvojums, ka ar tautskolas pārkrievošanu latviešiem ticis atvērts ceļš uz vidus- un augstskolām visā valstī, un ka pateicoties pārkrievošanai radušies "tie lielie latviešu inteliģences pulki" – arī nepareizs. Ceļš uz minētām skolām bija mums valā jau pirms mūsu tautskolu pārkrievošanas, un mēs arī bijām iesākuši to staigāt. Un ja arī pārkrievošana šo ceļu būtu padarījusi vieglāku, vai tad drīkstētu to nedaudzo dēļ, kas šo ceļu uzņem, laupīt visai tautas masai dabiski attīstīties! Ka tagad daudz vairāk tādu, kas aiziet uz vidus- un augstskolām, nekā pirms 20 gadiem, tam citi (ekonomiski) iemesli. Tas ir kultūras dzīvi iesākušas tautas attīstības likums. Kad tie četri autori apgalvo, ka milzīgs procents ierēdņu Baltijas guberņās esot no latviešu un igauņu tautībām, tad jāatbild, ka retus izņemot, visiem izglītotiem latviešiem, kas gribēja uzsākt ierēdņu karjeru, bija jāaiziet svešumā. Tā bija zināmā mērā zemes aplaupīšana garīgā ziņā. Ja tie būtu dabūjuši dienestu dzimtenē, tie būtu tapuši par derīgiem sabiedrības locekļiem un darbiniekiem. Inteliģento tautas locekļu slānis būtu biezāks, un tas būtu bijis labi, skatoties no tautas un arī no valsts viedokļa. Turpretī šurp atsūtītie krievi bija un palika sveši tautai un tauta viņiem.

9) Tūlīņ pēc skolu reformas uzplaukusi mūsu rakstniecība un avižniecība. Tas esot skolu pārkrievināšanas nopelns. Tuvāk patiesībai būtu bijis, ja teiktu: par spīti visiem mūsu pūliņiem un rūpēm, latviešu rakstniecība kā plaukst, tā plaukst. Kam gan nav zināms, kā skolu priekšniecība skatījās uz skolotājiem-rakstniekiem, uz semināristiem, kas interesējās par latviešu rakstniecību, kā latviešu gramatas netika ieredzētas skolu bibliotēkās ... u.t.t.

10) Apgalvojums, ka skolu pārkrievošana latviešu tautai nesusi ekonomiskus labumus, atvērdama ceļu uz Iekškrieviju, rāda, ka krieivināšanas aizstāvjiem trūkst pierādījumu, bet apgalvot viņi gatavi it visu. Neesam dzirdējuši, ka pēdējos divos gadu desmitos latvieši būtu lielākā skaitā izceļojuši uz Iekškrieviju laimi meklēt un tur to atraduši, nekā agrāk. Bet kad latvieši sūta savus bērnus divklasīgās ministrijas skolās, kam plašāks kurss, tad tā ir tikai zīme, ka viņi cenšas dot saviem bērniem pēc iespējas vairāk izglītības. Citu iemeslu tur nav, – jo tie paši semināristi māca pagastu, tie paši ministrijas skolas, tikpat cieši turas pie krievu valodas kā vieni, tā otri, un kad inspektori savos gada pārskatos slavē ministrijas skolas, ka tām labāki skolu nami, labāki skolotāji, labākas algas, labāki māca, tās labāki apgādātas mācības līdzekļiem, nekā pagastu skolas u.t.t., tad tas nav pilnīgi pareizi, vismaz zīmējoties uz mācības apgabala latviešu daļu. Pagasta skolu skolotāju algas dažkārt ir lielākas par ministrijas skolu skolotāju algām. Kas attiecas uz skolu namiem, tad ir zināms, ka ministrijas skolām tie netiek būvēti.

11) Pārkrievošanu nevajagot dzīt no Baltijas skolām, bet tikai vēl labāki nostādīt krievu valodas mācību ... Ko te nu līdzēja visi solījumi? Ierēdņi paliek pie vecās kārtības. Komisija, kurai pēc ministru komitejas lēmuma vajadzēja izdzīt mākslīgu krievināšanu no Baltijas tautas skolām, nemaz netika sasaukta ...

Nebūdami droši, ka ministru komitejas nolēmums varētu tapt pavisam aizmirsts, autori pieprasa izpētījumu, kas iznāktu, ja gribētu atgriezties pie vecās kārtības. Pētīt to, kas "varētu iznākt", zināms, ir tukša apņemšanās, bet ar to tiek iegūts laiks. Šādai pētīšanas komisijai būtu "jādarbojas" – nu, sacīsim, – gadus desmit, un kamēr tā "darbojas", skolās strādātu pa vecam "po naturaļnomu metodu"!

Tomēr no dažām pusēm krievināšanas ļaunumi tiek pārspilēti. Muižniecības ziņojumi uz Pēterburgu, kuri devuši nokrāsu ministru komitejas argumentācijai, kā arī šejienes vācu preses spriedumi par tagadējām pagastu skolām un sevišķi par skolotājiem, – atbrīvošanās kustību latviešu tautā mēģina uzkraut pārkrievošanai. Līdz ar pārkrievošanu skolotājos esot ieviesies nihilisms, bezdievība un visādi citādi ļaunumi. Šos ļaunumus esot ieviesuši krievu semināri un krievu skolas. Ja apsūdzētāji būtu sacījuši, ka nenormālie apstākļi, kas vēl uzglabājušies no sirmās senatnes, un dažas reformas, kas visus zemes iedzīvotājus nospieda beztiesību stāvoklī, modinājušas pedejo laiku kustības, tad viņiem būtu daudz taisnības. Bet pārmet semināriem un tautskolu inspektoriem, ka viņi sliktā garā audzinājuši skolotājus, ir ne taisnīgi un nepareizi. Semināros skolotājus audzina tik stingrā uzraudzībā, kādā nebūt nestāv "mazgadējie" Ropāžu kolonijā, un kā inspektori tos turēja, mēs jau zinām.

Te tikai minēsim mazu raksturojumu no nesen pagājušiem (vai pagājušiem?) laikiem: "Zemo ļautiņu šaurie dzīves apstākļi prasa, lai viņiem pasniedzamā izglītība arī būtu šaura, lai viņu redzes aploks paliek šaurs, lai nesaskaņa starp viņu ārējo stāvokli un iekšējo izglītību nesaceltu viņos nemieru. Lai to panāktu, skolotāju izglītībai jātop nopiestai uz zemāko mēru, tā ka viņi pat ar labāko gribu nebūtu spējīgi vest šo izglītību pāri tai linijai, kuru vilkusi visvaldošā un visgudrā valdība ..."

Un kā skolotāju semināros mācības sašaurināja: Lai vienus no semināristiem neatradinātu no vienkāršas apkārtnes un otru pie tās pieradinātu, tad seminārus pārcēla no lielākām pilsētām uz maziem miestiem. Un semināru vadību nodeva tādu vīru rokās, kas krietni pārliecībās. Semināros nākošos skolotājus mācīja panest nepelnītas pārstības, mācīja pazemību un citus skolotāju amatam svētīgus tikumus, ieveda izlūku kārtību u.t.t. Lai atņemtu iespēju skolotājiem, kuri jau ir amatā, krist liberālisma nagos ar pašizglītību, aizliedza skolotāju sapulces, "jo nevarot pieņemt, ka lielākā daļa dalībnieku paši no iekšēja dzenuļa noturēšoties pieklājības un likumības robežās."

Ministrs izlaida pavēli skolu inspektoriem pārlūkot skolotāju

privātbibliotēkas, "lai novērstu samaitājošo bezplāna daudzlasīšanu." Drīz pēc tam nāca priekšlikums semināros sagatavot tikai nedaudz parauga "skolotājus". Šie tad pienācīgā uzraudzībā vadīs "parauga skolas" un no šo skolu skolniekiem – tādus, kas labi mācās un pieklājīgi uzvedas, pēc skolas beigšanas vienu gadu paturēt ilgāki skolā, lai tie noskatās no "parauga skolotāja", kā jā mācā un lai arī paši mēģinās mācīšanās. Ar tādu izglītību un sagatavošanu tie tad būs savam amatam īsti noderīgi." Vai tā nav pareiza mūsu tautskolas un skolotāju jaunākās vēstures fotogrāfija? Pat visi tehniskie izteicieni pilnīgi atbilst. Mēs to ņemam no raksta "Nesen Prūsijā" (Austr. 1903. g. Nr.2.) Tā bija Prūsijā pirms 1848. gada revolūcijas un tāpat bija Krievijā pirms 1905. gada revolūcijas. Kā Prūsijas "allwaltende und allweise" birokrācija ar savu rīcību tikai paasināja krīzes norisi, tāpat tas notika arī Krievijā ...

Bet dziļā maldībā ir mūsu "dabiskie vadoņi" domādami, ka turpmāk mūsu tautas skolai atkal jānāk viņu rokās. Būdami pilnā politiskā saprātā, tie paši savā labā nedrīkstētu to vēlēties ... To kalpiņas garu, kādā viņi kādreiz turējuši tautas skolu, nav vairs iespējams saukt atpakaļ.

Un kāda viņiem ir tiesība uz tautas skolas vadību? Jau 1825. gadā Sontags sacīja šiem kungiem: "Un kas grib pavēlēt un rīkot, tam vajag vispirms to mācēt un vajag iegūt tiesību uz to ar ko, kas ir vairāk, neka kaila pavēlēšana vien." Nākotnē tautas skolai jānāk tās plašās vietējās pašvaldības rokās, pēc kā visa zeme vienprātīgi prasa. Tikai šādas pašvaldības rokās tā varēs atdzīvoties un tikt tālāk celta un izkopta, tikai caur šo pašvaldību "dabiskie vadoņi" varēs piedalīties tautas skolu vadībā samērā ar nastām, ko tie nesis skolai par labu.

Ilgī mūsu tautas skola ir stāvējusi uz vietas, tādēļ visu vienprātīgam saucienam vajadzētu būt: "Ārā no skolas ar visām politikām! Skola pieder mūsu bērniem, viņu garīgai un miesīgai attīstībai!" (Pp. "Latviešu tautskola", Latvija, 1906. g. Nr. 158.). Bet līdz šim (1908. g.) tautas skola Baltijā stāv uz vecajiem pamatiem.

1887. gada pagaidu nosacījumi ar 1893. gada kodifikāciju tapuši par likumu. XI. sēj. I. daļā tie sakopoti ar agrākiem likumiem, kas cēlušies 1819., 1820., 1870., 1875. gados un ar dažādu laiku instrukcijām. Kodifikācija bijusi tik pavirša, ka piem., par. 3617 nosaka pilsētu elementārskolām divas stundas dienā vācu valodai un lasīšanai.

Kad 1906. gadā D. Levšins nāca par kurātoru, dzirdēja izsakām cerības, ka krievināšana mitēšoties. Tiešām, L. izdeva administratīvu rīkojumu, ka pirmajās divās dienās jā mācā mātes valoda, izņemot 8 stundas nedēļā krievu valodai. Bet arī šis rīkojums

patiesībā ir sabojāts ar paskaidrojumu, ka tas zīmējas tikai uz tādām skolām, kurās visi bērni ir vienas tautības. Kur starp latviešu bērniem ierastos kādi no citas tautības, tur mācībām jānotiek krievu valodā.

Gadu vēlāk (1907. gadā) nāca rīkojums, kurš nozīmēja atgriešanos pie vecās kārtības: tas pavēlēja no 6 aritmētikas stundām atņemt divas un tās pielikt krievu valodas stundām. Tā tad vienīgā disciplīna, kuras uzdevums ir asināt bērna prātu, vājināta par veseliem 33% krievu valodai par labu. Tālāk tā pati pavēle nosaka, ka viena no divām ģeografijas stundām pārnesama no otrās ziemas uz trešo ziemas kursu, lai trešajā ziemā ģeografiju sekmīgāki varētu mācīt krievu valodā. Otrajā ziemā atlikušajā vienā ģeografijas stundā lai iepazīstinot bērnus mātes valodā ar ģeografijas elementiem, ar vispārīgiem jēdzieniem: kas ir kalns, kas leja, kas upe, kas jūra. Te redzama cenšanās izsargāt bērnus no patiesi sekmīgas iespējas mācīties ģeografiju. 20 gadus varēja mācīt šo priekšmetu otrā ziemā krievu valodā, zināms, ar mokām un bez sekmēm, un tagad, kad to varētu sekmīgi mācīt mātes valodā, to pārceļ uz trešo ziemu.

Kā redzam, lolotās cerības uz skolu atkrievināšanu ir bijušas veltīgas. Nav šimbrīžam lielas nozīmes kurātoru priekšlikumam pagastu sapulcēm apspriest jautājumu par skolas laika pagarināšanu par divi mēnešiem. Šis savādais plebiscīts nevietā tādēļ, ka jautājumu par skolas laika pagarināšanu nevar atšķirt no citiem skolas jautājumiem, nevar atšķirt no vietējās pašvaldības reformas jautājumiem. Tagad pagastu sapulces apspriež šo jautājumu no līdzšinējā viedokļa, kad viss skolas uzturēšanas smagums gul uz zemniekiem, pagasta nodokļu maksātājiem. Viņi vērtē savas spējas un pēc tām dod atbildes.

Cerams, ka turpmāk tautskolu uzturēšanā piedalīsies visas šķiras – zemstes, un tad tikai varēs prasīt tautas atbildi. Tagadējā kārtība patiesi grozāma tikai likumdošanas ceļā, ko var gaidīt no Valsts domes. Administratīvi rīkojumi, kā mēs redzam, kā nākuši, ta aiziet. Tikai ciets likums un ierēdņu atbildība nodrošinās mierīgu un normālu attīstību mūsu tautas skolai.

* * * * *

XX. TAUTSKOLOTĀJI 1905. gada REVOLŪCIJĀ

Pirmo reizi skolotāji, kā šķira, parādījās politikas laukā 1905. gada sākumā ar petīciju ministru komitejai. Petīcija bija sastādīta sociāldemokrātu doktrīnu ietekmē un prasīja visu izņēmuma likumu atcelšanu, četrlocekļu vēlēšanu kārtību, pilnīgu brīvību, kara izbeigšanu ar Japānu. Uz skolu attiecās šādi panti:

- 1) Tautas izglītība nododama vietējo pašvaldību orgānu rokās.
- 2) Ievedama abu dzimumu kopīga, piespiesta, bezmaksas mācība no 8. – 16. gadam, neievērojot tautību un ticību, pie kam nemantīgo bērni skolas apmeklēšanas laikā uzturami uz sabiedrības rēķina; visapdāvinātākiem skolniekiem un skolniecēm dodama iespēja sasniegt augstāko izglītību.
- 3) Tautas skolā mācībām jānotiek tautas valodā.
- 4) Tautas skolu programma jāsakāpo ar augstāka tipa skolu programmām.
- 5) Tautas skolu programmā ievedamas dabas zinātnes, higiēna, likumu zināšana, politiskā ekonomija un vēsture, bet no obligātorisko priekšmetu skaita izslēdzama ticības mācība.
- 6) Pilnīga baznīcas šķiršana no skolas.
- 7) Skolu un skolotāju skaits pavairojams tādā mērā, ka uz katra skolotāja būtu ne vairāk kā 30 skolēni.
- 8) Dibināmas sevišķas fakultātes pie augstskolām skolotāju sagatavošanai tautas skolām.
- 9) Tautas skolotāju materiālais stāvoklis uzlabojams: jāpaliekina algas un jādibina pensiju fonds uz valsts rēķina.
- 10) Sasaukamas kopīgas vecāku un skolotāju konferences visu audzināšanas un mācīšanas jautājumu apspriešanai.
- 11) Dibināma pastāvīga Viskrievijas skolotāju savienība.

Petīciju parakstīja 395 skolotāji un skolotājas. (Naša žižņ. 25 maja 1905 g., Nr. 101.).

Pēc 1905. gada 17. oktobra iesākās tā sauktās vecāku un skolotāju sapulces, kurās runāja galvenā kārtā par petīcijā minētiem jautājumiem. Ievēlēja vecāku un skolotāju biroju, kam uzdeva izstrādāt jaunu mācības programmu. Nodarbojoties ar programmas izstrādāšanu birojam tomēr nebija laika, jo sapulces noturēja gandrīz ik dienas no rīta līdz vēlam vakaram. – Par "jauno programmu", pēc kuras ieteica mācīt, sāka saukt 1905. gadā pie Elricha iespiestu mazu brošūru "Mūsu tautskola", kura īstenībā nebija nekāda programma, bet tikai apcerējums par programmu un kuras autors liekas nepazīstam mūsu tautas skolas vēsturi un tagadējo stāvokli ne pie mums, ne citās zemēs.

No pirmās dienas sapulču vadību savās rokās sagrāba sociāldemokrāti. Sapulces gan joprojām saucās vecāku un skolotāju sapulces, bet ne vecākiem, ne arī skolotājiem tanīs vairs nebija nekādas vadītājas nozīmes. Skolotāji tanīs piedalījās maz un arī no tiem pašiem, kuri aizgāja uz sapulcēm, lielākā daļa to darīja tikai tanī cerībā, ka viņiem izdosies sapulci atturēt no viena otra pārsteidzīga soļa. Sapulces nolēma boikotēt skolu administrāciju un visus tos skolotājus, kuri neievēro sapulču lēmumus, nemāca pēc "jaunās programmas", neiesāk un nenobeidz mācības, kad sapulce pavēl.

Tomēr visi šie boikoti bija mierīgas dabas, un varas darbi nepret vienu personu netika ne lietoti, ne mēģināti. Ap to pašu laiku (novembrā pirmajās dienās) arī Rīgas pilsētas elementārskolotāji, skaitā ap 80, kuri principiāli atturējās no katras revolūcionāras uzstāšanās, savā sapulcē bez pretbalsīm pieņēma arī dažas vispārējo mītiņu rezolūcijas: 1) Tautas izglītība nododama vietējo pašvaldības organu rokās. 2) Mācībām jānotiek mātes valodā. 3) Visās skolu darīšanās skolotājiem jāgriežas ne pie skolu administrācijas, bet pie pilsētas skolu kollēģijas.

Pilsētas galva, kā skolu kollēģijas priekšsēdis, visai laipni saņēmis skolotāju sapulces delegātus un apsolijs tuvākās dienās personīgi iesniegt skolotāju rezolūcijas Tautas apgaismošanas ministram. No savas puses viņš lūdzis skolotājus sapulcēties atkal un izstrādāt dzīves prasībām piemērotu programmu. — To arī izdarīja, bet atsevišķā pilsētas elementārskolotāju darbība Rīgas pili, vispārīgo mītiņu laikā, kad valdīja parole, ka visām šķirām jāsaplūst vienā vispārīgā un nedalītā mītiņā, arī laikrakstos tika maz ievērota, un tādēļ sīkaku ziņu par šīs skolotāju grupas tālāku darbību un panākumiem mums nav izdevies atrast.

Vecāku un skolotāju birojs (nav sajaucams ar vēlāko konspiratīvo skolotāju biroju) sasauca 1905. gada 10. nov. Rīgā Latvijas skolotāju kongresu. Tas ilga piecas dienas un notika Sabiedrībastelpās Romānova ielā 25. Kongresā piedalījušies ap 600 skolotāju no Kurzemes un no Vidzemes. Sapulču vadība bija sociāldemokrātu rokās, kā jau visa sabiedriskā dzīve tanī laikā. Domu dažādības nepielaida. Sapulcēto skolotāju vairākumam bija pavisam pasīva loma. Balsošanas tiesību izlietoja visi, kam katru reizi gadījās būt sapulcē. Tas viss atstāja savu iespaidu uz kongresa rezolūcijām. Ar šo kongresu latviešu skolotāju šķiras piedalīšanās revolūcionārajā kustībā bija sasniegusi augstāko pakāpi.

Autentisku ziņu, kādā mērā skolotāji kongresā pieņemtās rezolūcijas mēģinājuši praktizēt skolas darbā, līdz šim nav. "Die lettische Revolution" autors, kam bijuši pieietami dažādu ziņu avoti, neuzskaita nekādus noziedzīgus darbus no skolotāju puses, tikai sodās par tiem vispārīgās frazēs, pie tam faktiskas ziņas par skolotāju biroju ir pil-

nīgi sagrozītas un nepareizas. Tomēr viņa statistiku mums nāksies lietot, jo to viņš saņēmis no prāvestiem.

Lielākais skolotāju noziegums ir tas, ka daudzi no viņiem runājuši mītiņos, — neatkarīgi no tā, ko runājuši. Bez šaubām, kāda daļa būs bijusi arī tādu, kas piedalījušies revolūcionārā darbībā, bet to skaits nevar būt liels. Ka skolās pavēlēts mācīt latviski, ka skolās noturēti mītiņi un sapulces, — par to skolotājus nevar darīt atbildīgus, tāpat kā mācītāji nevar atbildēt par mītiņiem baznīcās, vai Rīgas pilsētas valde par mītiņiem Rīgas teātros. Skolotāji tāpat stāvēja zemorganizētās sociāldemokrātijas pātagas, kā muižnieki un mācītāji, tikai viņiem nebija iespēja aizbēgt, kā to darīja muižnieki un mācītāji, bet pienācās padoties un taisīt "une bonne mine au mouvaise jeu!" Arī kongresā ne visi sabraukuši no laba prāta. Ievērojot visu to, cilvēks ar kaut cik attīstītām tiesības jūtām neies ar tiem bārgā tiesā, kā to dara viena daļa Baltijas iedzīvotāju.

Kad par šiem notikumiem spriež, arvien jāiedomājas un jāpatur prātā tā laika apstākļi un tā apkārtnē, kādā atradās skolotājs. Konferencēm izbeidzoties, skolotāji palika bez jebkādas sazināšanās iespējas. Savstarpējā sazināšanās un informācija tad bija tikpat vajadzīga, kā pārkrievošanai uznākot, kad radās jaunas attiecības, radas simtiem jautājumu. Bet administrācija jo stingri lūkojās, lai skolotāji nesatiekas. Tā visas kopības saites starp viņiem tika izjauktas.

Par skolotāju pirmo kopdarbības mēģinājumu pārkrievošanas laikā uzlūkojama Vidzemes skolotāju savstarpējas palīdzības biedrības nodibināšanu 1899. gadā. Dibinātāju nolūks bija šīnī biedrībā apvienot visus latviešu skolotājus, bet valdība to apstiprināja tikai Vidzemei, un biedrības darbība bija aprobežota tikai ar savstarpējas palīdzības jautājumiem. Šādos apstākļos biedrība nevarēja iegūt simpatijas plašās skolotāju aprindās, — tā bija vienpusīga, bez garīga satura, kā kāda bērū kase, vai cita līdzīga "iestāde". Un neskatoties uz to, ka biedrības priekšgalā arvien stāvējuši atzīti un cienijami vīri, tā nav varējusi uzplaukt. Tās biedru skaits svārstījās gadā ap 200, no kādiem 800 latviešu skolotājiem Vidzemē. Jau it drīz pēc biedrības dibināšanas tās biedru skaits arvien gājis mazumā, līdz 1907. gadā tai palika tikai 143 biedri. Tai gadā biedrības priekšniecība sāka domāt par tās pārvēršanu profesionālā skolotāju biedrībā, kas arī notika 1908. gada 3. janvārī.

Savā 9 gadus ilgā pastāvēšanas laikā Vidzemē skolotāju savstarpējā palīdzības biedrība, izsniedzama ik gadus dažus simtus pabalsta (1906. g. 903. rubļ.), bija sakrājusi 8000 rubļu kapitālu, kurš nodots jaundibinātajai Latviešu skolotāju biedrībai, pa daļai ar sevišķiem nosacījumiem, pa daļai bez tiem. Kādas sekmes būs jaunajai biedrībai, šimbrīžam grūti paredzēt. Spriežot pēc pēdējām sapulcēm, jāsapaka, ka skolotāju šķirā agrāko laiku kopā turēšanās maz manāma:

vieni gribētu tālu jo tālu aizskriet, bet lielais vairums ir pilnīgi vienalzīgs.

Kādā mērā (pēc "Die lettische Revolution", 306. lapp.) latviešu skolotāji iejaukti Krievijas 1905. gada revolūcijā? – Vidzemē no 604 latviešu tautības skolotājiem iejaukti 184 (30.5%), un no Kurzemes 443 latviešu tautskolotājiem arī 184 (42%). Ziņas sakrātas 1906. gada vasarā un neesot vēl pilnīgas, jo no vairākām stipri revolūcionārām draudzēm, kur mācītāji izdzīti, ziņas neesot ievāktas.

Vidzemes ģenerālsuperintendenta ziņojums par Vidzemes pagastu skolu stāvokli 1906. gadā (viņa ziņas nesakrīt ar "Die lett. Rev." ziņām varbūt tādēļ, ka viņš runā tikai par ev.-lut. pag. skolām) rāda sekošus skaitļus:

Skolnieku skaits bijis 51,020, t.i. par 3200 mazāks, nekā 1905. gadā. Revolūcijā aktīvi piedalījušies 160 skolotāji, mazāk tanī iejaukti 15, kopā 175. Pa prāvestu iecirkņiem tie sadalās šādi: Rīgas iecirknī 34, Cēsu – 31, Valkas – 27, Valmieras – 38, Veravas – 21, Vīlandes – 11, Tērbatas – 7, Pērnavas – 6. Soda ekspedīcijām ierodoties, 71 skolotājs aizbēdzis, 28 apcietināti, 9 šauti ar rīkstēm, 6 atcelti no amata, 5 apžēloti. Skolotāju sodīšanas vai aizbēgšanas dēļ pagaidām bija slēgtas 28 skolas, galīgi slēgtas 26. No pēdējām 9 atradās Rīgas prāvesta iecirknī, 2 – Valmieras, 14 – Cēsu. Ainažu un Vecpiebalgas draudzes skolas namus soda ekspedīcijas nopostījušas (Latv. 1907. g. Nr. 290.).

Par Kurzemi šādu ziņu nav, bet jādomā, ka turienes skolas nebūs mazāk cietušas. –

Ja latviešu tautas skolotājiem būtu atstātas viņu konferences līdz 1905. gadam, tad vienkārt, nebūtu sakrājis tik daudz eksplodējošu vielu un, – otrkārt, tie nebūtu tā bez padoma bijuši 1905. gada kongresā. Kāpēc sociāldemokratija bija tik stipra? Ne biedru skaita dēļ, – organizēto skaits bija niecīgs, bet tā bija stipra vienotas izdarības dēļ. Tā bija stipra organizācijas dēļ. Valdības ir neloģiskas savās prasībās: kamēr tās jūtas stipras, tas noliedz saviem lojāliem pavalstniekiem katru organizāciju, katru iniciatīvu, katru aktivitāti, bet kad uznāk kritiski brīži, tad prasa no viņiem visas šīs īpašības.

* * * * *

XXI. Statistisks PĀRSKATS

Lai dabūtu kautkādu kopīgu pārskatu par tautas izglītības stāvokli Baltijā, ievietojam šeit pēc Viļjeva, Pravdina, Uspenska un Popova brošūras ziņas par 1888. gadu un 1904. gadu. (Skat. attiecīgās tabulas).

Tabulas tā sastādītas, lai maskotu pārkrievošanas ļauno iespaidu uz tautas izglītību: Obligatīvajās pagastu skolas nav šķirtas nodzāžu tipu neobligatīvajām skolām. Ev.-lut. pagastu skolu skolēnu skaits apvienots ar pareizticīgo skolu skolēnu skaitu. Tomēr nav noslēpjams, ka vissmagāk no pārkrievošanas cietusi ev.-lut. pagastu skola. Uz priekšu gājušas tikai pilsētu elementārskolas, pieskaitot tām arī privātas elementārskolas un skolas "pie svešām baznīcām". Bet vai arī tās augušas tādā mērā, kā augušas pilsētas skolas? — Maz ticams.

Par skolotājiem četru autoru brošūra ziņas nedod. To skaitu (priesterus neieskaitot) ņemam no Tautas apgaismošanas ministrijas pārskata (Stat. sveģ. po nač. obraz. v. Rossijskoi Imp. Vip. V) par 1903. gadu:

	Pilsētu skolas pēc 1881.g.lik.		Pilsētu elem. skolās		Lauku skolās		KOPĀ	Bez skolot. tiesībām	
	Vir.	Siev.	Vir.	Siev.	Vir.	Siev.		Vir.	Siev.
Kurzemē	46	5	127	147	543	21	889	28	--
Vidzemē	87	62	308	304	1960	111	2832	774	11
Igaunijā	28	—	53	95	579	15	770	394	2
KOPĀ	161	67	488	546	3082	147	4491	1196	13

Piezīmes: No lielā skaita skolu darbinieku bez skolotāju tiesībām (Vidzemē vien 785), ev.-lut. tautskolu virsvaldes skolās tikai 155, no tiem latviešu skolās 11, igauņu skolās 144. Viss lielais beztiesībnieku vairums bija pareizticīgo skolās (Mitt. d. livl. Gen.-sup. ueber d. Kirchenwesen im J. 1904.).

Skolu uzturēšanai vajadzīgie līdzekļi, pēc jau minēto 4 autoru ziņām, 1904. gadā ienāca no šādiem avotiem (rubļos):

	No kroņa	Pareizt. skol.pad.	No muiž.	No pilsēt.	No pagast.	No sk.kap.	No sk.zem.	No dāvin.	KOPĀ
Vidz.	84145	17791	39449	146031	399178	33746	63444	70777	171257
Kurz.	40589	5575	19255	29678	187996	5922	10706	11540	42277
Igaun.	37335	6863	2091	26365	113580	7758	15799	37794	31203
Kopā	162069	30229	60795	202074	700754	47426	89949	117111	244737

Kopsumā pa apgabaliem: Vidzemē — 1025818, Kurzemē — 353538, Igaunijā — 275778. Par visu kopā — 1655144 rubļi.

Cik šīs minētās summas pareizas, mums nav iespējams pareizi spriest. Atrodam tikai par vajadzīgu aizrādīt, ka ar ministrijas ziņām tās nebūt nesakrīt. Pēc ministrijas ziņām 1903. gadā tām skolām izdots vairāk kā 2 miljoni rubļu, pie kam lauku skolas vien saņēmušas 1,186,637 rubļ., pilsētu elementārskolas 564,049 rubļus u.t.t.

Der vēl atzīmēt, ka izdoti 162,000 rubļ. kroņa naudas (pēc Cirk. po Rižsk. uč. okr. 1904. Nr. 4): 1) Pilsētu skolām, kas dibinātas pēc 1872. g. likuma — 111,785 rubļ. 75 kap.; 2) ev.-lut. skolu un skolotāju pabalstam 5000 rubļi (katrai skolai caurmērā iznāk 2 rubļ. 64 kap.); 3) piecu kursu uzturēšanai pie divklasīgām ministrijas skolām, kur sagatavot pagasta skolu skolotājus, — 2395 rubļ.; 4) Sešu kursu uzturēšanai pie pilsētu skolām, kur sagatavot vispārējos skolotājus, — 7080 rubļ., kopā 126,260 rubļi 75 kap.

Tā kā 106 pirmmācības skolām, kuras uztur valdība (kroņa elementārskolas, pareizticīgo draudzes skolas un ministrijas skolas, — tai skaitā 58 min. skolas uz laukiem), iznāk kopā 35,800 rubļi, katrai skolai caurmērā 348 rubļi. Varētu jautāt, kāpēc tikai pareizticīgo un ministrijas skolām ir tiesība uz kroņa pabalstu? Vai luterāņi mazāk uzticīgi valdības nodokļu maksātāji un vai ev.-lut. pagastu skolas neizpilda to pašu uzdevumu, ko ministrijas skolas?

Beidzot, kad pieņemam Vidzemes iedzīvotāju skaitu 1904. gadā uz 1,378,600 dvēselēm, Kurzemes uz 717,200 un Igaunijas uz 443,400 (pieņemot pēc 1897. gada ļaužu skaitīšanas rezultātiem iedzīvotāju dabisko pieaugumu Vidzemei uz 0.84, Kurzemei uz 0.83 un Igaunijai uz 0.87%), dabūjam vienklasīgām — obligatorisko triju ziemu apmēra skolām šādus izglītības rādītājus: Vidzemei 5.3, Kurzemei 4.6 un Igaunijai 5.4. Šādus rezultātus dabūjam pieņemdami, ka neviens no vienklasīgu skolu skolēniem neiet skolā ilgāk, kā tikai tās obligatoriskās trīs ziemas. Bet ja ievēro, ka (piemēram Kurzemē) pagasta skolas apmeklē 10 — 12% skolēnu arī ceturto vai piekto ziemu, kas tāpat laikam notiek arī pilsētās, tad, samērā ar to, izglītības rādītājs nokrīt Vidzemē uz 4.7, Kurzemē uz 4.1 un Igaunijā uz 4.8. Un beidzot, ja ievērojam, ka citās zemēs jau pagājušā gadu simteņa sešdesmitos gados izglītības rādītājs bija 18, tad gan jāsaaka, ka nevaram ar savu izglītības stāvokli lielīties ne mēs paši, ne mūsu maizes pātagas tēvi...

Baltijas skolu statistika

(pēc Viljeva, Pravdina, Uspenska, un Popova)

	1. Vidzemē				2. Kurzemē			
	1886.g.		1904.g.		1886.g.		1904.g.	
	Skolas	skolēni	Skolas	skolēni	Skolas	skolēni	Skolas	skolēni
1. Pils. skolas pēc 1872.g. likuma	10	1385	13	2175	14	1258	12	1808
2. Kroņa un pils. elem.skolas	66	4092	125	12702	26	1511	44	3544
3. Ministrijas skolas	1	84	87	4563	1	237	26	3340
4. Ev.-lut. pag.	1242	53675	1081	63813	379	25312	337	28958
5. Pareizt. skol.	385	13083	371	5442	32	1111	47	3470
6. Priv. elem.sk.	102	3399	116	2122	87	2027	74	1462
7. El.sk.pie sveš.	—	—	16	—	—	—	23	—
Kopā	1806	..75796	..1769	... 90817	 539	 31452	..563	... 40582
	3. Igaunijā				4. Kopsavilkumā			
1.	5	649	5	1096	29	3292	30	5079
2.	20	1525	37	3599	112	7128	206	19845
3.	—	—	25	2203	2	358	98	10106
4.	545	20498	471	18111	2766	99485	1188	108882
5.	55	2094	71	1527	226	6306	226	10439
6.	37	880	36	—	—	—	39	3584
7.	—	—	—	—	—	—	—	—
Kopā	662	..25646	... 645	... 26536	... 3007	.. 132867	.2977	.. 157935

Paskaidrojumi: Kurzemes ministrijas skolā atzīmētie 237 skolnieki laikam ir kļūda. Tik daudz nevarēja būt. Pārējās ziņas ir ņemtas no mācību apgabalu cirkulāriem.

* * * * *

Pielikums:

TAUTAS AUGSTSKOLAS

Tautas augstskolas ir divējāda tipa. Vienas — dāņu tipa — izplatītas Dānijā, Zviedrijā, Norvēģijā un Somijā. Otras — angļu tipa — (University Extension) organizētas Anglijā un Ziemeļamerikā, arī dažādās variācijās visās Eiropas valstīs.

1. — Dāņu tautas augstskolas ir īstas skolas, kurās sanāk jaunekļi un jaunavas uz 5—6 mēnešiem. University Extension ir priekšlasījumu serijas vai cikli ar 4—12 lekcijām par atsevišķiem zinātnes, mākslas vai literatūras priekšmetiem.

Dāņu tautas augstskolu tēvs ir Frederiks Severins Grundtvigs (1783. — 1872.). Grundtvigs bija izpratis, ka zemākās skolas, tāpat arī ģimnazijas pārāk atsvešinājas no dzīves un dod saviem audzēkņiem nedzīvas grāmatu zināšanas, kas bieži neatbilst dzīves prasībām. Viņš atzina, ka jaunatnei (18—25 g. vecumam) vajadzīgas skolas, kur tā varētu sanākt pēc tam, kad tā dzīvē jau atradusi sev darba lauku un jau iepazinusies ar tās vajadzībām. Viņš atzina, ka tādām tautas augstskolām ne tik daudz jācenšas dot kādu kvantumu zināšanu, kā modināt interesi, izprast dzīves parādības, saprast savas tautas valodu un vēsturi, rādīt sociālās dzīves daudzpusību, lai jaunatnē rastos mīlestība uz savu tautu un tēviju, prieks un apzinība darbā, saprātīgas attiecības ar sabiedriskiem un pilsoniskiem pienākumiem.

Pirmā tautas augstskola nodibinājās Reddingā, ar 22—24 skolniekiem. Tās programma gan nebija labi izdevusies un neatbilda arī Grundtviga uzstādītiem principiem. Īsti Grundtviga garā tautas augstskolas ievadīja Kristens Kolds ar savu 1851. gadā nodibināto tautas augstskolu. Kolds atmeta "grāmatu gudrību", viņa skolā valdīja "dzīvais vārds" un ierosinājums. Tomēr vēl līdz 1864. gadam tautas augstskolas bija vājas un ar mazu iespaidu dāņu tautas dzīvē. Bet pēc nelaimīgā kara ar Prūsiju tās piepeši pildījās ar dzīvu garu, sāka stipri pieaugt skaitā un atstāja milzīgu iespaidu uz tautas garīgo un saimniecisko dzīvi.

Tagad (1910. gadā) Dānijā ir ap 80 tautas augstskolu; tās apmeklē gandrīz visa skolu jaunatne, jaunekļi un jaunavas. Kārtība tomēr tāda, ka 5—6 ziemas mēnešos lekcijas klausās vīrieši, vasarā tik pat ilgu laiku skolu apmeklē sievietes.

Piezīme: TAUTAS AUGSTSKOLAS ir viens no J. Kriškāna rakstiem R.L.B. Der. Grām. Nod. Konverzācijas Vārdnīcā.

Visas šīs tautas augstskolas ir privatas mācības iestādes, par kurām valdības iestādēm nav nekāda teikšana, jo pieder to īpašniekiem. Valdība tomēr atzīst šo tautas augstskolu nozīmi un izsniedz viņām pabalstus, par visām kopā ap 70,000 rbļ. gadā, bez tam mazturīgu studentu stipendijām ap 90,000 rubļus gadā.

Klausītāju – vīriešu un sieviešu – skaits gadā ir ap 8000, vai caurmērā 100 personu katrā skolā, katrai ziemas un vasaras grupai ir pa 50 klausītāju. Tas tā ņemot caurmēra skaitļos. Īstenībā dažām tautas augstskolām ir tikai 10 – 15 studentu, bet lielākajām pat 200 – 250.

Skolas apmeklēšanas laikā visi audzēkņi dzīvo skolā pie visa gatava, par ko tie maksā 35 kronas mēnesī (17 rbļ., 50 kap.). Priekšlasījumi notiek visu dienu, no plkst. 8-iem rītā līdz 7-iem vakarā. Pēc tam vēl kopīga lasīšana, deklamācijas, debates u.t.t.

Liela vērība piegriezta fiziskai audzināšanai; šīm vajadzībām katrai augstskolai ir labi iekārtotas telpas ar dažādiem vingrošanas rīkiem.

Programma ir apmēram šāda: Dāņu valodai 6 stundas nedēļā, vēsturei 12 stundas, dāņu zemes un tautas mācībai 6 stundas, vispārīgai ģeografijai 4 stundas, dabas vēsturei 2 stundas, dabas zinātnei 3 stundas, rēķināšanai un grāmatvedībai 3 stundas, rakstu darbiem 2 st., zemes mērniecībai un nivelēšanai 6 stundas, dziedāšanai 2 stundas, bez tam vēl "brīvi priekšnesumi" par tekošas dzīves svarīgiem notikumiem 1 – 2 stundas, kopā 49 – 50 stundas.

Visumā tādas pat tautas augstskolas ir arī citās Skandināvijas zemēs, tikai ar to svarīgāko starpību, ka Zviedrijā, Norvēģijā un Somijā mazāks vēstures stundu skaits, nekā Dānijā, bet dabas zinātņu stundu skaits ir lielāks. Arī šo triju valstu valdības izsniedz naudas pabalstus tiklab tautas augstskolām pašām, kā to audzēkņiem.

Zviedrijā šim brīžam (1910. gadā) ir 44 tautas augstskolas ar kādiem 3000 audzēkņiem, Norvēģijā 24 ar apm. 1000 klausītājiem un Somijā 43 tautas augstskolas. No tām (Somijā) 29 ar somu mācības valodu un 1211 klausītājiem un 14 ar zviedru mācības valodu un 421 audzēkņi.

Latviešu izglītības biedrība 1911. gadā nolēma dibināt divas tautas augstskolas pēc dāņu parauga. Izstrādāja programmas un statūtus un 1912. gada janvārī iesniedza Rīgas mācības apgabala kurātoram apstiprināšanai. Līdz 1913. gada oktobrim atbilde vēl nav saņemta.

Programma un statūti iespiesti Latviešu izglītības biedrības 1912. gada darbības pārskatā.

2. – University Extension vēsture sākās 1857. gadā An-

glijā, un tai ir sakars ar Anglijas divām vecākajām universitātēm, – Oksfordas un Kembridžas. Studijas tanīs ir dārgas (3 – 4000 rbļ.gadā), tā ka var studēt tikai bagātu vecāku dēli, lai gan dziņa pēc augstākas izglītības atrodama visās ļaužu šķirās.

Uz dažādu organizāciju lūguma, kas rūpējas par izglītības izplatīšanu, Oksfordas universitāte iecēla no sava mācības spēku sastāva "vietējas" eksāminācijas komitejas dažādās valsts daļās. Šinīs komitejās varēja eksaminēties uz dažādiem mācīto grādiem arī tādas personas, kas nebija ierakstītas par studentiem ne Oksfordas, ne kādā citā universitātē. Oksfordai drīz sekoja Kembridža, ieceldama tādas pateksāminācijas komitejas. Nu drīz varēja sākt domāt, vai universitāte nevarētu nevien eksaminēt, bet arī mācīt dažādās valsts daļās.

Pirmais par to sāka domāt Kembridžas privātdocents Džemss Stuarts. Kad 1867. gada kāda sieviešu skolotāju biedrība uzaicināja viņu ar priekšlasījumu pedagoģijā, Stuarts atbildēja, ka viņa klausītājas varbūt vairāk iegūtu, ja viņš nolasītu tām plašāku kursu kādā vienāpašā priekšmetā. Priekšlikumu pieņēma, un viņš nolasīja 8 lekcijas astronomijā. Tās atrada piekrišanu, un 2 mēnešu laikā lekcijas atkārtoja 4 skolotāju biedrībās. Ar to bija likts pamats sistematiskiem kursiem pēc augstskolas priekšlasījumu parauga.

Katru nedēļu lasīja vienu lekciju. Līdz nākamai lekcijai klausītājiem bija tās viela jāpiesavinājas. Lai klausītājiem šai darbā palīdzētu, Stuarts deva arī katra priekšlasījuma konspektu (syllabus), ar ko vadīties, uzrakstot piezīmes. Bet klausītājas bija nevien neveiklas piezīmju rakstītājas, bet arī neveiksmīgas mutesvārdu eksāmenos. Lai arī šai ziņā palīdzētu, viņš izgatavoja iespiestus jautājumus, uz kuriem mājās bija jādod rakstveida atbildes. Atbildes pa pastu piesūtīja Stuartam, un viņš tās izlabotas atdeva atpakaļ klausītājam nākamā priekšlasījuma vakarā.

Gadu vēlāk pienāca atkal kas jauns klāt, kas ieņēma ļoti svarīgu vietu augstskolas izglītības izplatīšanā. Tā bija "klase". Izrādījās, ka pie atbilžu izstrādāšanas rodas grūtības, ko nevar pārvarēt ne priekšlasījumos, ne konspektos. Radās vajadzība personīgi tikties ar lektoru un uzdot jautājumus. Nu radās sevišķas stundas ar lektora un klausītāju sarunām grūtāku jautājumu noskaidrošanai. Šim jaunievedumam bija ļoti labas sekmes studentu darbos.

Pēc 4 gadu izmēģinājumiem, 1871. gadā Stuarts iesniedza Kembridžas universitātei priekšlikumu: uzņemt University Extension "kā nešķīramu daļu savā sistēmā." Tas notika. Un nu universitāte sāka rīkot 12 lekciju kursus ar konspektiem, rakstu darbiem, klasi un eksāmeniem universitātes vārdā.

1875. gadā Londonā nodibinājās stipra University Extension ba. 1877. gadā arī Oksfordas universitāte nodibināja sevišķu izglītības

izplatīšanas nodaļu. It drīz universitātes izglītības kursus lasīja visās pilsētās un lielākos miestos. 1880. – 1885. gados iezīmējās krīze, studentu skaits nokrita no 12,000 uz 3500. Iemesli bija dažādi; no tiem svarīgākie bija šādi: Kursu sarīkošana izmaksāja diezgan dārgi (ap 900 rubļu par 12 lekcijām), un līdzekļi bija jāsavāc privāta ceļā no vietējiem kursu sarīkojumiem un, otrkārt, lielajā lektoru pulka bija ļaudis, kas neprata interesanti un populāri mācīt. Kad 1891. gadā valdība atvēlēja tehniskas izglītības izplatīšanai ap 9 milj. rubļus, kāda šīs summas daļa nāca par labu arī University Extension kursiem. No tā laika šie priekšlasījumi atkal kļuva populāri. 1894. gadā Kembri-džas universitāte noorganizēja 136 kursus 10,600 klausītājiem. Londonā vien notika 152 kursi 15,700 klausītājiem. Oksforda sarīkoja 161 lekciju ciklu 20,000 klausītājiem, bez tam vēl 58 tehniskus kursus 27-00 klausītājiem. Šos skaitļus atzīst par normāliem.

Uz kursiem braukdams, tagad katrs lektors ved līdz arī ceļo-jošu bibliotēku, kurā atrodami visi svarīgākie raksti par lasāmo priekšmetu. No 1885. gada abas galvenās universitātes sarīko "vasaras studijas" saviem tautas studentiem. Klausītāju sabrauc vairāk par tūk-stoti. Šajos vasarasursos lasa visi slavenākie profesori.

1873. gadā lekciju cikliem pievienojas "Sistemātiskas mājas lasīšanas" programmas, sastādītas četru gadu kursam, iedalot lasāmo vielu pa mēnešiem un pa nedēļām. Tie, kas strādā pēc šīm program-mām, var saņemt visas vajadzīgās grāmatas pret nelielu maksu. Kas jau kādu nodaļu izstudējis, izstrādā par to rakstu darbu un iesūta ek-sāminācijas komitejai. Kad raksts izlasīts un attiecīgi izlabots, to sū-ta korrespondentam atpakaļ.

Pēc šī parauga pagājušā gadu simteņa divdesmitos gados arī kāda Maskavas profesoru grupa sāka izdot attiecīgas programmas (Pro-grammi domašpago čteņija, izd. Kommissiji po organizāciji dom. čteņ., sost. pri uč. otdeļe ob-stva raspr. techņič. znāņij.).

Ziemeļamerikā augstākās izglītības izplatīšana ļoti attīstīju-sies pie visām universitātēm. Par centru, kur vasarās sabrauc no vi-sām malām University Extension lektori un sarīko visvisādus kursus, izvērtās maza pilsētiņa Čotokva.

Eiropas kontinenta valstīs tautas augstskolas līdz šim nav va-rējušas īsti iesakņoties ne pēc dāņu, ne pēc angļu parauga, lai gan arī te liels pulks augstskolu profesoru lasa lekcijas dažādosursos. Var-būt vienīgi Vīnes tautas izglītības biedrības kursi vairāk līdzīgi angļu University Extension. – Berlīnei ir sava pastāvīga tautas universitāte – Humboldta akadēmija.

Literātūra: Latviešu izglītības biedrības gada grāmata, 19-11. g. J. Kriškāns: Tautas augstskolas Skandināvijas zemēs. Turpat 1912. g. tā paša autora: Dānijas lauksaimniecība un tautas augstskolas.

Druva 1912. gadā Nr. 9: Tautas izglītība ārpus skolas. Mājas Vieša Mēnešraksts 1897: Tautas augstskolas un University Extension. Dienas Lapa 1888. g. Nr. 94: Zemnieku augstskolas Dānijā. 1888. g. Nr. 291: Tautas universitātes Londonā, un 1898. g.: Universitātes izglītības kursi Anglijā. Austrums 1891. g.: Zemnieku universitātes Zviedrijā. Turpat: Tautas augstskolu sākums Londonā: 1895. g.: Universitātes izglītības izplatīšanās Beļģijā. 1896. g.: Somu tautas augstskolas, Tautas augstskolas Krievijā un Anglijā. 1902. g.: Zemnieku akadēmijas Somijā.

Dr. H. Hollmann: Die daenische Volkshochschule und ihre Bedeutung fuer die Entwicklung einer voelkischen Kultur in Daenemark, Berlin, 1909. Dr. R. Madsen: Grundtwig und die daenischen Volkshochschulen. Dr. James Russell: Die Volkshochschulen in England und Amerika, Lpz. 1896.

* * * * *

Rediģētāja paskaidrojums:

Rakstīdams par latviešu skolām 19. gadsimta pirmajā pusē, J. Kriškāns bieži piemin ev.-lut. mācītājus. Tiem visiem bija vācu izcelsme. Patronāta tiesībām pastāvēt, mācītājus iecēla vāciska muižniecība, kas ar savu lielo iespaidu Krievijas likumdošanā bija pratusi visus skolu uzturēšanas izdevumus novelt uz pagastu pleciem, sev paturot uzraudzību. Tāpēc ar cieņu var atcerēties tos nedaudzos mācītājus, kam netrūka drosmes šad un tad atgādināt muižniecībai tas pienākumus, ja paturēta zeme un visas tiesības.

Zināms, bija arī tādi muižnieki, gan retumis, kā firstu Līvenu dzimta, barons Volfs u.c., kas saviem līdzekļiem cēla un uzturēja skolas.

Latviešu Avīzes bija tai laikā vienīgais laikraksts latviešu valodā. To subsidēja Kurzemes vācu muižniecība un rediģēja vācu tautības latviešu draudžu mācītāji. Tas apstākļi arī noteica avīzes saturu un virzienu.

J. Kr.

J. Kronlins

PĀRKRIEVOŠANAS CEĻŠ UZ AUGSTĀKU IZGLĪTĪBU

Ar Aleksandra I. 1803. gada 24. janvāra noteikumiem visa Krievija bija sadalīta sešos mācības apgabalos, pie kam katram apgabalam bija paredzēta viena universitāte. Tās gan atvēra dažādos laikos, bet Tērbatas universitāte jau bija atvērta 1802. gadā, pie tam ar vācu mācības valodu. Un tā arī palika. Šai mācības apgabalā ietilpa visa Baltija un līdz 1817. gadam arī Somija. Mācības apgabalu kurātori kārtoja skolu lietas katrs savā apgabalā.

Katrā guberņā bija paredzēta viena ģimnazija, katrā apriņķa pilsētā pa apriņķa skolai un katrā draudzē – draudzes skola. Tai laikā Krievijā vēl valdīja dzimtniecība, tāpēc par zemāka tipa skolām, kas kalpotu tautai, nekas nebija sacīts. Krievu tautas zemākais slānis bija dzimtcilvēki – vergi, un tiem nekāda skolas izglītība nebija vajadzīga. Tiem nebija arī nekādu tiesību, tikai pienākums strādāt savam kungam un armijā kalpot ķeizaram.

Nikolajam I. (1825. – 1855.) valdīšanu sākot, Krievijā bija 48 ģimnazijas, no tām pa vienai arī Rīgā un Jelgavā, un 337 apriņķa skolas. Līdz 1828. gadam ģimnazijām bija četras klases, pēc tam septiņas. Mācīja latīņu, vācu un franču valodu, ģeografiju, matemātiku, fiziku, vēsturi, dabas zinātnes, filozofiju un politisko ekonomiju. Ar 1828. gadu filozofijas un politiskās ekonomijas vietā ievēda ticības mācību un baznīcas vēsturi. Baltijas guberņās visas mācības notika vācu valodā.

Latvijas robežās tad bija 16 valdības uzturētas apriņķa skolas (kreiskolas) ar vācu mācības valodu un div- vai trīs klasīgu kursu. Iestājoties bija jāprot 4 aritmētiskas darbības un vāciski lasīt, kaut cik arī vāciski rakstīt. Te mācīja arī krievu un latīņu valodu, pēdējo gan neobligāti. Kas to mācījās, tam bija vieglāki iestāties ģimnazijā.

19. gadsimta pirmajā pusē tikai retajam latvietim laimējās iestāties ģimnazijā. Muižniekiem vēl bija liela vara, un tie pretojās saimnieku bērnu sūtīšanai nevien ģimnazijās, bet arī apriņķa skolās. Šai pretestībai pamats bija tas, ka muižās pietrūkstot strādnieku, un mājas palikšot bez saimniekiem. Piedraudēja ar izlikšanu no mājām, ja neklausīs, un nepaklausīgos arī izlika.

Nikolajs I. bija viens no visreakcionārākiem Krievijas valdniekiem. Ar savu reakcionāro garu viņš ietekmēja arī Eiropu. Ne bez pamata viņu sauca par Eiropas žandarmu, kas ar savu karaspēku apspieda katru brīvības kustību. Viņa laika izglītības ministrs Uvārovs ar apkārtrakstu norādīja, ka ģimnazijās uzņemami tikai muižnieku, pirmās ģildes tirgotāju un augstāku ierēdņu bērni. Izglītības ministrs ad-

mirālis Šiškovs, kas kalpoja diviem cariem — Aleksandram I. un Nikolajam I., savā ilgajā valdīšanas laikā ievēroja šādu tautas un valsts labklājības principu: "Ja visa tauta iemācītos lasīt un rakstīt, tas valstij atnestu vairāk ļauna, nekā laba."

Cenšanās pēc augstākas izglītības Baltijas iedzīvotājos tomēr bija tik stipra, ka to nevarēja apturēt ar valdības cirkulāriem. To liecina skaitļi:

1806. gadā Rīgas valsts ģimnazijā bija tikai 56 un Jelgavas — 23 audzēkņi, bet 1864. gadā Rīgas ģimnazijā ir jau 264 un Jelgavas — 250 skolnieku, vairumā gan vāciešu. Lielāku skolnieku skaita pieaugumu uzrādīja apriņķu un citas pilsētu skolas. Šo skolu skaits Tērbatas mācības apgabala Rīgas direkcijā vien bija pieaudzis uz 105 skolām ar 2572 zēniem un 1678 meitenēm, kas mācījās tanīs skolās. Meitenes galvenokārt mācījās pilsētas meitu skolās (Tochter Schule). Šo skolēnu skaitā bija arī kāds daudzums latviešu, pie tam ar augošu tendenci.

1888./89. mācības gadā Rīgas guberņas ģimnazijā jau bija 58 latvieši, vai 24% no visa skolnieku skaita. Valsts uzturētā Aleksandra ģimnazijā 42 (10.4%), Rīgas pilsētas ģimnazijā 29 (5.7%), pilsētas reālskolā 62 (10%), Rīgas guberņas reālskolā 103 (36.5%). Kopā Rīgas vidusskolās tad mācījās 194 latvieši, pārsvarā laucinieki.

Ieplūšanu vidusskolās ievērojami veicināja latviešu uzlabojušies saimnieciskie apstākļi. Jau lauksaimnieku pāriešana no klaušām uz naudas renti bija ievērojams solis uz priekšu, ko vēl vairāk paplašināja māju iepirkšana uz dzimtu 19. gadsimta vidū un otrā pusē. Gan maksājumi muižnieku hipoteku bankai bija smagi, tomēr latviešu zemnieks, pāriedams uz racionālāku saimniekošanas veidu, guva vēl kādu atlikumu savām un ģimenes vajadzībām.

Ar iegūto kustības brīvību, kas Latvijā pilnīgāki nāca tikai ap 19. gadsimta vidu, daudz zemnieku kārtas ļaužu aizplūda uz pilsētām. Kļuva tur amatnieki, namnieki, tirgotāji, un čakli strādājot, radās arī līdzekļi, ko atlicināt bērnu izglītībai.

Kā zināma pakāpes stadija ceļā uz augstāku izglītību, pēc zemniekiem paredzētās trīsziemu tautskolas, jāpiemin lauku ministrijas skolas, kas Vidzemē stājās draudzes skolu vietā, un pilsētas skolas, (gorodskoje po položeniju 1872 goda učilišče).

Tiklab vienu, kā otru skolas tipu radīja krievu vēlēšanās pārkrītot latviešus, bet ministrijas skolu rašanos veicināja arī pagastu tiekšanās atbrīvoties no mācītāju un baronu jaukšanās skolu lietās. Un tā ka muižniekiem ar savu iespaidu Krievijas likumdošanā bija izdevies gandrīz visus lauku skolu uzturēšanas izdevumus novelt uz zemnieku pagastu pleciem, paturot savā varā tikai skolu kontroli, tad ar ministrijas skolu rašanos, pagasti savas nastas varēja ievērojami atvieglot. Sevišķi vērtīgs likās Rīgas mācības apgabala kuratora Kapu-

stina cirkulārs 1886. gadā, ka ministrijas skolas trīs pirmos gadus varēs mācīt latviešu valodā (igauņu skolās igauņu valodā), tikai pēc tam krievu mēlē. Pagasti gan zaudēja skolotāju vēlēšanu tiesības un "magaričas", jo skolotājus iecēla inspektors pēc sava prāta, bet algu tiem maksāja valsts. Tas bija liels ietaupījums pagastu budžetos. Daudzi pagasti tad izvēlējās lūgt pēc jaunajām skolām, un arī dabūja.

Pirmās ministrijas skolas nodibināšana Kurzemē bija svarīgs notikums mūsu skolu vēsturē, tāpēc par to te plašāks raksts, ko A. Dravnieks par sava pagasta lielāko skolu publicējis grāmatā "Es atceros!" (303. lapp.).

"Par pirmās ministrijas skolas nodibināšanu prof. A. Švābem viņa Latvijas vēsturē no 1800. – 1914. ir nepareizi dati, kas cēlušies loķālu apstākļu nepazīšanas dēļ. Līdz 1914. gadam Pampāļu un Rubas pagasti ietilpa Ezeres pagastā, ko tā lieluma dēļ sauca par Lielezeri. Latvijas laikā Lielezeri sadalīja trīs pagastos – Ezeres, Rubas un Pampāļu pagastā. Ezeres pagasts bija iedalīts Liepājas apriņķī, jo bija ērta satiksme ar Liepāju pa Rīgas – Možeiku dzelzceļa līniju. Pampāļu pagasts palika Kuldīgas apriņķī, kur līdz 1914. gadam ietilpa viss Lielezeres pagasts. Pirmā krievu ministrijas skola tā nav nodibināta Liepājas apriņķa Ezeres muižā, bet gan Pampāļos, Kuldīgas apriņķī.

1884. gadā Lielezeres pagasta valde lūdza Kurzemes augstāko skolu komisiju atļaut atvērt augstāku klasi pie 1885. gadā uzceltās jaunās skolas Pampāļos. Ezerē tautskola tika iekārtota tikai Latvijas laikā. Ezerē bija divas skolas – Marijas skola un Rozas skola, abas ārpus Ezeres muižas. 1884. gadā Ezere piederēja Georgam Nolkenam, Pampāļi – R. Nolkenam. Pirmais Ezeres pagasta valdes lūgums tika noraidīts skolotāju trūkuma dēļ.

1885. gadā Ezeres pagasta valde lūdza kurātoru Kapustinu nodibināt Pampāļos pagasta skolas vietā ministrijas skolu; solīja uzturēt to un dot šīs skolas vajadzībām mūra ēku ar 20 istabām. 1885. g. augustā skolu kurātors Kapustins deva rīkojumu nodibināt Kurzemē pirmo krievu ministrijas skolu Pampāļos, jaunajā skolas ēkā. Nevis Lielezeres G. Nolkens paziņojis skolu kurātoram, ka skolas nams Pampāļos ir viņa īpašums, un viņš to atļauj lietāt tikai pagasta skolas vajadzībām. R. Nolkens ar to nostājās pret rusifikāciju, bet viņa sūdzībā bija viens vājš punkts, – Pampāļu muiža bija devusi tikai zemi skolas vajadzībām, bet skolu bija cēlusi pagasta pašvaldība. Tā nebija viņa, bet pagasta pašvaldības īpašums.

Tā ka pagasts atvēra minēto ministrijas skolu, apriņķa tiesnesis fon Firkss atstādināja no amata Lielezeres pagasta vecāko Zeniņu un nodeva viņu tiesai. Ar to šis konflikts pargāja augstākā plāksnē. Barona R. Nolkena un skolu kurātoru strīdu izšķīra Pēterburgā Krievijas izglītības ministrija. Barons R. Nolkens te palika zaudētājs. Tā-

pat muižnieki zaudēja cīņu pret Gulbenes un Vietalvas pagastiem Vidzemē, kur tāpat nodibināja ministrijas skolas.”

Ministrijas skolas nu atvērās vietvietām, un bērni un to vecāki priecājās, ka trīs gadus zemākajās klasēs mācības notiks bērniem saprotamā tēvu valodā un tikai augstākajās klasēs krievu mēle, atskaitot dziedāšanu un ticības mācību, kas arī tur būs latviešu valodā. Bet šie prieki bija īsi. 1891. gadā Izglītības ministrija paskaidroja, ka šais skolās latviešu valodu var mācīt tikai kā neobligatorisku priekšmetu. Visām mācībām jānotiek krievu valodā visās klasēs.

Tas bija smags trieciens tiem latviešiem, kas bija lūguši atvērt ministrijas skolu. Šo skolu dibināšana nu strauji aprāvās. Radās pārlicība, ka šīs skolas domātas tikai pārkrievošanai, un iepriekšējie labie solījumi tikai veikls manevrs, kā lai iekārdinātu latviešus lūgt pēc šīm skolām. Bet kas bija darīts, tas padarīts. Šo skolu skaits, no 2-ām ar 311 skolēniem 1886. gadā Kurzemē un Vidzemē, bija 1904. gadā pieaudzis uz 73 skolām ar 7903 skolēniem.

Latviešu skolu pārkrievošanas "augstsprieguma" laikā, kad vecos skolotājus atlaida no darba krievu valodas neprašanas dēļ, piecas ministrijas skolas iedzīvojās lielā godā, — tās kļuva par semināriem. Pie tām atvēra viengadīgu skolotāju sagatavošanas klasi un absolventiem izsniedza apliecības. Par īstiem skolotājiem gan šos 17 gadus vecos jaunekļus neatzina, bet kā palīgskolotāji viņi aizpildīja atlaisto skolotāju vietas.

Pilsētu skolām (pēc 1872. gada noteikumiem) bija četrgadīgs vai sešgadīgs kurss, un iestājoties bija jāiztur pārbaudījums krievu valodā. Arī citi mācības priekšmeti bija jāzin elementārskolas kursa apmērā.

Šīs skolas stājās agrāko vācisko apriņķa skolu (Kreisschule) vietā, tikai ar pazeminātu programmu un krievu mācības valodu. Neobligāti varēja mācīties arī vācu, franču vai latviešu valodu. Par šīm valodu privātskundām maksāja vai nu paši skolēni, vai tā pašvaldība, kuras robežās skola darbojas.

Šīm skolām bija tā īpatnība, ka skolas pārzinis (inspektors) varēja lielā mērā uzlabot mācību programmu. Oficiālā programma nebija neko augstāka par neatkarīgās Latvijas laika pilnas pamatskolas kursu, bet labs skolas pārzinis to varēja ievērojami celt. Zināms, lielā mērā te palīdzēja skolēnu jau nobriedušais vecums un inteliģence. Piemācoties vēl klāt jaunas valodas, blakus programmas priekšmetiem, bija iespējams tikt reālskolas 5. vai 6. klasē un tā it drīz dabūt tiesības iestāties augstskolā.

Pārkrievošanas laikā dažas pilsētas skolas, tāpat kā izredzētās ministrijas skolas, kļuva par skolotāju semināriem. Pie Jelgavas,

Cēsu un Rēveles (Igaunijā) pilsētas skolām atvēra paidagoģiskas klases ar viengadīgu kursu. Iestājās pilsētas skolu absolventi. Parasti tie bija 17 gadus veci vai vecāki un dabūja elementārskolas skolotāja tiesības.

Kad Latvijas laikā pie Izglītības ministrijas nodibināja sevišķu cenza komisiju, kas lai izvērtētu visas tās dažādās apliecības, kas bija iesniegtas pārmaiņu laikos, šiem pilsētas vai ministrijas skolu paidagoģisko klašu absolventiem piešķīra tiesības strādāt I. pakāpes pamatskolā. Vēlāk viens otrs no tiem uz "izdienas" pamata kļuva par skolotāju pilnā pamatskolā. Skolotāju cenzēšanā piedalījās arī politisko partiju pārstāvji, kas centās aizstāvēt sava novada vai partijas skolotāju tiesības. Sevišķi izveicīgi šai ziņā bija Latgales pārstāvji, kādēļ cenza komisija dažreiz piešķīra skolotāja tiesības arī personām, kas tikai kādreiz bija beigušas kāda klostera vai baznīcas skolu, bez kādām paidagoģiskām klasēm.

Šie mazvērtīgie skolotāju "diplomi" bija Krievijas slavofilu protežētās rusifikācijas sekas Latvijā. Kad 1913. gadā Valsts domē apsprieda Izglītības ministrijas budžetu, valsts domnieks J. Zālītis ziņoja, ka tautu pārkrievošanas politikas dēļ Kurzemē no visiem tautskolotājiem ne vairāk kā 67% esot kāda paidagoģiska izglītība, bet Vidzemē tikai 38%. Sevišķi slikts stāvoklis šai ziņā esot pareizticīgo skolās.

1914. gadā pilsētu skolas pārdēvēja par augstākajām tautskolām, bet programma četrgadīgam kursam visumā palika tā pati. Ar to gan formāli bija iznīcināta kāda agrāko laiku "kārtas" skolu pazīme (pilsētu iedzīvotāji – meščāne – agrākajā krievu tautas klasifikācijā bija nākošā augstākā kārta virs zemniekiem, tāpēc tiem arī nedaudz labākas skolas), tomēr pāriešana vidusskolās bija apgrūtināta svešvalodu nezināšanas dēļ. Neviena svešvaloda nebija ieviesta šo skolu programmā, bet jāpiemācās privāti.

Tautas tieksme pēc augstākas izglītības, kurā būtu saglabāta arī tautība, sevišķi tanī skolu dekādē pirms I. pasaules kara, bija tik liela, ka valsts un pašvaldību uzturētās mācības iestādes to vairs nevarēja apmierināt. Palīgā nāca privāta ierosme, kas nodibināja privātas skolas.

Rīgas mācības apgabala pārvalde deva šādas ziņas par privātajām mācības iestādēm Rīgā 1909./10. mācības gadā (Latviešu konverzācijas vārdnīca, 1911. g. 72. burtn.):

1. šķiras privātskolas *)	21
2. " "	29
3. " "	98

*) Skolas, kuru absolventiem bija tiesības iestāties augstskolā. Otrās šķiras skolas bija zemāka tipa: proģimnazijas, tirdzniecības skolas u.c. Trešā šķirā ietilpa elementārskolas.

Fabriku un dažādu biedrību skolas	19
Evang. un katoļu baznīcas skolas	10
Pareizticīgo baznīcas skolas	10
Dažadas žīdu skolas	60
Bērnu dārzi	21
Amatniecības skolas	10
Dažādi kursi	30

Kopā ..... 308 māc. iestādes.

Skolas atvēršanai nepieciešamo atļauju parasti izsniedza tikai pēc visai rūpīgas pārbaudes nevien no politiskā, bet arī no materiālā viedokļa, vai attiecīgai personai ir iespēja pienācīgi iekārtot savu skolu. Un pēc tam ar savu inspektoru palīdzību kontrolēja, sevišķi Izglītības ministrijai padotās skolas. Tirdzniecības, amatniecības un komercskolas bija pakārtotas Tirdzniecības un rūpniecības ministrijai. Tanīs valdīja brīvāks gars, un arī šīm skolām bija vieglāki elpot.

Ja atļaujas lūdzējam nebija visai droša aizmugure, tas atļaujas parasti nedabūja, vai tikai ar tiesībām skolniekiem. Tas nozīmēja, ka skolniekiem izsniegtām apliecībām būs tāda pat vērtība, kā valsts skolās dabūtām. Bieži vien skola sāka darboties arī bez šīm tiesībām skolēniem. Lai iegūtu attiecīgās tiesības, skolēni varēja tikai izlietot skolā iegūtās zināšanas un tad eksāminēties pie kādas valsts skolas, vai kādā kuratora nozīmētā komisijā.

Ja skola bija labi rekomendējusies un visādi droša, piešķīra tiesības arī skolotājiem. Tie tad skaitījās valsts dienestā ar cerībām uz ordeņiem, pensiju un uzdienēt augstāku dienesta pakāpi (čīnu), varēja arī valkāt mundieri.

Par Rīgas pilsētas privātām skolām, kam bija piešķirtas viena vai otra veida tiesības, tanī jau minētā 1909./10. mācības gada pārskatā ievietotas šādas ziņas:

2 reālskolas ar tiesībām skolēniem un skolotājiem,			
10 sieviešu ģimnazijas ar tiesībām skolniecēm un skolotājiem,			
1 vīriešu ģimnazija ar tiesībām skolēniem,			
2 reālskolas	"	"	"
1 žīdu vīriešu ģimnazija	"	"	"
12 sieviešu ģimnazijas	"	"	"
1 vīriešu proģimnazija	"	"	"
2 amatniecības skolas	"	"	"
1 žīdu amatniecības skola	"	"	"
1 sieviešu amatniecības skola	"	"	"

Redzams, ka valdība rīkojusies ļoti taupīgi, piešķirot skolotājiem valsts dienesta tiesības. No 50 pirmās un otrās šķiras privātām skolām tikai 12-ām pilnīgas tiesības, t.i., skolēniem un skolotājiem.

1879. gada 12. decembrī Rīgas latviešu labdarības b-ba dabūja atļauju atvērt 2. šķiras meiteņu skolu ar latviešu mācības valodu. Tā sāka darboties 1880. gada 24. janvarī. Šī skola laikam gan uzskatāma par pirmo latvisko augstāka tipa skolu. Diemžēl tās mūžs bija visai īss. Parkrievošanas laikiem sākoties, tai bija jāpāriet uz krievu mācības valodu, un latviešu valoda palika tikai reliģijas mācībā vai kā neobligāts mācības priekšmets.

Privāto skolu skaits tomēr turpināja augt arī parkrievošanas laikā, lai gan to latviskums varēja izteikties vienīgi latviešu valodas mācībā, reliģijas un dziedāšanas mācības stundās. Atzīmēti arī gadījumi, kad latvieša uzturētā skolā latviešu valodu nemaz nemācīja. Piemēram, Kārļa Millera (Zariņu Kārļa) reālskolā Cēsīs. Vēlāk šo skolu pārņēma Longīns Ausējs, un līdz ar to stāvoklis mainījās uz latvisko pusi.

Ap 1900. gadu Rīgā jau darbojās vairākas 1. un 2. šķiras privātas latviešu skolas, gan vēl ar krievu mācības valodu vispārējās izglītības priekšmetiem: N. Draudziņas 2. šķiras skola 1895. gadā pārcēlās no Jelgavas uz Rīgu un kā ģimnazija no 1906. gada. 1899. gadā arvērās P. Stābušas 2. šķiras meiteņu skola. 1901. gadā nodibinājās V. Maldoņa sieviešu ģimnazija. Neilgi pēc tam sāka darboties Ķēniņu ģimnazija un reālskola, V. Olava tirdzniecības skola un komercskola sievietēm, Ģ. Odiņa tirdzniecības skola, Kļaušņas ģimnazija, O. Lerches-Jesenes proģimnazija, M. Milleres ģimnazija. 1908. gadā M. Bekeres ģimnazija, tai pašā gadā P. Dzeņa ģimnazija, vēlāk tai klāt arī mērniecības klase, Jēgera komercskola. — Pēc aprēķiniem, visām šīm skolām bijis ap 85% latviešu tautības skolēnu.

Rīgā 1908. gadā nodibinājās Latviešu izglītības biedrība, ko 30 gadus vadīja latviešu izglītības entūziasts Dr. Butuls. Samērā īsā laikā šī biedrība apvienoja ap 600 biedru un attīstīja ļoti rosīgu darbību. Atvēra un uzturēja 2 proģimnazijas vīriešiem un sievietēm, 4 elementārskolas un 5 vakara skolas pieaugušiem. Jau dažus gadus pēc nodibināšanās šīs biedrības skolas apmeklēja ap 1000 skolēnu.

Privātā rosība augstāka tipa latviešu skolu atvēršanā atzīmējama arī ārpus Rīgas:

Cēsīs nodibinājās K. Apkalnes sieviešu ģimnazija. L. Millera, vēlāk L. Auseja reālskola.

Rīgas Jūrmalā Bērziņa un Šmidchena ģimnazija.

Liepājā, Jelgavā un Bauskā. Tikai trūkst ziņu, vai tās bijušas latviskas.

Saldū L. Paegles sieviešu proģimnazija ar tiesībām skolniecēm.

Mālpilī, Rīgas apr., vietējā Labdarības biedrība nodibināja vīriešu proģimnaziju.

Lubānē nodibināta 4-klasīga skola ar pilsētas skolu programmu.

Pārkrievošanas laikmetā šīs skolas uzturēja latviešu jaunatnē nacionālu apziņu, arī gatavību nest upurus savas dzimtenes labā (pieņemot kauču Cēsu skolnieku rotu Latvijas atbrīvošanas karā). Tas nodarbināja pēdīgo pagalmu laukā arī daudz latviešu skolotāju, kas nevarēja atrast darbu krievu vai vācisko pašvaldību skolās.

Dažas privātas vidusskolas turpināja darbu arī Latvijas neatkarības laikā. Tās tad saņēma valsts pabalstus, lai uzturētu samērā zemu mācības naudu.

* * *

Izglītības ceļš no vidusskolām veda uz augstskolu, uz universitāti. 19. un 20. gadsimtu mijā Latvijas teritorijā bija tikai viena augstskola —

Rīgas politechniskais institūts.

To nodibināja 1861. gada 16. maijā un uzturēja Rīgas biržas komiteja, Rīgas un Tallinas pilsētas, ģildes un Baltijas muižniecība. Līdz 1875. gadam institūts bija pilnīgi privāts uzņēmums, bet tad arī valdība sāka izsniegt pabalstus, sevišķi studentu stipendijām. Institūtu pārvaldīja donātoru padome, kas no profesoru vidus izvēlēja rektoru. Uz Izglītības ministrijas priekšlikumu to amatā apstiprināja pats ķeizars. Institūta iekšējās lietas kārtoja mācības spēku komiteja un disciplinārā tiesa.

Kā pirmo 1863. gadā atvēra inženieru fakultāti, tad ķīmijas, mechanikas, lauksaimniecības, tirdzniecības un kā pēdējo 1869. gadā arhitektūras fakultāti. No 1862. līdz 1888. gadam arī mērniecības nodaļa. Sevišķa vidusskola aspirantu sagatavošanai pastāvēja no 1862. līdz 1892. gadam.

Rīgas politechniskais institūts mitinājās pagaidu telpās Kr. Barona un Elizabetes ielas stūrī, līdz 1869. gadā uzcēla sevišķu ēku. Blakus ēku nobeidza tikai 1910. gadā, bet ēku laboratorijām uzbūveja jau 1900. gadā.

Mācības spēku 1911./12. mācības gadā bija 90. No tiem 22 profesori, 13 ārkārtas profesori, 33 docenti un lektori, 22 asistenti.

Pirmā pasaules kara laikā — 1915.g. — institūtu evakuēja uz Maskavu līdz ar iekārtu un bibliotēku. Atpakaļ dabūja tikai kādu nelielu daļu.

Pavisam Rīgas politehniskajā institūtā iestājušies 13,749 studenti, no tiem studijas beiguši 4749, starp tiem 1500 latviešu.

* * *

Latvijai tuvos kaimiņos, gan Igaunijas daļā, Tērbatas universitāte bija sākusi savu darbību jau Gustava Adolfa laikā 1630. gadā. Gan ar pārtraukumiem darbodamās, tā arvien pievilkusi baltiešu studentus. No Tērbatas universitātes nākuši arī gandrīz visi Latvijas ev.-lut. draudžu mācītāji, daudz ārstu un veterināru, filologu un vēsturnieku. No 1802. gada līdz 1918. gadam tur imatrikulējušies 1334 latvieši. Sevišķa katēdra bija arī latviešu valodai.

Studentu statistika rāda, ka 1913. gadā visās Krievijas augstskolās studējuši 1850 latvieši.

* * *

KRIEVU IZGLĪTĪBAS MINISTRĪJAS 1913. g. LATVIJAS MĀCĪBAS IESTĀŽU STATISTIKA

Māc. iestādes	Vidzemē		Kurzemē		Latgalē		Kopā Latvijā	
	skolas	skolēni	skolas	skolēni	skolas	skoln.	skolas	skolēni
Politehniskais institūts	1	2084	—	—	—	—	1	2084
Vīriešu ģimnaz.	7	2753	4	1451	4	454	15	4658
Sieviešu ”	27	7700	9	2189	4	1631	40	11520
Reālskolas	9	2751	3	1156	1	526	13	4433
Komerckskolas	5	1148	4	887	2	344	11	2379
Tirdzn. skolas	8	1565	11	1365	2	457	21	3387
Amatn. ”	8	2183	2	231	3	343	13	2757
Jūrskolas	5	180	5	120	—	—	10	300
Lauksaimn. skol.	4	213	1	386	1	20	6	619
Pareiz.gar.sem.	1	200	—	—	—	—	1	200
” ” skol.	1	120	1	180	—	—	2	300
Divgad. min. ”	50	6489	21	2626	1	244	72	9359
Vieng. min. ”	11	2178	4	662	—	—	15	2840
Skolotāju sem.	1	106	2	326	—	—	3	432

Augst.pirmmāc.sk.	15	2352	16	1958	9	1330	40	5640
Elementārskolas	802	56175	621	42860	352	20009	1775	119044
Kopā	955	88197	704	56397	379	25358	2038	169952

Jāpiezīmē, ka semināros lielā mērā iepludināja audzēkņus no Iekšķrievijas, lai gan pašā Krievijā 1912. gadā skaitīja ap 90 skolotāju semināru. Valn ieras seminārā turpat puse audzēkņu bija iesūtīta no Krievijas, lai pēc kursa absolvēšanas te arī paliktu un tā veicinātu rusifikāciju.

* * * * *

LITERĀTŪRA:

- A. Viljev. O ceļi i sposobe obučēnija gosudarstvennomu jaziku.
Riga. 1908.
- Zolotarev, Russkaja škola 1905.
- Konverzācijas Vārdnīca. II. un III. J. Kriškāna raksts par latviešu skolām.
- A. Švābe. Latvijas vēsture 1800 – 1914.
- A. Švābe. Latvju enciklopēdija. I. – III.
- Jānis Straubergs. Rīgas vēsture.
- E. Andersons. Latvijas vēsture 1914. – 1920.
- J. Kronlins. 379 baigā gada dienas.

S A T U R S:

1.	Ievadam	5
2.	Dažas ziņas par Jāņa Kriškāna skolu vēstures likteni	6
3.	Skolotājam Jānim Kriškānam. V. Plūdoņa veltījums	8
4.	Jānis Kriškāns. Īss viņa dzīves un darbības pārskats	9

Skolu vēsture

I.	Četri tumšie gadu simteņi	24
II.	Reformācijas nopelni un neveiksmes tautas izglītībā	26
III.	Poļu un hercogu valdības laikmets	28
IV.	Zviedru laika pirmās patiesās rūpes par tautas izglītību	31
V.	Krieviem pārņemot Vidzemi, viss atkal panīkst	34
VI.	Hernhūtieši – skolu draugi	35
VII.	Likumi būtu labi, tikai tos nepilda	37
VIII.	Skolu uzraudzība muižniekiem un garīdzniekiem, bet nastas latviešu zemniekiem	43
IX.	Muižnieki uzvar garīdzniekus, bet īstā zaudētāja ir skola	44
X.	Tautas skola – pelnrušķīte	47
XI.	Daži latviešu skolu draugi	58
XII.	Reakcijas laiks latviešu tautskolās	67
XIII.	Mazvērtīgo skoluniecīgie panākumi	75
XIV.	Tā laika divi skolotāju semināri	78
XV.	Skolas bez likuma	81
XVI.	Sešdesmito gadu jaunās skolas un sabiedriskā rosība	87
XVII.	Jaunie tautskolu likumi	91
XVIII.	Skolotāju konferences	105
XIX.	Pārkrievošanas laiks mūsu skolās	109
	1. Pareizticīgo latviešu skolu bēdas	110
	2. Latviešu ev.-luterisko skolu pārkrievošana	114
	3. Skolotāju likstas pārkrievošanas laikā	119
	4. Latviešu tautas augstskola upurēta krievu valodas elkam	122
	5. Polemika ar Rīgas mācības apgabala pārvaldi	129
XX.	Tautskolotāji 1905. gada revolūcijā	140
XXI.	Statistisks pārskats	144
	Pielikums: Tautas augstskolas	147
J. Kronlīna:		
	Pārkrievošanas ceļš uz augstāku izglītību	152

LATVJU GRĀMATA ir LATVJU KULTŪRA

Plašākais darbs par Latviju jebkad publicēts
E. Andersons, E. Dobelis, F. Grava

LATVIA - Past and Present 2 sējumos

LATVIEŠU VĒSTURE DZEJĀ UN GLEZNĀS, (Contemporary Folklore)
6 sējumos, R. Sīmaņa ilustr. Labākais un zīmīgākais latviešu
dzejā pēdējos 30 gados.

LATVIEŠU TAUTAS TEIKAS UN PASAKAS, 15 sējumos, 8300 lapp.
Dr. P. Šmita sakārtojumā, Dr. H. Biezā Motif-Index.
Latvieši var lepoties ar bagātāko folkloras mantojumu no visām
tautām.

Janis ROZENTĀLS, trešā paplašinātā trimdas izdevumā.

LATVIEŠU BALETS, otrā trimdas izdevumā.

LATVIEŠU VALODAS SINONĪMU VĀRDNĪCA, otrā trimdas izdevumā.

ENGLISH-LATVIAN DICTIONARY, 1136 lapp., ar slenga un proverbs
nodaļām. Plašākā vārdnīca jebkad sagatavota.

R. Blaumaņa - KOPOTI RAKSTI, 12 sēj., jaunā sagatavojumā.
DRĀMA UN KOMĒDIJA, 1120 lapp., piem. izdevums.

E. Rozenberga - Aspazija - RAKSTI, 6 sējumos, 3600 lapp.

J. Zeibolta - RAKSTI, 5 sējumos.

Ž. Unāma memuāri - KAROGS VĒJĀ, I.
PĒDĒJĀ VASARA LATVIJĀ, II.

Dr. A. Ziedonis - THE RELIGIOUS PHILOSOPHY OF J. RAINIS
A STUDY OF RUDOLF BLAUMANIS

J. Kronlins - 379 BAIGĀ GADA DIENAS
TIKAI NEPAGURT!

A. Rupaiņa - MĀRA MOSTAS, 3 sēj., vēsturiska triloģija.
ARCHEOLINGVISTIKA, I.II., par latviešu val. izcelsmi.

Jaunie mākslas izdevumi:

Garliba Merķeļa senlatvju teika - VANEMS IMANTA

Jāņa Vesēļa - LIESMA UZ ŪDENIEM, I.
NOZIEGUMU PILSĒTA, II.

MEITENES ĀRAS MĪLAS STĀSTS

Vitola-Melngaiļa - 50 LATVIAN FOLK SONGS, piano
Eglīte-Kleine - KLAVIERU SPĒLE, vingrinājumi, dziesmas, etīdes.

E. Dārziņa - MELANCHOLISKAIS VALSIS

Osis-Rinka - LATVIEŠU TAUTAS DEJAS, I.II.III.

Simts citu romānu, dzeju, apceru un bērnu grāmatu - pieprasiet katalogu.

LATVJU GRĀMATA, Waverly, Iowa.

LATVIA - Past and Present

Latvian Literature of the 19th and 20th Centuries

Latvian Literature of the 19th and 20th Centuries

Latvian Literature of the 19th and 20th Centuries

Latvian Literature of the 19th and 20th Centuries

Latvian Literature of the 19th and 20th Centuries

Latvian Literature of the 19th and 20th Centuries

Latvian Literature of the 19th and 20th Centuries

Latvian Literature of the 19th and 20th Centuries

Latvian Literature of the 19th and 20th Centuries

Latvian Literature of the 19th and 20th Centuries

Latvian Literature of the 19th and 20th Centuries

Latvian Literature of the 19th and 20th Centuries

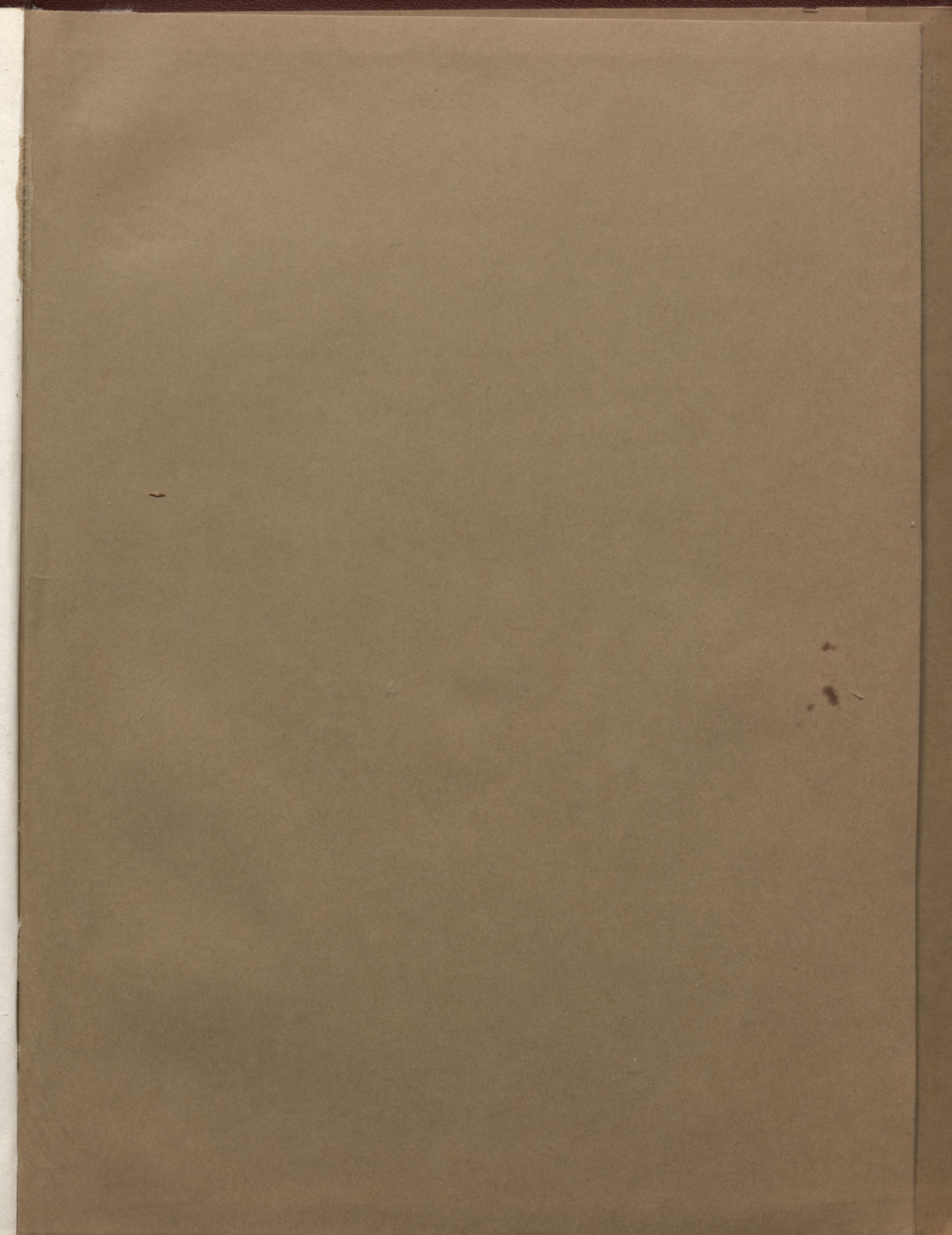
Latvian Literature of the 19th and 20th Centuries

Latvian Literature of the 19th and 20th Centuries

Latvian Literature of the 19th and 20th Centuries

Latvian Literature of the 19th and 20th Centuries

200.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0305030505

